

**T. C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI**

**TOPLUMSAL İLİŞKİLER AÇISINDAN
HAC İBADETİNİN ANALİZİ**

MASTER TEZİ

**Hazırlayan
Hacer ŞAHİN**

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. İsmet ALTIKARDEŞ**

Ankara - 2006

T. C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

TOPLUMSAL İLİŞKİLER AÇISINDAN
HAC İBADETİNİN ANALİZİ

MASTER TEZİ

Hazırlayan
Hacer ŞAHİN

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. İsmet ALTIKARDEŞ

Ankara - 2006

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Hacer ŞAHİN 'e ait “**Toplumsal İlişkiler Açısından Hac İbadetinin Analizi**” adlı çalışma, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Ana bilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

Üye.....

Yrd. Doç. İsmet ALTIKARDEŞ (Danışman)

Üye.....

ÖNSÖZ

Allah'a ve gönderdiği dine inanan insanın, Yaraticısına karşı sorumluluğu "ibadet" kavramıyla ifade edilir. İnancın pratiğe yansımaları olan ibadetler, hem bireyi, hem de toplumu psikolojik ve sosyolojik olarak huzura kavuşturmayı hedeflemektedir. Her bir ibadetin kendine has bazı özellikleri ve hikmetleri olup, bunların bilinerek yapılması o ibadetleri daha da anlamlı kılar. Bedenle yapılan namaz ve oruç ibadetinde nefis terbiyesi ağır basarken; mal ile yapılan zekat, sadaka ve kurban ibadetlerinde sosyal dayanışma ruhu öne çıkmaktadır. Hem bedenle, hem de mal ile yapılan hac ibadetine gelince, o bu özelliklerin hepsini bünyesinde toplar. Özellikle, neredeyse tamamı sembolik eylemlerden oluşan haccın, psiko-sosyal, ahlaki ve kültürel boyutlarının bilinmesi, hikmetlerinin ortaya konulması, haccın ruhunun yakalanabilmesi açısından çok önem arz etmektedir.

Dünyanın çeşitli bölgelerinde, Müslüman topluluklarından gelen hacı adayları mukaddes mekanlarda birlikte olmanın ruh diriliği, din kardeşliği ile kaynaşıp bütünleşmenin onurlu mutluluğunu yaşarlar. Hac inananların aynı amaç için bir araya gelmelerine ve kolektif bilincin oluşmasına imkan veren evrensel bir olaydır. Bu haliyle hac, Müslümanlar arası etkileşim ve iletişim için yıllık fırsattır. Başlangıçta birbirlerine yabancı olan bu insanlar ortak duygu, düşünce ve amacın gizemli motivasyonu ile, aynı toplumun bireyleri olduklarının bilincine vararak, tüm hayatları boyunca unutamayacakları dostluklar kurarlar. Hac edası boyunca bu iletişim güçlenir, hacılar aynı renklerin, dillerin, giyimlerin, kültürel farklılıkların hikmetini anlarlar. Böylece hac, uluslar arası barışın, birlikteliğin, bütünleşmenin ve dayanışmanın da fırsatını sunar. Müslümanlar kardeşlik duygularıyla birbirleriyle tanışıp, karşılıklı görüş alış-verişinde bulunurlar; problemlerine insanlığın ortak sorunlarına, çözüm arayışlarına katkı sağlarlar.

Asırlarca İslam dünyasının koruculuğunu ve liderliğini yapmış olan Türk milleti hacılarının, mukaddes mekanlarda örnek davranışlarıyla,

aksiyoner ve nezaketli halleriyle diğer ulusların hacılarına örnek olması, milletimiz ve ülkemizin tanıtılması için de çok uygun bir fırsattır. Her Türk hacısının, hac seferinin başlamasından yurda dönünceye kadar daima şuur ve sorumluluk duygusu taşıması, hac dönüşü kendisine, ailesine, topluma ve tüm insanlığa karşı vazifeli olduğu bilinci ile yeni bir hayata başlaması gerekmektedir.

Gerçekten de hac çok yönlü bir ibadettir. Bu araştırmada öncelik ve ağırlık hac ibadetinin toplumsal ilişkiler açısından anlaşılmasına ve önemine verilmeye çalışılmıştır.

“Giriş” bölümünde araştırmanın konusu; amacı, sınırları, metot ve varsayımlar belirlenmeye çalışılmıştır.

“Kuramsal Çerçeve” başlığını taşıyan birinci bölümde, haccın tanımı ve ilgili kavramları ile bu kavramların sembolik anlatımı açıklanmıştır. Ayrıca hac ibadeti diğer dinler açısından da öz olarak ele alınmıştır.

“Hacca Sosyo-Kültürel Yaklaşım” adlı ikinci bölümde ise, hac ibadetinden soysa-kültürel iletişim ve etkileşime bir bakış sağlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, hac ibadeti ışığı altında sosyal bütünleşme, sosyal eşitlik, kişilik değişimi, sosyo-kültürel etkileşim değerlendirilerek hac ibadetinin toplumsal ilişkilere olumlu etkisine dikkat çekilmek istenmiştir.

Araştırmamızın önemli bir bölümü olan “Haccın Psiko-Sosyal Etkilerine Dair Bulgular” başlığı altındaki üçüncü bölümde Çankırı İli Merkezinde 70 hacı ile yapılan anket çalışmasının yaş değişkeni, cinsiyet değişkeni, eğitim düzeyi değişkeni ve mesleki değişken ile ilgili bulguları ortaya konmuştur. Elde edilen bulgular hac ibadetinin sosyal bütünleşmeye olumlu etkisine dikkat çekilerek değerlendirilmesi üzerinde durulmuştur.

Tez çalışmam boyunca, gerek konunun belirlenmesinde gerekse araştırma sürecinde bana öncülük eden danışman hocam Yrd. Doç. İsmet ALTIKARDEŞ'e sonsuz saygılarımı arz ederim. Çeşitli vesilelerle yardımları ve yapıcı önerileriyle çalışmamıza büyük katkı sağlayan hocamız Yrd. Doç. M. Naci KULA' ya teşekkürlerimi sunarım. Anket çalışmamıza katılan hacılarımıza teşekkür ederim. Ayrıca bilgilerinden istifade ettiğim tüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Öğrenim hayatım boyunca benden maddi-manevi desteklerini esirgemeyen hacı olan anne-babama ve tüm aileme içten sevgilerimi arz ederim.

Hacer ŞAHİN

Ankara - 2006

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	vi
GİRİŞ.....	1
ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	1
1.Araştırmanın Amacı ve Sınırları.....	1
2. Araştırmanın Metot ve Varsayımlar.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE.....	8
A. HACCIN TANIMI VE ÖNEMİ.....	8
B. HAC İLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	11
C. HAC VE SEMBOLİK ANLATIMI.....	19
D. BAZI DİNLERDE HAC.....	40
1. Yahudilikte Hac.....	41
2. Hristiyanlıkta Hac.....	44
3. İslam'a göre Hac.....	46

İKİNCİ BÖLÜM

HACCA SOSYO-KÜLTÜREL AÇIDAN BAKIŞI.....	52
A. HAC VE SOSYAL BÜTÜNLEŞME.....	52
B. HAC VE SOSYAL EŞİTLİK.....	55
C. HAC VE KİŞİLİK DEĞİŞİMİ.....	58
D. HAC VE SOSYO-KÜLTÜREL ETKİLEŞİM.....	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HACCIN PSİKO- SOSYAL ETKİLERİNE DAİR BULGULAR.....	63
A. DENEKLERİN DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERİYLE İLGİLİ	
BULGULAR.....	63
1.Yaş Değişkeni İle İlgili Bulgular.....	64
2. Cinsiyet Değişkeni İle İlgili Bulgular.....	88
3. Eğitim Düzeyi İle İlgili Bulgular.....	109
4. Mesleki Değişkenle İle İlgili Bulgular.....	132
B. HAC İBADETİNİN SOSYAL BÜTÜNLEŞMEYE ETKİSİ İLE İLGİLİ	
BULGULAR VE YORUMLAR.....	153
 SONUÇ VE ÖNERİLER.....	163
KAYNAKÇA.....	169
EKLER.....	175
ÖZET.....	184

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa No :

Tablo 1: Ankete Katılan Hacıların Yaş Dağılımları.....	64
Tablo 2: Yaşınız ve “Kur ’an-ı Kerim okumasını biliyor musunuz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	65
Tablo 3: Yaşınız ve "Hacca gitmenizdeki ilk amaç nedir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	66
Tablo 4: Yaşınız ve “Hac farızasını yerine getirmede bilgi elde etme yolları neler oldu?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	67
Tablo 5: Yaşınız ve "Hac ibadetinin ifasında kimlerle beraberiniz?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	68
Tablo 6: Yaşınız ve "Hac yolculuğundaki gözlem ve duygularız nelerdir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	79
Tablo 7: Yaşınız ve "Farklı ülkelerden gelerek aynı mekanı paylaştığınız hacılar hakkındaki düşünceniz nedir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı	70
Tablo 8: Yaşınız ve "Farklı ülkelerden gelen Müslümanlarla Münasebetiniz olmadıysa sebebi nedir.....	72
Tablo 9: Yaşınız ve "Hac ibadetinin Müslümanlar arasında uluslar arası bir kongre olduğu fikrine katılıyor musunuz?" sorusuna verilen cevapların dağılımı	73

Tablo 10: Yaşınız ve "Hac esnasında sizi en çok etkileyen 'hac ibadeti hangisi oldu?" sorusuna verilen cevapların dağılımı	74
Tablo 11: Yaşınız ve "Hacca gidişinizi etkileyen en önemli sebep nedir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı	75
Tablo 12: Yaşınız ve "Arafat vakfesinin hacıda yaptığı izlenim nasıl etki yapmıştır?" sorusuna verilen cevapların dağılımı	76
Tablo 13: Yaşınız ve "Hac ibadetinde Şeytan Taşlama olayını nasıl değerlendiriyorsunuz?" sorusuna verilen cevapların dağılımı	77
Tablo 14: Yaşınız ve "Kabe Tavafı esnasında duygu ve düşünceler nelerdir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı	79
Tablo 15: Yaşınız ve "Size göre hacda kurban anlamı ve önemi nedir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı	80
Tablo 16: Yaşınız ve "Zemzem içerken neler hissettiniz?" sorusuna verilen cevapların dağılımı	81
Tablo 17: Yaşınız ve "Hac ortamı size hangi duyguları yaşattı?" sorusuna verilen cevapların dağılımı	82
Tablo 18: Yaşınız ve "Hacı olduktan sonra aile fertlerinizin ve çevrenizin, size karşı davranışlarında ne tür değişiklikler oldu?" sorusuna verilen cevapların dağılımı	83
Tablo 19: Yaşınız ve "Dini emir ve yasaklara riayet açısından, hacca gitmeden önceki dini hayatınız arasında nasıl bir farklılaşma oldu?" sorusuna verilen cevapların dağılımı..	85

Tablo 20: Yaşınız ve "Hacdən dönerken aile fertlerinize ve çevrenizdekilere hediye almanızdaki en önemli sebep nedir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı	86
Tablo 21: Yaşınız ve "Hac ibadetinin öncesi ve sonrası itibarıyla kişiliğinizdeki değişimleri aşağıdaki ifadelerden birisiyle belirtebilir misiniz?" sorusuna verilen cevapların dağılımı	87
Tablo 22: Ankete Katılan Hacıların Cinsiyet Dağılımları	88
Tablo 23: Cinsiyetiniz ve "Kur 'an-ı Kerim okumasını biliyor musunuz?" sorusuna verilen cevapların dağılımı	89
Tablo 24: Cinsiyetiniz ve "Hacca gitmenizdeki ilk amaç nedir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı	90
Tablo 25: Cinsiyetiniz ve "Hac farızasını yerine getirmede bilgi elde etme yolları neler oldu?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	91
Tablo 26: Cinsiyetiniz ve "Hac ibadetinin ifasında kimlerle beraberiniz?" sorusuna verilen cevapların dağılımı	92
Tablo 27: Cinsiyetiniz ve "Hac yolculuğundaki gözlem ve duygularınız nelerdir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı	93
Tablo 28: Cinsiyetiniz ve "Farklı ülkelerden gelerek aynı mekanı paylaştığınız hacılar hakkındaki düşünceniz nedir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı	94
Tablo 29: Cinsiyetiniz ve "Farklı ülkelerden gelen Müslümanlarla münasebetiniz olmadıysa sebebi nedir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı	95

- Tablo 30:** Cinsiyetiniz ve "Hac ibadetinin Müslümanlar arasında uluslar arası bir kongre olduğu fikrine katılıyor musunuz?" sorusuna verilen cevapların dağılımı96
- Tablo 31:** Cinsiyetiniz ve "Hac esnasında sizi en çok etkileyen 'hac ibadeti' hangisi oldu?" sorusuna verilen cevapların dağılımı97
- Tablo 32:** Cinsiyetiniz ve "Hacca gidişinizi etkileyen en önemli sebep nedir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.98
- Tablo 33:** Cinsiyetiniz ve "Arafat vakfesinin hacıda yaptığı izlenim nasıl Etki yapmıştır?" sorusuna verilen cevapların dağılımı99
- Tablo 34:** Cinsiyetiniz ve "Hac ibadetinde Şeytan Taşlama olayını nasıl değerlendiriyorsunuz?" sorusuna verilen cevapların dağılımı100
- Tablo 35:** Cinsiyetiniz ve "Kabe Tavafı esnasında duygu ve düşünceler nelerdir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı101
- Tablo 36:** Cinsiyetiniz ve "Size göre hacda kurban anlamı ve önemi nedir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı102
- Tablo 37:** Cinsiyetiniz ve "Zemzem içerken neler hissettiniz?" sorusuna verilen cevapların dağılımı103
- Tablo 38:** Cinsiyetiniz ve "Hac ortamı size hangi duyguları yaşattı?" sorusuna verilen cevapların dağılımı104
- Tablo 39:** Cinsiyetiniz ve "Hacı olduktan sonra aile fertlerinizin ve çevrenizin, size karşı davranışlarında ne tür değişiklikler oldu?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....105

- Tablo 40:** Cinsiyetiniz ve "Dini emir ve yasaklara riayet açısından hacca gitmeden önceki dini hayatınız arasında nasıl bir farklılaşma oldu?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....106
- Tablo 41:** Cinsiyetiniz ve "Hacdan dönerken aile fertlerinize ve çevrenizdekilere hediye almanızdaki en önemli sebep nedir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı107
- Tablo 42:** Cinsiyetiniz ve "Hac ibadetinin öncesi ve sonrası itibarıyla kişiliğinizdeki değişimleri aşağıdaki ifadelerden birisiyle belirtebilir misiniz?" sorusuna verilen cevapların dağılımı108
- Tablo 43:** Ankete Katılan Hacıların Eğitim Durumuna Göre Dağılımı...109
- Tablo 44:** Tahsil durumunuz ve "Kur 'an-ı Kerim okumasını biliyor musunuz?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.110
- Tablo 45:** Tahsil durumunuz ve "Hacca gitmenizdeki ilk amaç nedir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı111
- Tablo 46:** Tahsil durumunuz ve "Hac farızasını yerine getirmede bilgi elde etme yolları neler oldu?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....112
- Tablo 47:** Tahsil durumunuz ve "Hac ibadetinin ifasında kimlerle beraberiniz?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....113
- Tablo 48:** Tahsil durumunuz ve "Hac yolculuğundaki gözlem ve duygularınız nelerdir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....114

- Tablo 49:** Tahsil durumunuz ve "Farklı ülkelerden gelerek aynı mekanı paylaştığınız hacılar hakkındaki düşünceniz nedir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....115
- Tablo 50:** Tahsil durumunuz ve "Farklı ülkelerden gelen Müslümanlarla münasebetiniz olmadıysa sebebi nedir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....116
- Tablo 51:** Tahsil durumunuz ve "Hac ibadetinin Müslümanlar arasında uluslar arası bir kongre olduğu fikrine katılıyor musunuz?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....118
- Tablo 52:** Tahsil durumunuz ve "Hac esnasında sizi en çok etkileyen 'hac ibadeti hangisi oldu?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....119
- Tablo 53:** Tahsil durumunuz ve "Hacca gidişinizi etkileyen en önemli sebep nedir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....120
- Tablo 54:** Tahsil durumunuz ve "Arafat vakfesinin hacıda yaptığı izlenim nasıl etki yapmıştır?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....121
- Tablo 55:** Tahsil durumunuz ve "Hac ibadetinde Şeytan Taşlama olayını nasıl değerlendiriyorsunuz?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....122
- Tablo 56:** Tahsil durumunuz ve "Kabe Tavafı esnasında duygu ve düşünceler nelerdir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....123
- Tablo 57:** Tahsil durumunuz ve "Size göre hacda kurban anlamı ve önemi nedir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....124

Tablo 58: Tahsil durumunuz ve "Zemzem içerken neler hissettiniz?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	125
Tablo 59: Tahsil durumunuz ve "Hac ortamı size hangi duyguları yaşattı?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	126
Tablo 60: Tahsil durumunuz ve "Hacı olduktan sonra aile fertlerinizin ve çevrenizin size karşı davranışlarında ne tür değişiklikler oldu?" sorusuna cevapların dağılımı.....	127
Tablo 61: Tahsil durumunuz ve "Dini emir ve yasaklara riayet açısından, hacca gitmeden önceki dini hayatınız arasında nasıl bir farklılaşma oldu?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	128
Tablo 62: Tahsil durumunuz ve "Hacdan dönerken aile fertlerinize ve çevrenizdekilere hediye almanızdaki en önemli sebep nedir?" sorusuna cevapların dağılımı.....	129
Tablo 63: Tahsil durumunuz ve "Hac ibadetinin öncesi ve sonrası itibariyle kişiliğinizdeki değişimleri aşağıdaki ifadelerden birisiyle belirtebilir misiniz?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	131
Tablo 64: Ankete Katılan Hacıların Mesleki Durumlarına Dağılımları...	132
Tablo 65: Mesleğiniz ve "Kur'an-ı Kerim okumasını biliyor musunuz?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	133
Tablo 66: Mesleğiniz ve "Hacca gitmenizdeki ilk amaç nedir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	134
Tablo 67: Mesleğiniz ve "Hac farızasını yerine getirmede bilgi elde etme yolları neler oldu?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	135

Tablo 68: Mesleğiniz ve "Hac ibadetinin ifasında kimlerle beraberiniz?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	136
Tablo 69: Mesleğiniz ve "Hac yolculuğundaki gözlem ve duygularınız nelerdir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	137
Tablo 70: Mesleğiniz ve "Farklı ülkelerden gelerek aynı mekanı paylaştığınız hacılar hakkındaki düşünceniz nedir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	138
Tablo 71: Mesleğiniz ve "Farklı ülkelerden gelen Müslümanlarla münasebetiniz olmadıysa sebebi nedir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	139
Tablo 72: Mesleğiniz ve "Hac ibadetinin Müslümanlar arasında uluslar arası bir kongre olduğu fikrine katılıyor musunuz?" sorusuna verilen cevapların dağılımı	140
Tablo 73: Mesleğiniz ve "Hac esnasında sizi en çok etkileyen 'hac ibadeti' hangisi oldu?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	141
Tablo 74: Mesleğiniz ve "Hacca gidişinizi etkileyen en önemli sebep nedir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	142
Tablo 75: Mesleğiniz ve "Arafat vakfesinin hacıda yaptığı izlenim nasıl etki yapmıştır?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	143
Tablo 76: Mesleğiniz ve "Hac ibadetinde Şeytan Taşlama olayını nasıl değerlendiriyorsunuz?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	144
Tablo 77: Mesleğiniz ve "Kabe Tavafı esnasında duygu ve düşünceler nelerdir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	145

Tablo 78: Mesleğiniz ve "Size göre hacda kurban anlamı ve önemi nedir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	146
Tablo 79: Mesleğiniz ve "Zemzem içerken neler hissettiniz?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	147
Tablo 80: Mesleğiniz ve "Hac ortamı size hangi duyguları yaşattı?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	148
Tablo 81: Mesleğiniz ve "Hacı olduktan sonra aile fertlerinizin ve çevrenizin, size karşı davranışlarında ne tür değişiklikler oldu?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	149
Tablo 82: Mesleğiniz ve "Dini emir ve yasaklara riayet açısından, hacca gitmeden önceki dini hayatınız arasında nasıl bir farklılaşma oldu?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	150
Tablo 83: Mesleğiniz ve "Hacdan dönerken aile fertlerinize ve çevrenizdekilere hediye almanızdaki en önemli sebep nedir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	151
Tablo 84: Mesleğiniz ve "Hac ibadetinin öncesi ve sonrası itibarıyla kişiliğinizdeki değişimleri aşağıdaki ifadelerden birisiyle belirtebilir misiniz?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.....	152
Ek 2 Tablo 85: Türkiye'de ve Çankırı'da Hacca Gidenlerin Yıllara, Cinsiyete ve Yaş Gruplarına Göre Dağılımı.....	181

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU

İslam dininin ibadet şekillerinden olan hac; hem mali hem bedeni olma vasfıyla diğer ibadetlerden ayrıldığı gibi özellikle toplumsal yönünün ve etkilerinin ağırlığıyla da farklı bir konuma sahiptir. Müslümanların duygu, düşünce, tutum ve davranışlarını ilgilendiren böylesine dini-psiko-sosyal bir hadisenin çok farklı yönleriyle birçok ilmin ilgi alanına girmesine rağmen, din sosyolojisi tarafından yeterince araştırılmamış olması bir eksiklik olarak görülmüş, dolayısıyla bu çalışma alan araştırması yapılarak “Toplumsal İlişkiler Açısından Hac İbadetinin Analizi” adlı müstakil bir çalışma olarak düşünülmüştür.

1. Araştırmanın Amacı Ve Sınırları

Din Sosyolojisi alanında yapılan araştırmalarının giderek arttığı görülmektedir. Fakat hac konusunda yapılmış müstakil çalışmalar azdır. Genellikle bu konuda yapılan çalışmalar haccın önemi, tarihi gelişimi ve dini bir vecibe olarak yerine getirilmesi konusundadır.

Hacla ilgili olarak Din Sosyolojisi alanında sosyolojik metotlarla yapılan çalışmalar azdır. Hac ibadetini toplumsal ilişkiler açısından inceleme amacını taşıyan bu çalışma, şüphesiz araştırma konusuyla ilgili dolaylı ve dolaysız literatürün incelenmesini de gerektirmiştir.

Adam Baki tarafından Doktora Tezi olarak hazırlanan "Dinlerde Hac İbadeti Üzerine Bir Araştırma" isimli çalışmada, hac ibadetinin çeşitli dinlerdeki yeri, önemi ve anlamı araştırılmıştır (Adam, 1989).

A. Vehbi Cengiz tarafından Lisans Tezi olarak hazırlanan "Dört Mezhebe Göre Hac" isimli çalışma (Cengiz, 1967) ve Cahide Kelekçi tarafından Lisans Tezi olarak hazırlanan "İslam'da Hac" isimli çalışmada da, hac ibadetinin dini bir vecibe olarak yerine getirilmesi hakkındaki konular açıklanmaktadır (Kelekçi, 1953).

Sertaş Güzel tarafından Lisans Tezi olarak hazırlanan "Hac İbadeti Ve Haccın Davranışlara Etkisi" isimli araştırmada, değişkenlere bağlı kalınlıksızın 20 hacı ile yapılan mülakat neticesinde hac ibadetinin Müslümanlar arasında eşitliği sağladığı, birlik göstergesi olduğu ve hac ibadetinin Müslümanların olumsuz davranışlarını terk etmesine sebep olan, olumlu davranışlar kazandıran ve insanda var olan olumlu davranışları da geliştiren bir ibadet olduğu sonucuna varılmıştır (Güzel, 1998).

Nuran Şen tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanan "Hac İbadetinin Psiko-Sosyal Yönden Değeri" isimli çalışmada da, Sakarya ili Merkezinde 78 hacı ile yapılan anket çalışması ile yaş, cinsiyet, öğrenim durumu ve sosyo-ekonomik düzey gibi değişkenler dikkate alınarak hacıların psiko-sosyal yönden etkilenme dereceleri araştırılmıştır (Şen, 2003).

Doç. Dr. Mehmet Bayyığıt' in "Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye'de Hac Olayı" isimli çalışmasında 353 hacı adayını ile yapılan anket araştırmasında haccın ferdi ve toplumsal boyutunun, işlevinin, sosyo-kültürel görünümünün ve etkilerinin sosyolojik olarak incelenmesi yapılmıştır (Bayyığıt, 1998).

Genelde hac konusunda yazılan eserler, haccın dini bir vecibe olarak yerine getirilmesi hakkında olması, sosyolojik yönden yazılan eser ve makalelerin çok sınırlı olmasından dolayı çalışmamız; mevcut kaynakları tarama ve alan araştırması metotlarından olan anket değerlendirilmesinden ibarettir.

Araştırmacının tespit edilen bir konu üzerinde ilmi çalışma yapması mutlaka bir amaç gerçekleştirmeye yönelik olmalıdır. Amaçlar, araştırmacının konu hakkındaki ‘Neyi ?, Niçin ?, Nasıl yapacağım?’ sorularıyla yola çıkıp aydınlatmak istediği durumları belirten özel ifadelerden ibarettir. Hiçbir bilimsel çalışma amaçsız değildir (Cebeci, 1997: 27).

Bu çalışmanın amacı ise; sosyolojinin kullanmış olduğu metot ve tekniklerden anket metodu ile alan araştırması yaparak hac ibadetinin sosyal davranış yönünün incelenmesi ve toplumsal ilişkiler açısından hac ibadetinin analizini yapmaktır.

Bu araştırmada, Çankırı İli Merkezinde yaşayan hacılarla ilgili olarak psiko-sosyal ve kültürel yönden tahlil yapılmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda; yaş, cinsiyet, öğrenim durumu, sosyo-ekonomik düzey gibi değişkenlerle de hacıların psiko-sosyal yönden etkilenme-derecelerinin ve bu etkilerin toplumsal ilişkiler açısından araştırılması öngörülmüştür.

Alan araştırması, mevcut bir durumu, olayı bütün yönleriyle olduğu gibi ortaya çıkarmaya çalışan bir modele dayanır (Cebeci, 1997: 57). Anket ise hacca giden insanlar üzerinde uygulanmış olup, hac ibadetinden etkilenme sonucundaki bulgulara yer verilmiştir. Bu araştırmada amaç sadece bilgi toplamak değil, elde edilen bulgular üzerinde yorumlar yapmaktır.

Araştırmanın önemine gelince; hac ibadetini yerine getiren hacıların kişilik, duygu, ve düşüncelerinin bu ibadetten nasıl ve ne şekilde etkilendiğini; hac ibadetinin insanları daha iyi ve güzele yönlendirmede potansiyel güç olduğu ve insanın toplumsal ilişkilerine etkilerinin neler olduğunu ortaya çıkarmaktır.

Ayrıca araştırmada göz önünde bulundurulan sınırlamalara gelince; öncelikle hedef kitle hacca önceki yıllarda gitmiş hacılardır. Araştırmanın evreni ise Çankırı ili Merkezinde yaşayan hacılardır. Hacılarla yapılacak olan anket araştırması ve görüşme imkanları göz önüne alınarak şuanda Çankırı'da bulunmamızdan dolayı araştırma evreni Çankırı ili Merkezi olarak uygun görülmüştür. Araştırma 70 bay ve bayan hacılarla sınırlı tutulmuştur. Anket metodu kullanılmıştır. Kaynak taraması, anket tekniğiyle yapılmış olan bu alan araştırması ile günümüz Din Sosyolojisi Bilimine önemli katkıları olabilecek sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın içeriği: sınırlılıklar, metot ve varsayımlara giriş bölümünde yer verilmiş, kuramsal çerçeve başlığı altında ise; haccın tanımı, önemi ve bazı dinlerdeki hac ibadet anlayışına kısaca temas edilmiş olup hac ile ilgili kavramlar ve sembolik anlatımı daha detaylı bir şekilde ele alınarak konuya açıklık getirilmiştir. Hacca soya-kültürel açıdan bakış bölümünde ise hac ve sosyal bütünleşme, hac ve sosyal eşitlik, hac ve kişilik değişimi, hac ve kültürel etkileşim konularına yer verilmiştir. Haccın psiko-sosyal etkilerine dair bulgular konusunda ise hacılar ile yapılan anket sonucu elde edilen verilerin değerlendirilmesi ve hac ibadetinin sosyal bütünleşmeye etkisi ile ilgili bulgular ve yorumlarına yer verilmiştir.

2. Araştırmanın Metot Ve Varsayımları

Tıpkı Sosyolojide olduğu gibi Din Sosyolojisinde de metotlar çeşitlidir. Metotlardaki bu çeşitliliğin, Din Sosyoloji anlayışlarının değişik olup, esasen bu bilim dalının genç olmasının yanı sıra, konularının da oldukça geniş, karmaşık ve çeşitli olmasından ileri geldiği düşünülebilir. Din Sosyolojisinin dinamik, objektif ve olgusal bir bilim olma vasfının, onun yöntem ve tekniklerinde aynen yansıdığını önemle belirtmeliyiz. Bu çerçevede Din Sosyolojisinin konularına yaklaşımının bir bakıma disiplinler arası bir hüviyet taşıdığına da işaret etmek gerekir (Günay, 2000: 62).

Din Sosyolojisinin metodunu ya da daha doğrusu onun konularına bilimsel yaklaşımlarında izlediği yöntem ve teknikleri ifade ederken belirtilmesi gereken onun bir "vakıalar ilmi" yani "tecrübi" bir ilim olduğudur. Din Sosyolojisinin tecrübe ilmi olması ise, onun araştırmalarında toplumun dini sosyal vakıalarına, yani realiteye dayanması, onlardan hareketle ilmi çalışmalarını gerçekleştirmesi demektir. Bu anlamda Din Sosyolojisini, "toplumda tezahür eden dini-sosyal realitenin deneysel bilimi " şeklinde tanımlamak uygun düşmektedir (Günay, 2000: 62).

Her yöntemin veya konuya yaklaşım planının yada modelinin, onu incelemeye, kavramaya ve çözümlemeye en elverişli teknik ve araçları ortaya koyup geliştirmesi gerekmektedir. Bu çerçevede komşu disiplinlerden de yararlanılmış olması kayda değerdir. Böylece sosyolojik araştırma tekniklerinin belirlenmesi ve geliştirilmesinde İstatistik, Tarih, Etnoloji, Sosyal Psikoloji gibi komşu disiplinlerle geniş ölçüde işbirliğine gidilmekte olup, bu durum onun disiplinler arası hüviyetini daha da güçlendirmektedir. Bu durum, yöntem ve teknikleri öylesine iç içe bir duruma getirmiş bulunmaktadır ki, böylece bir kısım araştırma teknikleri yöntemsel bir nitelik

kazanmış bulunmaktadır. Böylece, bir tarihsel yahut genetik, etnografik, monografik, istatistik, filolojik yöntemlerden ya da karşılaştırma yönteminden söz edilmektedir (Günay, 2000: 63).

Metot, bilinmeyen bir şeyi bulup meydana çıkarmak veya bilinen bir şeyi başkalarına gösterip ispat etmek için düşünceleri iyi bir şekilde sıralamak ve kullanmak sanatıdır. "En geniş anlamıyla" metot, bizi gerçeğe götüren yoldur" (Aslantürk, 1999: 63).

Din Sosyolojisi bilimi araştırmalarında çoğunlukla gözlem, saha araştırması, anket, olay incelemesi, istatistik, vb. metot ve teknikleri kullanılmaktadır. Ancak bu araştırmada "anket metodu tercih edilmiş olup bununla yetinilmemiş gözlem, mülakat ve açıklama metotlarından da istifade edilmiştir. Elde edilen verilerin işlenmesi içinde 'S:P.S.S.' bilgisayar programı kullanılmıştır. Değerlendirilmeye tabi tutulan anketlerdeki sorulara verilen cevaplar tek tek ve dikkatli bir şekilde bilgisayara aktarılmıştır. Ankete verilen cevaplar 'S.P.S.S.' programına aktarılmış ve gerekli işlemler yapılmıştır.

Anket, bir problemle ilgili olarak çeşitli kimselerin bilgi, tecrübe ve düşüncelerini almak için yapılan soruşturmadır. Diğer bir ifadeyle "anket, bir problemle ilgili olarak, çeşitli kimselerin, bilgi, tecrübe ve ilgilerini anlamak amacıyla yapılan soruşturmalardır" (Aslantürk, 1999: 110). Bu araştırmada kullanılmak üzere hazırlanmış olan anket soruları konularına göre dört grupta toplanmıştır. Bunlar;

- a- Ankete cevaplayanın kişiliği ile ilgili sorular,
- b- Bilgi edinmeyi gerektiren sorular,
- c- Görüş ve kanaat içeren sorular,
- d- Bireyin kişisel ve toplumsal etkileşimini ve değişimini ölçmeyi amaçlayan davranış bildiren sorulardır.

Bu çalışmada anket metodu kullanılmış olup ayrıca anket metodu mülakat yöntemi ile desteklenmiştir. Mülakat yöntemi istekli olan deneklere uygulanmış ve anket sorularının araştırmamızın temel problemleri ile ilgili soruları detaylı sorulmuştur.

Ayrıca bu çalışmada konuyla ilgili arşiv araştırması yapılarak ulaşılabildiğimiz kadarıyla kaynaklara ulaşıp tarama yöntemiyle gerekli bilgiler elde edilmiştir. Elde edilen bu bilgiler öncelikle anlama ve bir din sosyolojisi yöntemlerinden biri olan açıklama metodu ile izah edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra alan araştırması metodlarından olan anket ile desteklenmiş, konu psiko-sosyo-kültürel açıdan tahlile tabi tutulmuştur. Gerçekleştirdiğim görüşmeler, elde edilen bilgilerin tamamlanmasında önemli rol oynamıştır. Bu çalışma temel olarak bir alan araştırması olduğundan, uygulama özelliği ağır basmaktadır. Problemin test edilmesi, varsayımların sınanması ve var olan durumların aynen tespitini gerektirmektedir.

Araştırmalar bazı temel varsayımlar üzerine temellendirilirler. Bu çalışmada şu varsayımlar söylenebilir:

1- Hac ibadeti, ferdin ruh ve şahsiyetinde derin ve köklü tesirler bırakmakta ve ferdin kendisini yeniden keşfetmesini ve değişimini sağlamaktadır.

2- Psiko-sosyal açıdan insanlar farklı beklentiler içerisinde bulunarak hacca gitmeye karar verirler.

3- Hac ibadetinin hem fert hem de insanlar arası ilişkilerde olumlu etkileri olduğu zannedilmektedir.

4- Hac ibadeti insanlar arasındaki dil, ırk ve renk ayrımını ortadan kaldırdığı ve tüm dünya insanları arasında bütünleşme, eşitlik, kültürel etkileşimi sağlayıcı bir unsur olarak görülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM KURAMSAL ÇERÇEVE

A. HACCIN TANIMI VE ÖNEMİ

Hac kelimesi İbranice ‘de ‘hag’ şeklindedir; ‘bayram anlamına gelen bu kelime bir şeyin etrafında dönmek, dolanmak’ manasındaki ‘hug’ kökünden türemiştir (Harman, 1996: 382). Yine kelime olarak hac; ziyaret etmek, yönelmek, gönülden istemek, kastetmek anlamlarına gelmektedir (Bayyığit, 1998: 27). Hac lügat ta kastetmek, niyet etmek, yönelmek, ziyaret etmek anlamlarına gelir (Şentürk, 2000: 103). İslam dininde hac ise belli bir zaman diliminde belli fiilleri yerine getirmek gayesi ile belli bir yeri ziyaret etmek demektir (Gazali, 1978: 462). Hac belli bir zamana bağlı, toplu olarak yapılan düzenli hareketler bütünüdür. Genel olarak insanın Allah’a doğru seferidir. Ademoğullarının yaratılış felsefesinin sembolik bir göstergesidir. Bu felsefenin muhtevasının, somuta dökülmesidir. Tek kelimeyle hac bir ‘yaratılış tiyatrosudur’ (Şeriati, 1999: 21-22).

Haccın temelinde uluhiyyetin herhangi bir yerde tecellisi inancı yatmaktadır. Dinlerde kutsal kabul edilen yerlerin aslında mekan olma açısından diğer yerlerden farkı yoktur. Ancak burada uluhiyyetin tecellisi, inançla ilgili bir olayın vukuu veya buranın dini bir şahsiyetle bağlantısı mekanı diğer yerlerden farklı kılmakta, kutsallaştırmaktadır. Kutsal mekan insan tarafından seçilmiş değil, keşfedilmiştir. Kutsal mekan kavramı ve bu tür yerlerin ziyareti tarih boyunca bütün inançlarda mevcut olmuştur. Kutsal mekanları ziyaretin sebebi o mekanın kutsiyetinin bahsedebileceği maddi manevi ve ahlaki faydaları elde etmektir (Harman, 1996: 382). Haccı diğer ibadet yerlerinden ayıran en önemli özellik; bu ibadetin dinin diğer bütün

mensuplarınca kutsal kabul edilen merkezi bir yerde yerine getirilmesinin gerekli oluşudur (Adam, 1989: 95).

Günümüzde de ilahi olsun olmasın yaşayan bütün din ve inanç sistemlerinde 'ziyaret' olayına rastlamak mümkündür. Ancak, inanç sistemleri içinde hacca en büyük değeri veren İslam olmuştur. İslam Hz. Adem'den beri varolan Hz.İbrahim'le müesseseleşen bu ilahi geleneğin zaman içinde uğradığı tahribatı temizlemiş, onu asli esaslarına kavuşturmuş ve artık değişmez kurallar halinde yeniden organize etmiştir. Bugün de Müslümanların hayatındaki en önemli olaylardan birisi muhakkak ki hacdır (Bayyigit , 1998: 27).

Diğer dinlerde hac ziyaretleri daha çok ilahi bir 'kitabî' bir emrin gereği olarak değil, geleneksel olarak örf ve adetlerin bir uzantısı olarak ortaya çıkmış ibadetlerden, İslam'da hac; bizzat dinin kurucusu, Şarii ve kitabımız Kur'an tarafından emredilmiş, farz kılınmış, mekanı, yeri zamanı ve ritüelleri ayrıntılı olarak tespit edilmiştir (Karaman, 2001: 375).

Hac, sosyal birliği fiilen gerçekleştirecek olan en büyük ve en kapsamlı bir kulluk ve ibadet alametidir ki, bunun kapsamının genişliğini yeryüzünde hiçbir mekanda bulmak mümkün değildir. Zira Kabe-i Muazzama kadar kutsallığı eski olan hiçbir tevhit mabedi yoktur. Kabe'nin Hz.İbrahim'le olan ilgisi, bütün semavi dinlerce kabul edilmiş ve hatta Hz.Adem'e kadar dayandığı da rivayet edilmiştir. Kabe'yi hacetmek insanlığın bütün temel kök ve ırklarından birleştirmeye sebep müsait olduğu halde, ondan sonra ortaya çıkan mabetler ve yerler, bir dereceye kadar özelliklerinden dolayı böyle bütünlüklü bir birleştirmeye uygun değildir (Yazır, 199: cilt 2, 24).

Ayrıca yol ve yolcu kelimeleri dinlerin ortak terimlerindenidir. Dini hayatta maddi yolculuk gibi manevi yolculukta vardır. Bu yolculukların her ikisini

bünyesinde bulunduran farz ibadetin adı ise "hac"dır. Hac sadece bedenimizin seyahati değil, aynı zamanda ruhumuzun da seyahatidir. Belli bir zamanda ziyaret etmek, mukaddes mekanların sırrını teneffüs etmek, dini hayat açısından birçok bereketi ihtiva eden bir faaliyettir. Zaman, mekan ve kardeş üçlüsü ile gönüller derinlik kazanmakta, "imanın tadı" hissedilir hale gelmekte, aşkın olanla temasın getirdiği huzur hali yakalanmaktadır (Kara, 2001: 39).

İnsanın hem malı hem de bedeniyle gerçekleştirdiği hac insanın bütün varlığını ilgilendirir. Hac insan merkezli ve insanın ihtiyaç duyduğu hayırların tahakkukunu hedef alan bir ibadettir.

Hac tarihin yeniden yaşanmasının ve mücerredin müşahhas hale gelmesinin vasıtası olmaktadır. Haccın gerçekleştirildiği mekanda başta Hz. Muhammed (S.A.S.) olmak üzere geçmiş peygamberlerin hak din uğrunda verdikleri mücadeleler hatırlanmaktadır. Hac esnasında kişi, Resul-i Ekrem'in ve ashabının bulunduğu coğrafi mekanla karşılaşmakta, Kur'an'da "Allah'ın koyduğu dini işaret ve nişanlar" olarak tavsif edilen (el-Bakara 2/158; el-Hac 22/32-36) bu mekanlarda bulunarak dönemin manevi ruhundan nasib almaktadır. Hacdən dönen kişi, İslamın ilk muhatapları olan ve hayatlarını ona vakfeden Asr-ı Saadet Müslümanlarının yaşadığı terleri gezerek Peygamberi kitaplardaki bilgilerle tarihi bir şahsiyet olarak tanımanın ötesinde sanki O'nu bizzat görerek imanını ve ikrarını tazelemiştir. Resul-i Ekrem'in yaşadığı yerleri ve kabrini ziyaret etmiş, tebliğ vazifesini başarıyla yerine getirdiği mekanlarda peygamberliğine bir daha şahadet etmiştir. Aynı zamanda dünyada mevcut olan çok çeşitli ırkları, bunların konuştuğu dilleri gözlemiş, ancak bu farklılıkların sadece insanların birbirlerini tanıyarak iletişim kurabilmeleri için Allah tarafından birer alamet olarak yaratıldığının şuuruna varmıştır (Görgün, 1996: 398-399).

Hac'la birlikte, İslam'ın beşiğinde, en değerli zaman ve mekanda, en hazırlıklı vaziyette, insan ömrünün en özgür olduğu bir zaman aralığında; değişimci, zinde, tafsilatlı ve bütüncül bir İslam eğitimini başarıyla tamamlarsın. Kendini, insanlık tarihinin bereket dolu yirmi üç yılı içerisinde bulursun ve orada bulunduğun yaklaşık yirmi üç günde yirmi üç yılı yaşarsın (Şeriatî, 1999: 15).

Hac, yalnız atalar hatırası gibi dar bir sahada durarak, onların hayalini hatırlayarak gururlanmak değildir. Ailesinden, vatanından ayrılıp, mallar sarf ederek ve meşakkatleri göğüsleyerek hac yolculuğuna tahammül eden, gurbetin, ihram ve vakfenin ruhani ve cismani etkileri altında bütün bir toplumsal deryaya dalıp eski mukaddes bir tarihin , yüce işaret ve alametleri arasında insan hayatının değişimleri, alemin ince saflarını seyreden, ruhanilerin acizliklerini, bakının sonsuzluğunun sırrını sezen akıllı ve olgun insanların bu ibadetten alacakları ruhsal uyanış, her türlü şirk eserini atıp bütünlüklü bir birliğe doğru yürümek, nefsin şahsi, ailevi ve kavmi gururunu, tabiatın şehvani dürtülerini, ruh levhasının batıl ve yok olmaya mahkum çizgi ve izlerini silip, Allah'a dua, niyaz ve istiğfar ile sürekli bir zikir içinde duygulanmaları sunmak ve kalplerde ilahi "Bir "in nurunun tecellisini görmek gibi güzel bir sonuçla neticelenmelidir (Yazır, 1995: cilt 2, 36).

B. HAC İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Hac konusundaki çalışmamız, bir taraftan dini hayatı diğer taraftan bu hayatın dışı yansıyan biçimlerini incelemeyi gerektirmektedir. Mesela: Tutum, bir ferde atfedilen ve ferdin bir psikolojik obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışların düzenli bir şekilde değerlendirme eğilimi olarak tanımlanmaktadır (Uysal, 1994: 22-23).

İnsanlar çevresindeki uyarıcıları veya uyarıcı komplekslerini belli standartlara göre anlamlandırır, ihtiyaçlarını karşılama imkanlarına göre ayırma tabi tutar ve önem derecesine göre sıralarlar. Ferdin hayatı için anlamlı olan durumlar, objeler ve fikirler veya buna benzer bütün uyarıcılar tutum konuları içine girer. Tutum objelerinin fert için belli bir yararlılığı veya belli bir anlamı vardır. Bu tutum objeleri ferdin hayatında önemli bir yer tutmaları sebebiyle, fert için çeşitli derecelerde olumlu yada olumsuz yönleriyle heyecani tepkileri de ihtiva eder. Kişi ona göre yaklaşma veya uzaklaşma yönünde bir reaksiyon potansiyeli oluşturur. Tutum objelerinin hissi yanı, ya tecrübelerden yana yada ferdin diğer insanların duygularını öğrenmesinin bir sonucu olabilir.

İşte fertlerin inanç ve tutumlarında görülen ahenkli bütünlük derecesi aynı zamanda onun şahsiyetindeki birlik, bütünlük ve ahengi gösterir. İnanç ve tutumların bir bütün haline gelmesi, ideoloji veya hayat felsefesi denilen olguyu meydana getirir. Kişinin inanç ve tutumları iyi yapılmamış ve genelleşmiş oldukları, diğer gruplarla ve insanlarla aynileşme ihtiyacına dayanmış buldukları zamanda önemlidir.

Hac ibadeti ferdin inanma ve sığınma dürtülerini, Gazzali' nin de belirttiği gibi en doruğa çıktığı bir ibadet şeklidir. Hac ibadetini yerine getirme sırasında, insanların şahsiyetlerinin değişmesi, ahlaklarının güzelleştirilmesi ve inançlarının sağlamlaştırılmasında önemli bir yer tuttıkları gerçektir. Kısaca hac ibadeti, dini-ahlaki değer ve normlarla alakalı olduğu için, hem ferdin iradi yönünü hem de sosyal yönünü etkilemektedir (Uysal, 1994: 24-25). Bu sebeple hac ile ilgili kavramları kısaca açıklamak uygun olacaktır.

Hac: Belirli zamanda Kâbe'yi ve etrafındaki bir kısım yerleri usulüne uygun olarak ziyaret etmek ve buralarda yapılması gereken diğer menâsiki yerine getirmektir.

Umre: Belirli zamana bağılı olmayarak Kâbe'yi usulüne göre ziyaret etmek ve yapılması gereken diğer menâsiki ifâ etmektir.

Menasık: Hacla ilgili işler ve ibadetler demektir (Yücel, 1987: 19).

Haccın Kısımları: Hac; farz, vacip ve nafil olmak üzere "üç" kısımdır

Farz olan hac: Belirli şartlara sahip olan kimselerin, ömürlerinde bir defa yapmaları gereken hacdır

Vacip olan hac: Üzerine farz veya vacip olmadığı halde, herhangi bir sebeple, haccetmeyi adayan kimsenin, adağını ifa etmesi vaciptir

Nafil hac: Farz olan hac eda edildikten sonra, ikinci, üçüncü defa yapılan hacler ile, haccetmekle yükümlü olmayan çocuk , köle, deli, bunak gibi kimselerin yaptıkları haclardır.

Haccın Eda Şekilleri: Eda edilişi itibariyle hac "üç" kısımdır

İfrad haccı: Umresiz yapılan hacdır. Hac ayları içinde, hacdan önce umre yapmayarak sadece hac menasikini ifa edenler "*ifrad haccı*" yapmış olurlar.

Temettü haccı: Aynı yılın hac aylarında umre ve haccı ayrı ihramlarla eda etmektir. Hac ayları girdikten sonra umre yapıp ihramdan çıkan, daha sonra hac günlerinde yeniden ihramlanarak hac menasikini de eda eden kimseler "*temettü haccı*" yapmış olurlar.

Kıran haccı: İkisine birden niyetlenerek, umre ve haccı bir ihramda birleştirmektir. Hac ayları içinde önce umre yapıp, ihramdan çıkmadan (aynı

ihram ile) hac günlerinde hac menasikini de eda eden kimseler “*kıran haccı*” yapmış olurlar (Yücel, 1987: 20).

Hac ayları: Hac menasikinin başladığı ve devam ettiği aylardır ki ŞEVVAL ve ZİLKADE ayları ile ZİLHİCCE’ nin ilk on günüdür.

Hac Günleri (Eyyâmü ’l – Hac)

Yevm-i Terviye (Terviye günü): Zilhicce’nin 8’nci günüdür. Hacıların, bugün sabah namazını Mekke’de kılıp güneş doğduktan sonra Mina’ ya çıkmaları ve geceyi Mina’ da geçirmeleri sünnettir. Terviye, “*suya kandırmak*” veya “*gördüğü rüya üzerinde düşünmek*” demektir.

Hiz. İbrahim, oğlu Hiz. İsmail’i kurban kesmekle ilgili rüyasını o gece görmüş, Terviye günü bu rüya üzerinde düşünmüş, ertesi Arefe günü (9 Zilhicce) bunun sadık rüya olduğunu anlamış, bayram günü (10 Zilhicce) de Hiz.İsmail’i kurban etmeye teşebbüs ettiği rivayet edilir.

Yevm-i Arefe (Arefe günü): Zilhiccenin 9’uncu günüdür. Haccın en önemli rüknü olan “*Vakfe*” Arafat denilen bölgede bu gün yapılır (Yücel, 1987: 23-24).

Yevm-i Nahr (Kurban kesme günü): Zilhiccenin 10’uncu günüdür.

Eyyâm-ı Teşrik (teşrik günleri): Beş vakit namazın farzlarından sonra teşrik tekbirlerinin alındığı Arefe sabahından bayramın 4’üncü günü akşamına kadar olan 5 güne denir.

Eyyâm-ı Mina (Mina günleri): Mina’ da şeytan taşlama (remy-i cimar) menâsikinin yapıldığı günlerdir. (Bayram günleri)

Mikat: Mekke'ye gelen afakilerin ihramsız geçemeyecekleri sınırları belirleyen noktalardır (Yücel, 1987: 21-22).

Harem Bölgesi: Mekke ve etrafında, bitkileri koparılmamak ve hayvanları avlanmamak üzere sınırları belirlenmiş bölgeye “*Harem*” denir. Bu sınırların dışında kalan yerlere ise “*Hill*” denir. Harem bölgesi sınırları, Cibril (a.s)’ın göstermesiyle Hz. İbrahim tarafından belirlenmiş, bu sınırları gösteren işaretler Rasulullah (s.a) tarafından yenilenmiştir (Akkaya, 2000:)

İhram: Hac veya umre niyetiyle, diğer zamanlarda helal olan bir kısım fiil ve davranışları, kişinin kendisine belirli bir süre için haram kılması demektir. Bu esnada erkeklerin büründükleri “*rida ve izar*” denilen iki parça örtüye de halk arasında “*ihram*” denilmektedir.

Muhrim : İhrama giren kimseye ihramlı olduğu sürede “*muhrim*” denir.

İhram Namazı: İhrama girmeden önce iki rekat kılınan namazdır.

İhram Yasakları: İhramlı iken yapılması cezayı gerektiren fiil ve davranışlardır (Tırnak kesmek, elbise giymek gibi).

Tehallül: İhramdan çıkmak demektir. Hac veya umre için ihrama giren kimse, belirli menasiki eda ettikten sonra tıraş olup ihramdan çıkar.

Rida : Belden yukarı örtülen havlu benzeri örtüye “*rida*” denir.

İzar: Belden aşağı dolanan peştamal gibi örtüye “*izar*” denir.

Telbiye : “ Lebbeyk, Allahümme Lebbeyk, lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk, İnne’l- hamde ve’nni’mete leke ve’l-mülk, La şerîke Lek.”

“Rabbim, davetine sözüm ve özümle tekrar tekrar icabet ettim, emrine boyun eğdim. Rabbim senin davetine icabet, boynumun borcudur. Senin eşin ve ortağın yoktur. Rabbim bütün varlığıyla sana yöneldim Hamd senin, nimet senin, mülk de senin. Bütün bunlarla eşin ve ortağın yoktur senin” demektir.

Tekbir: “Allâhü ekber, Allâhü ekber, Lâ ilâhe illallâhü vallâhü ekber, Allâhü ekber ve li’llâhi’l – hamd.”

“Allah büyüktür. Allah büyüktür. Allah’tan başka kulluk edilecek hiçbir ilâh yoktur. Allah büyüktür. Allah büyüktür. Hamd O’na mahsustur.” demektir.

Tehlil : Hüve alâ, küll “La ilâhe illa’llâhü vahdehû lâ şerîke leh, lehû’l-mülkü ve lehû’l hamdü ve i şey’in kadir”

“Allah’tan başka kulluk edilecek hiçbir ilâh yoktur. Tektir, eşi ve ortağı yoktur. Mülk, O’nun, hamd de O’nundur. O herzeve kadirdir.” demektir.

Arafat : Mekke’nin yaklaşık 25 km. güneydoğusunda (yaya 6 saat mesafede) bir bölgenin adıdır.

Müzdelif: Arafat ile Mina arasında bir bölgenin adıdır.

Meş’ar-i Haram : Müzdelif’ de Kuzeh dağı üzerinde bir tepenin adıdır (Yücel, 1987: 23-45-46).

Mina: Müzdelif ile Mekke arasında, Harem sınırları içinde bir bölgenin adıdır. Büyük, Orta ve Küçük Cemreler buradadır (Yazıcı, 1999: 39).

Cemreler: Mina’ da, birer ok atımı uzaklıkta “3” taş kümesi (Cemre) vardır.

Bunlar;

Akabe Cemresi (Cemre-i Akabe): Halk arasında “*Büyük Şeytan*” denir.

Orta Cemre (Cemre-i Vüstâ): Halk arasında “*Orta Şeytan*” denir.

Küçük Cemre (Cemre-i Üla) : Halk arasında “*Küçük Şeytan*” denir.

Mescid-i Haram: Mekke’de ortasında Kâbe’ nin bulunduğu cami-i şeriftir. Buna “*Harem-i Şerif*” de denir. “Haram” denilmesinin sebebi, ihtiram ve saygı vacip olduğu içindir.

Mescid-i Nebî : Medine-i Münevvere ’de, içinde Rasulullah (s.a)’in kabri seâdetinin bulunduğu cami-i şeriftir.

Ravza-i Mütahhare: Mescid-i Nebi’nin Rasulullah (s.a) Efendimizin kabri saâdetleriyle minber-i şerif arasında kalan kısımdır.

Tavaf: Kâbe’nin etrafını usulüne göre yedi defa dolaşmaktır. Devirlerden her birine “şavt” denir.

Metaf: Kabe’nin etrafında tavâf edilen yere “Metaf” denir.

Sa’y: Safa’dan Merve’ye gidiş ve dönüşlerden her birine “Şavt” denir.

Remel: Erkeklerin, tavâfın ilk üç şavt’ında, kısa adımlarla koşarak ve omuzları silkerek çalılı ve süratli yürümeleridir.

İstilâm: Hacer-i Esved’i selamlamak demektir.

Safâ ve Merve: Mescid-i Haram'ın doğusunda yaklaşık 350 m. aralıklı iki tepedir. Güneydeki Safâ, kuzeydeki ise Merve 'dir. Sa'y, bu iki tepe arasında yapılır.

Sa'y: Safâ ile Merve arasında gidip gelmektir. Safâ' dan Merve' ye "4" gidiş, Merve' den Safâ' ya "3" dönüş olmak üzere "7" şavt'tan ibarettir.

Mes 'a: Safâ ile Merve arasında Sa'y edilen yere "Mes 'a" denir.

Hervele: Sa'yın her şavtında Safâ ve Merve adlı tepeler arasındaki vadi tabanına inildiğinde, yeşil renkli sütunlar arasında, erkeklerin süratli, çalımli ve canlı yürümeleridir.

Remy-i Cimâr (Şeytan Taşlamak): Mina' da "Cemre" adı verilen taş kümelerine ufacak taşlar atmak demektir.

Halk ve Taksir: "Halk", saçların dipten tıraş edilmesi, "taksir" ise saçların kısaltılması demektir (Yücel, 1987: 31-32-33-34).

Kâbe: Mekke'de "Mescid-i Harâm" denilen cam-i şerif'in ortasında, yaklaşık 13 m. yüksekliğinde 12 m. boyunda ve 11 m. genişliğinde taştan yapılmış dört köşe bir binadır (Akkaya, 2000: 75).

Hacer-i Esved: 18-19 cm. kutrunda, kırmızımsı esmer, parlak bir taştır. Hz. İsmail tarafından Ebu Kubeys dağından getirilen bu mübarek taş, tavâfa başlanacak yere işaret olmak üzere, halen bulunduğu köşeye konulmuştur. Tavâfa başlarken, her şavtın sonunda ve Sa'ye başlarken bu taşı istilam etmek sünnettir (Yazıcı, 1999: 21).

Zemzem: Kâbe'nin doğusunda, Cenâb-ı Hakkın Hz. Hacer ile oğlu İsmail'e ihsan ettiği suyun yerinde kazılan, mübarek kuyunun suyudur. Yeryüzündeki suların eftalidir.

Makam-ı İbrahim: Hz. İbrahim'in Kâbe inşa ederken iskele olarak kullandığı veya halkı hacca davet ederken üzerine çıktığı taşın bulunduğu yerdir (Yücel, 1987: 17-8).

C. HAC VE SEMBOLİK ANLATIMI

Ferdin, Dine ve Dinin öğelerine karşı olan tutumlarının tümü olan Dini tutum, onun Din ile ilgili duygu, düşünce ve davranışlarını belirler. Dini tutumun davranış öğeleri, Dini İbadetler, Pratikler, Faaliyetler, hareket ve işleridir. Ferdin namaz, oruç ve hac gibi dini ibadetleri yapması, camiye gitmesi, dua etmesi, dini ayin ve tören (hac gibi)lere katılması, dini tutumun davranış olarak yaşandığının göstergesidir (Kaya, 1998: 44-47).

İnanan insanın Allah'a bağlılığını ifade etmesi, buna uygun düşen kalıplaşmış hareket ve davranış sistemlerini gerekli kılmaktadır. Din, bu sistemleri bizzat düzenlemekte, ferdin tapınma isteğine yön gösteren model davranış şekli ve uygulama biçimleri oluşturmuş olmaktadır. Böylece her ibadet için öngörülmüş bulunan, değişmez asli unsurlardan oluşmuş bir şekil ve kalıp kendi söz konusudur. Çoğu zaman bu şekil ve kalıp kendi ötesinde çok derin ve gizli manalar taşıyan sembolik bir tarzda düzenlenmiştir. Bu bakımdan ibadetin şekli, onun manasının yaşanmasında doğrudan doğruya etkili olmaktadır. Böylece ibadetin anlamı, şeklinin varlık yapısında birleşmektedir (Hökelekli, 1998: 234-235).

Hac ibadeti de bir takım şekil ve sembollerden oluşmaktadır. “Sembol”, kelimesi, ayrıca özelliklerinin geniş anlatımını içine alır. Bunlar söz ve ifadeler, ibadet ve ayin, eşya ve yapılar, dinin mensubu bulunan ve onu görünür kılan temsil edici şahıslardır. Dini meydana getiren semboller sistem oluştururlar. Mesela bir ibadeti ancak ibadetler bütünü içerisinde bir anlamı vardır ve ibadetlerin mahiyeti, dini öğretinin dünya ve ahiret konusunda bildirdiği şeyle ilişki kurularak anlam kazanır. Eğer bir dinin inançları, ibadet ve ayinleri, dili ve teşkilatlanması kültürce belirlenmiş, şuurlu yada şuurlu dışı ruhi durumlara uygun geldiği ölçüde fonksiyonel olacaktır. Hiçbir etkisi ve faydası olmayan veya fonksiyonunu yitirmiş bir din varlığını da sürdüremez (Hökelekli, 1998: 70-77).

İnanan insan, bu semboller ve fonksiyonlar sayesinde dini tecrübe ve tasavvurlarının gelişmesini açıkça izleme imkanı bulmakta, ruh hallerinin çok şekilli karmaşıklığından sıyrılmakta ve ilahi şuuru yaşayabilmektedir. İbadet ancak anlamına uygun bir niyetle yerine getirilirse meyvesini verir (Hökelekli, 1998: 235).

Din olgusu da daha çok soyut gerçekleri ihtiva ettiği için çoğu zaman dini hayat içerisinde farklı sembollerden yararlanmıştır. Duygu ve düşünceleri ifade etmenin en kapsamlı ve derin alanı sembolik olan anlatımlardır. Çünkü fert yüceliğine inandığı tabiat üstü varlığı doğrudan görüp algılama imkanına sahip değildir. İnanan insan ise kendisini görmediği ve kendisine yaklaşıp yaklaşmadığı Allah karşısında duygu ve düşüncelerini dile getirebilmek için, diğer dinlerde olduğu gibi İslam’daki bazı ibadetlerde-insan Allah ilişkisini-dile getiren sembolik jestler vardır.

Hac dış görünüşü itibariyle sembollerini andıran gerçekte ise çeşitli ruhi eğitimleri sağlayan birbirinden farklı davranışların toplamından ibarettir. Hac ibadeti sembolik beden duruşlarını, söz ve hareketler ile sembolik nesneleri de

ihtiva eder. Hac ibadetini oluşturan başlıca unsurlar ve ifade ettikleri sembolik anlamları şöyledir:

İhram: Mahşer gününde, tam bir boyun eğiş ve temiz niyetli Allah'ın huzuruna çıkar gibi, bütün lezzet, şehvet ve arzulardan sıyrılarak bütün dünyevi bağlardan uzaklaşarak yaratılışın en başındaki temiz fitrata dönüşü simgeleyen bir kıyafete bürünmektir ihram (Hökelekli, 1998: 239).

İhram iki parçalı tek elbisedir. Biri omuza, biri bele, tek renk, beyaz, dikişsiz, modelsiz, renksiz, sembolsüz..."Sen olduğunu gösteren hiçbir işareti bulunmayan, başkası olduğunu da göstermeyen bir şeydir. İlk başta olduğun gibi tek bir bedenken olduğun gibi: Adem! yine, en sonda olacağın gibi tek bir beden olmak: Ölüm! (Şeriatî, 1999: 34). İnsanın aslî / Kâdîm çıplaklığına dönmesini ifade eder. İhramın beyazlığı sadece saflığı simgelemekle kalmaz, aynı zamanda manevi ölümünde alâmeti sayılır. Zahiri, ve sosyal ve sınıfsal ayrımları ortadan kaldırarak "ben" kavramı yerine "biz" kavramını ortaya çıkarır.

İhram giymekle "ben olmaktan" çıkılıp "insanlar" olunuyor. İhram, senin gibi yeryüzünün dört bir yanından Adem olmaya, adam olmaya gelen yüz binlerle, milyonlarla buluşmana, tanışmana, sarışmana, engel olacak her türlü tezahürü hem sırtından, hem zihninden, hem de yüreğinden söküp atmanı gerektiriyor.

İhramı giymek için yalnız elbiselerini çıkarman yetmiyor. Kullî bir soyunuşu gerektiriyor ihramlanmak. Şimdiye kadar kendi kıymetinin ölçüleri bildiğim her şey, mevki, makam, milliyet, kavim, soy, sınıf, meslekten yana ne varsa, hepsi ihramın beyaz yüzüne çarpıp eriyecek. Beyazlara büründükçe heva ve hevesin kökleri dünya toprağından çekiliyor. İhramın içinde emredemeyen, tek bir kıl bile koparamayan, helal zevklerini dahi tadamayan teslim olmuş bir

insansın artık (Demirci, 2003: 15). Sadece bedenleri örtüyor değil ihram; nefsi örtüyor, nefsi kendi hevesleri içine hapsediyor. Sanki kendi ben-merkezinin çekiminden kopmuş gibi göklerin çekimine tutulan, ötelerin ötesine kayan bir insansın (Demirci, 2003: 23).

Kibleleri bir, Rableri bir, Kitapları bir insanların tekdüze beyazlığıdır ihram ve ihram gün doğumunun aklı gibi, gaflet gecesinin içinden yükselen bir kullî bir sabahı simgeliyor (Demirci, 2003: 24).

Telbiye: “Rabbim davetine sözüm ve özümle tekrar tekrar icabet etti, emrine boyun eğdim. Rabbim senin davetine icabet, boynumun borcudur. Senin eşin ve ortağın yoktur. Rabbim bütün varlığımla sana yöneldim. Hamd senin, Mülk de senin. Bütün bunlarla eşin ve ortağın yoktur senin” anlamındadır telbiye.

Lebbeyk, Allah’ım! sırtıma kefenimi giydim, sevdiklerimi ve dünyamı arkamda bıraktım, “baş açık, ayak yalın” sana geldim, rahmet denizinde damla olmaya geldim, ümmet okyanusunda çağlamaya, günahımı ağlamaya, yanmaya, pişmeye ve olmaya geldim diyebilmek tam anlamıyla telbiye etmektir (İslamoğlu, 1998: 33).

Lebbeyk duası, Allah’ın birliğini ilan etme, nimetin ve mülkün yalnız Allah’a ait olduğunu kalbimize telkin etme zamanıdır (Demirci, 2003: 33).

Telbiye Allah’a itaat ve bağlılığı gösterir (Hökelekli, 1998: 240). “Hamd senin, nimet senin, mülk de senin!” diyerek başkalarına minnet etmenin yükünü omuzlarımızdan atmaktır. Telbiye ile birlikte ihramın hafifliği kalbimize işliyor böylece (Demirci, 2003: 36).

Kabe: Haccın amacı Allah'ın mülk ve hükümlerinin müşahhas sembolü Kutsal Belde (Mekke'deki) Allah'ın evi (Kabe'ni) ziyaret etmektir (Hökelekli, 1998: 240).

Kur'an bazı yerlerin mübarek kılındığını haber verir (Ali İmran, 3/96), insanlar için yeryüzünde kurulan ilk mabedin Mekke'deki mübarek ev olduğu ifade edilir. Kabe ve bulunduğu Mekke şehri her türlü tecavüzden korunmuş güvenli bir yerdir. Müslümanların nazarında büyük bir manevi önem taşır (Akkaya, 2000: 75)

“Kabe” ismi Arapça’ da küp anlamına gelir.Bir küp olarak Kabe aynı zamanda bizzat İslam’ı karakterize eden istikrar ve kalıcılığı sembolize eder.Ayrıca Kabe, canlı bir vücut gibidir; yıldızlarla işlenmiş ayetleri olan siyah bir elbise giydirilmiş olmasının hikmeti de bundandır. Yine Allah’ü Teala , Kabe’nin insanların idrak edebileceği şeyin çok üstünde bir manası olduğunu ifade eder.Çünkü İnsan maddi bir alemde yaşar. Bu yüksek varlıkla aşağıdaki varlık arasında irtibatı kuracak olan ruhtur. Bazı yerlerde insan maddi sebeplerle Allah’a yükselir.Çünkü Allah bir mesafede değil ki O na doğru yürüyerek gidilebilsin. İşte insan bu gibi manevi durumların altından kalkabilmek için birtakım maddi şeyleri de sembol olarak kullanması gerekir. Kabe; “Beytullah” yani Allah’ın evi bunlardan biridir.Allah’ın eve mi ihtiyacı vardı? Hayır, bu sembolik bir anlam taşımaktadır (Uludağ, 2001: 52).

Mekke yapı itibariyle dağlık bir yerdir.Kabe’ye ulaşmak için bu dağlardan aşağıya inersin ve indikçe ihtişam artar. Şunu iyi hissedersin ; biz ihtişama ulaşabilmek için daima yükseklerle çıkmaya, yukarılara doğru yol almaya çalışırız. Özellikle söz konusu olan ilahi ihtişamsa, daima yüksekleri düşünürüz. Ama burada paradoks var, ne kadar tabana inersen yükseklerden alçaklara gelersen Allah’a o kadar yaklaşırsın! Demek ki görkem ve celale ulaşmak alçak gönüllülükle olur (Şeriatî, 1999: 46).

Kabe; varlığın, imanın, aşkın gece ve gündüz ki namazlarımızın, ömrümüzün kıblesi. Her sabah , öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarımızı ona doğru kılarız . Kabe'nin içinde istediğin yöne namaza durabilirsin ve hangi yönde namaz kıalarsan kıl yüzün ona karşıdır. Çünkü Kabe'de yönsüzlük hakimdir (Şeriatı, 1999: 51).

Hacca gelirken evini, barkını, ailesini, çoluğunu-çocuğunu, malını, mülkünü, bütün varlığını insan geride bırakır. Hatta mikatta kendini kendi yapan her şeyi üstünden sıyrıp atar ve insan olur. İnsanlar aslında Kabe'ye, kendi evlerine dönerler. Ama bunu “ben” olmaktan kurtulanlar başarabilirler ([Şeriatı, 1999: 50). Yani hac gurbete gitmek değil, vatanına dönmektir.

Yakınlaştıkça uzaklaşan nazlı bir sevgili gibi Kabe, Kabe'ye yakınlaştıkça herkes tanıdık oluyor, bin bir gayrılıklar Kabe'nin kara yüzünde eriyiverir. Hiç tanımadığın renk renk, boy boy insanlarla olan ortaklığımız gün yüzüne çıkar. Üzerimizdeki ihramların yalınlığına münasip bir BİR 'liği giyiniyoruz (Demirci, 2003: 64).

Kabe, güneş sisteminde kendi yörüngelerinde yürüyen yıldızları andıran insanların ortasında tıpkı bir güneşi andıran bir semboldür (Şeriatı, 1999: 49).

Kabe'ye varmak benliği aşıp kulluğa ermeyi, çokluğu yırtıp birliğe erişmeyi bulmaktır. Yolculuğun ülkeni terk etmekle başlar ve Kabe'ye vardığında kendini terk edeceksin. Kara bir çiçeğin yakasındaki ak bir toz olup uçacaksın (Demirci, 2003: 85).

Kabe, beyazlara bürünmüş insanların orta yerinde bir kara güneş yükseliyor. Kara bir güneşi var Mekke'nin. Kara güneş sadece gözlerin değil kalplerinde sabahını getiriyor. Kara bir göz bebeği gibi vahdeti görüyor Kabe, vahdeti gösteriyor (Demirci, 2003: 95).

Kabe aslında yapı itibariyle oldukça sade ve mütevazı bir yapıdır, tevhidi sembolize eder. Bu yapı her görene, insanın Allah karşısındaki acziyetini haykırır. Kabe güvenlik ve özgürlüğü temsil eden bir yapıdır (İslamoğlu, 1998: 76-77).

Tavaf: Tavaf evrensel koroya insanın katılmasını temsil eden müthiş bir aşk hareketidir. Kozmik hareketliliğin teatral bir taklididir. Evrende var olan her şeyin özünde hareketli olduğunun daha güzel bir beşeri ifadesi olamaz (İslamoğlu, 1998: 66).

Kabe'ye varmakta kibleye dönmek de, ben-merkezini yörüngesinden çıkıp Rabbimizin marziyatı dairesinde bir tavafa girmeyi gerektiriyor. Kabe'ye varmak tavaf etmek, benliği aşip bolluğa ermeyi, çokluğu yırtıp birliğe erişmeyi bulmaktır (Demirci, 2003: 285). İnsan “ben” olarak kaldıkça tavafın dışındadır, bir seyirci rolündedir. Bu insan anaforunun kıyısında kalmıştır, durmuştur. Demek ki hala bir yabancıdır, bir “fert” tir, bir hiçtir, boşluğa fırlatılıp yok olan bir parçadır. Yoktur ama var olmalıdır. Kendini parça parça, yavaş yavaş başkalarına feda etmekle kendini ümmete adamakla “özbenliğine” kavuşur. Kendini keşfeder fıtratına döner (Şeriatı, 1999: 57).

Tavaf, kişiye, her şeyin bir başka şey etrafında belli bir düzen içinde döndüğü ve insanında bu kozmik düzenin bir parçasını teşkil ettiği şuuru verir (Görgün, 1996: 398). Tavaf hareketi saatin ters yönündedir. Zira bu ibadeti ifade ederken insan zamanın aşağıya doğru akışının bir sonucu olarak kendi içinde tahakkuk etmiş olan bütün kusurları ve düşüş sürecini tersine çevirmektedir. Tavaflar ibadetin anlamını içselleştirir, erkek ve kadınları cennetimsi bir hale döndürür.

Tavaf , birlik adına tek tiplik yanılıgına duçar olan niteliksel bir eşitliğin karşı konulmaz ve tam zıddı olan farklılık içinde bir birliğı ortaya koyar (Nasr, 2001: 40).

Göklerdeki Beytu'l Mamur, tam Kabe'yi Muazzamı'nın hizasındadır. İnsanlar Kabe'yi tavaf ettikleri gibi meleklerde onu tavaf ederler. Tavaf etmekle kendini Allah'ın arşının etrafında durmadan dönen meleklerle benzetmelidir, kişi. "Bir kavme kendini benzeten o kavimdir." Böyle denilmekle de kendilerini onlardan sayılacakları va'dedilmiş olur (Lekesiz, 2001: 66).

Kabe etrafında dönerek gerçekleştirilen tavaf, kainatın ve yaratılışın özeti, teslimiyetin ve ilahi takdire boyun eğişin sembolü sayılır (Keleş-Erul, 2004: 22).

Hacer-ül Esved: Hac esnasında müminler, Allah'ın elini sembolize eden Hacer-ül Esved üzerine elini koyarak her dönüşün başlangıcında Allah'a olan bağlılığın akid ve yeminini tekrarlar (Hökelekli, 1998: 240).

Hacer-ül Esved, Kozmik seyirin simgesi olan tavafın başlama noktasıdır; onun Allah'ın yer yüzündeki sağ kolunu elini temsil etmesiyle birlikte düşünüldüğünde bu, Allah'ın kudret ve takdirine bağlı dönüşün (O'nun başlattığı ve O'nun bitireceği eylemin) Kabe'de temsilen tekrarlanmasıdır. Temsile katılmak isteyen önce O'nun eline uzanır (dönme emrine tâbi olup yörüngesini bulur), O'nun kudretine teslim olarak (yörüngesinde) döner ve yine O'nun eliyle temsili tamamlar.

Hacer-ül Esved, insanın kulluk konusunda Allah'a ahdinin belgesi ve bu ahde vefanın simgesidir. İslam Ümmetinin bayrağı hükmündedir (Lekesiz, 2001: 60).

Hacer-ül Esved Kabe'nin köşesine yerleştirilmiş çok boyutlu aşkın bir kameradır. Bu kamera yalnızca bedenlerin hareketlerini değil, yürekleri ve zihinleri de izlemekte ve kaydetmektedir. Ahiret gününde şahitlik yapacaktır. İnsan Allah'la yaptığı fıtrat sözleşmesini ihlal etmiş ve Allah'ın sözleşme tazeleme çağrısını bir fırsat bilerek Hac ibadetini yapmaya gelmiştir (İslamoğlu, 1998: 82).

Sa'y: Allah'ın rahmet ve lutfunu talep etmek için, nefse hoş gelen alışkanlıklardan yüz çevirip, rahat ve zevklerini terk ederek, olanca gücü ile belirli sınırlar (Safa ve Merve) arasında koşmak ,Sa'y (Hökelekli, 1998: 240).

Sa'y Müslüman'ın sırf Allah istediği için katıldığı bir yürüyüştür: Müslüman bu sayede kendisi gibi aynı yola girmiş, aynı nimet ve duyguları taşıyanlarla beraber koşmanın ne demek olduğunu fark eder. Sa'y sırasında "hervele" denilen çalım ve hızlı yürüyüş, niyet ve duygu bütünlüğü ile kaynaşmış ümmet ruhunun azametini yansıtır (Görgün, 1996: 398).

Sa'y yada Safa ile Merve arasında hızlı hızlı yürüme- kutsal zemzem suyu şeklinde mucizevi olarak yerden çıkan Hacer ve oğlu İsmail'in su ararken ki hareketlerini kutlamaktadır. Arayışımı tamamlamamıza fırsat veren Allah ve rahmetinin hayat bahşeden cömertliği için bu dünyadaki arayışımızı temsil eder (Nasr, 2001: 41).

Sa'y; Safa ve Merve'den Beytullah'ı görmek, Beytullah'ın sahibince görülmektir. İki tepe arasında her gidiş geliş Beytullah'ı görüş, dünyevi istekler arasındaki bocalama ve Beyt'te Beyt'in Rabbini görerek ve onun tarafından görüldüğünü bilerek bunlardan hicap duymaktır (Lekesiz, 2001: 65).

Safa ile Merve arasında Sa'y yaparken kıyamette hayır ve günahları tartan terazinin iki kefesi arasında gidip gelmeyi hazırlamalısın. İki kefe arasında

gidip gelirken hangi tarafın daha ağır olduğunu ve hangi tarafın daha hafif kaldığını gözetmelisin. Böylece azap ile af arasında koşup geldiğini hatırdan çıkarmamalısın (Lekesiz, 2001: 66).

İnsan, Safa ve Merve arasında daracık bir yaşama provasına başlıyor. Hep birlikte paylaştığımız hayatın telaşlarını, koşuşturmalarını, sükunetlerini, gidip gelmelerini yaşıyor. Ölüm ile hayat arasında duruyor Safa ve Merve. Birbiri ardına gidip gelen gece ile gündüz'ü temsil ediyor gibi. Sa'y varlık ile yokluk arasında gidip gelen canın telaşını temsil ediyor. Sebepler arasında koşuşturup duran insanın şaşkınlığını yansıtıyor. Sa 'y' da hacetlerimizin başını çeken sonsuzluğu Hacer yüreğiyle ararız. Koşup arama, medet dileme, dua etme, yalvarma, umma, bekleme, çabalama...Beş 'er telaşının her detayı Sa'y' da yeniden canlanır,yeniden yaşanır.Safa ile Merve, dünya hayatının ikiliğini anlatır (Demirci, 2003: 116-117).

Sa'y Hz. Hacer rolüne bürünmektir. Tıpkı Hz. Hacer gibi başkaları adına, ona yüreğini omuzlayıp kendisinden çok başkalarını düşünme yoludur Safa ve Merve arası. Peygamberine bir tavırla başkaları için yaşama, başkaları için gülme ve ağlama, başkaları adına ölme adına adımlamaktır bu yolu. "Telaşlı fakat hesaplı, endişeli ama ümitli" bir gidiş geliş bu (Demirci, 2003: 118). İnsana bir anda birbirine zıt, karışık pek çok duyguyu bir arada yaşatır Sa'y.

Sa'y belirli bir hedefe koşmak için kişinin var gücünü harcamasıdır, yani çalışıp çabalamak Hz. Hacer 'in bize burada verdiği mesaj budur. Amaçları için, hedefleri için çalışmak, elinden geleni yapmak, bundan sonra tevekkül gelir, yani gerisini Allah'a bırakmak. Bu mesajı ise sadece Müslümanlara değil, bütün insanlara haykırır (İslamoğlu, 1998: 88).

Zemzem: Sa'y suyu arayıştır. Bu su zemzemdır.

Zemzem su ama nasıl bir su? Soyut değil, gabya ait değil, manevi su değil, aydınlanma suyu değil, mavi gökyüzü değil! Bilinen su, içme suyu. Gökten yağan değil yerden kaynayan su. Tamamen maddi! herkesin bildiği yeryüzünde bulunan akıcı bir madde. Maddi yaşamın susuzluğunu çektiği şey, bedenin maddi ihtiyacı; insanda kana, bir anne de ise süte dönüşen su, bebeğin ağzındaki su.

Su arama Sa'y 'ı ; su koşuşturması, maddi yaşamın, yerdeki hayatın sembolüdür. Somut bir ihtiyaçtır. Ademoğlunun toprakla, dünya'ya olan bağıdır. Bu dünyanın cennetidir. Yeryüzünün ziyafetidir (Şeriatı, 1999: 72-73).

Zemzem, sebeplerin sustuğu anda çaredir, rahmet müjdesidir (Demirci, 2003:123).

Zemzem suyunun kendisi, cennet sularından taşan dünyevi bir “ırmak”tır (Nasr, 2001: 41).

Zemzem bir nevi kardeşlik kanının sembolüdür. Kabe yüzüne kavuşmuş kutlu insanların yeryüzünün her tarafına taşıdıkları zemzem, onu içen Müslümanların damarlarında dolaşan bir kardeşlik kanıdır (Lekesiz, 2001: 63).

Sa'y tamamladıktan sonra, Sa'y' da “suyu arayan adam” artık zemzemin başına gelip bu suyu kana kana içmelidir. Hacer 'in sevincini paylaşmalıdır. Ama şu unutulmamalıdır; Zemzemi ne niyetine içersen iç, bil ki zemzem odur. Zemzem alın teridir, yürek teridir, zihin teridir. Zemzem ab-ı hayatı temsil eder. Sa'y bitiş zemzem başlayıştır. Sa'y emek, zemzem ödüdür. Sa'y dünya, zemzem ahirettir. Sa'y salih amel, zemzem cennettir (İslamoğlu, 1998: 92).

Vakfe: Vakfe, "duraklamaktır". "kalmak" değildir, "sessizlik" değildir, "ikamet" değildir. Yalnızca "duraklamaktır" (Şeriati, 1999: 86).

Vakfe zaten "duruş" demektir. "Vakfeye durmak" ifadesi yanlış gibi görünse de aslında olayın özüne dikkat çeken çok çağrışımlı bir ifadedir. Çünkü "Vakfeye durmak", "duruş üzerine durmak" yani "duruş konusuna eğilmek" demeye gelir. Duruş, yani sizin fert olarak duruşunuz, nerde durduğunuz, neye karşı durduğunuz, neyin ve kimin yanında durduğunuz, nasıl durduğunuz, niçin durduğunuz? Vakfe herkesin kendi duruşunu kontrol etmesidir (İslamoğlu, 1998: 44).

Vakfe mahşer gününde bütün insanları dünyada yaptıkları işlerin hesabını vermek üzere bekledikleri gibi Arafat'ta toplanıp beklemektir (Hökelikli, 1998: 40).

Arafat'ta diğer müminlerle bir arada bulunan, kıyafetiyle artık bu dünyayı terk ettiğini gösteren mümin, haşır ve hesaba çekiliş sahnesini temsili bir şekilde yaşayarak sorumluluğun ve hesaba çekilmenin idrakine varır. Arafat'ta rabbine yönelen insan daha bu dünyada hiçbir yardımcının bulunmadığı şartlarda onun huzurunda durmanın manasını, makam, servet ve ilim gibi üstünlüklerin gerçek değerinin hesaba çekileceği zaman ortaya çıkacağını anlar; üstünlüğün sadece takvada olmasının ne demek olduğunu kavrar (Görgün, 1996: 398).

Arafat vakfesi bir yandan insanın dünyaya ayak basışını, diğer yandan ise kıyamette Allah'ın huzurunda bekleyişini hatırlatır. Vakfe uzun soluklu bir duruştur, duruşmadır, durulaşmadır, sabahtan akşama kadar heyecanla korku ve ümit arası bir bekleyiştir. Arafat, birkaç saat hoşça vakit geçirilen bir dinlenme yeri, piknik yeri değildir. O, müminin, rabbinin huzurunda imanla, sebatla, umutla gerçekleştirdiği bilinçli bir duruştur. Vakfe, inanlarının nefislerine karşı, birbirlerine karşı, başkalarına karşı ortaya koyduğu vakarlı ve kararlı bir duruştur. Bütün Müslümanların kardeş olduklarını, Hz. İbrahim'in milleti olan tek bir din ve

millet olduklarını, yek vücut olduklarını ispatlayan şanlı, azametli bir duruştur (Keleş-Erul, 2004: 35).

Arafat'ın muazzam düzlüğü-günahların bağışlanması için olduğu kadar başkalarının refahı içinde-mahşer ve kıyamet gününü sembolize eder; o gün insanın sahip olacağı tek şey, bu dünyadaki fiilleri olup onlar, ruh üzerinde tesire sahip bütün aksesuar ve teçhizatından soyulmuş vaziyette Allah'ın huzuruna geleceklerdir. Arafat'ın ortasında, Kuran-ı Kerim'in son ayetlerinin nazil olduğu Cebel-i Rahmet bulunur ve orada Kutlu Peygamberin meşhur Veda Hutbelerinden birisi irad edilmiştir. İnsanın tabiatını çeşitli yönleri arasındaki birlik simyası burada ortaya çıkmakta erkekler ve kadınlar aslî / kadîm bütünlüklerini burada yeniden kazanmaktadırlar, zira Adem ve Havva'nın cennetten yeryüzüne indirildikten sonra birbirlerine yeniden kavuştukları yerin Arafat düzlüğü olduğu rivayet edilir (Nasr, 2001: 41).

Arafat'a çıkış hem ayrılıktır, hem vuslattır, hem yakınlıktır, hem uzaklıktır. Kabe'ye doğru kara sevdâ, Arafat'ın kucak kucak beyaz insanı kadar kavuşmadır. Bugün dolanma günü değil, durma günü, durulma günü. Hacılar vakfeye duruyorlar (Demirci, 2003: 165).

Arefe günü O' na doğrudan muhatap olma telaşına girilir. Arefe, O'nu bilme zamanıdır. Arafat O'nun la bilişme, muarefe etme mekânıdır. Kabe'den O'nun vechine dönüştür. Vakfe bir duruş, bir duruluştur (Demirci, 2003: 168).

Arafat'a çıkarken kendini Adem gibi hissetmek önemlidir. O'nun gibi önceleri saf, temizken daha sonraları bozulan cenneti yitiren insanlar olduğumuzun bilinciyle Arafat'a varmak gerekir. Zaten Rabbimiz de bizden bunu bekliyor. Günah işlememizi değil, tövbe etmemizi mükemmelleşmemizi değil, yetersizliğimizi itiraf etmemizi, umut kesmemizi değil, eşiğine baş koyup yaş

dökmemizi bekliyor. Özetle melekleşmemizi değil, insan olmamızı bekliyor.

Hepsinden öte, insan Arafat'ta kendi yüzü ile yeniden tanışmalı yabancılaştığı gerçek ile yeniden bilişmeli, fıtratıyla yeniden buluşmalı vicdanı ile yeniden görüşmelidir. Çünkü burası Arafat. Arafat, tanımak anlamına gelen “marifet” mastarından türemiş bir isimdir. Marifet bilmekten daha öte bir şeydir. Marifet bir şeyin özünü tanımak, sırrına ermek, künhüne vakıf olmaktır. İşte Arafat marifet yeridir. Adem (a.s.) kendi gerçeğini, acziyetini, yetersizliğini, sınırlarını aradı tanıdı, Adem Arafat'ta adam oldu. Bizlerde ademoğlu olarak, Hacca, Arafat'a kendimizle tanışma amacıyla gitmeliyiz. Çünkü “kendini bilen rabbini bilir.” Eğer insan kendini bilirse rabbini bilecektir. Sadece rabbini değil eşyayı, insanı, dostu-düşmanı, yüceyi-alçağı, kalıcıyı-geçiciyi tanıyacaktır (İslamoğlu, 1998: 40).

Arafat'ta insanın kendisiyle tanıştıktan sonra yapacağı tek şey dua'dır. Dua bilinmek ve işitilmek arzusudur (Hökelekli, 1998: 213). Dua kulun kendi kendine yetmediğinin en kesin ifadesidir (İslamoğlu, 1998: 49). dua anında kendi bütünlüğü içerisinde bizzat kendisiyle yüz yüze gelecek şekilde bir noktada toplanan, kendi gerçek özü ile çok hoş bir birlik haline giren, kendi duygularını hissetmez olan ve kendi dengesinin şuuruna varan “ben” lik, kendisinden daha büyük ve kendisini aşan bir “Başka” varlıkla mahrem bir ilişkiye girmektir (Hökelekli,1998: 216). Allah'la kurulan ilişki ve iletişim sayesinde ilâhi enerjinin etkisi ruhun ihtiyaçlarını karşılamaya, korkularını yatıştırmaya ve bu yolla dış dünyayı değiştirmeye koyulmaktadır.Dua ferdin dünya ile ilişkisini ve dünyaya ait tasavvurunu genel bir tarzda değiştirir; duygusal algıların biçim değiştirmesine yol açar. Dua sıkıntıyı kaldırır, benliğe ait tepkileri gittikçe artan bir şekilde aşma kapasitesi sağlar; durumlar ve olaylar üzerinde büyük bir estetik güç ve etkiye sahip kılarlar. Dua bir nevi şuur genişlemesidir. Dua anında şuurun derinliklerinde sanki bir ışık yanar ve orada insan kendisini olduğu gibi görür.

Benliğini hırsını, hatalarını, gururunu keşfeder.Sonuçta ahlaki vazifelerini yapmaya hazır hale gelir.Fikri ve zihni alçak gönüllülüğü, olgunluğu kazanmaya çalışır. Kötülük ve ızdıraplara karşı dayanma gücü gelişip kuvvet kazanır.Ümit ve inancı canlanır, kişiliğinin en üst derecede bütünleşmesine imkan sağlar (Hökelekli, 1998: 228-231).

Arafat piyango mahalli değildir. Âdem gibi iki büklüm gelenler, cennetini isteyenler ve suçunu itiraf edip özeleştiri yapanlar affa uğrayacaklardır.Zaten Âdem’le şeytanın farkı özeleştiridir. Her ikisi de cennetten kovuldu. Şeytan isyanında ısrar etti ve günahı savundu.Âdem ise hatasında ısrar etmeyip pişman oldu ve tövbe etti. Tövbe insanın kendi kendisiyle yüzleşmesidir. Tövbe özeleştiridir, özeleştiri tövbedir. Bunun karşılığında yitirdiği cenneti geri elde ettiği gibi, ekstradan dünya saadetine erdi (İslamoğlu, 1998: 50-51).

Hac, Hacca gelen her mü’ min için bir milad olmalıdır. Arafat’ta yeniden doğan bir mü’ min hayatını “hacdan önce-hacdan sonra” diyecek kadar pozitif yönde değiştirmeli, hac insanlar için bir bas’u bade’l mevt (yeniden doğuş) olmalıdır (İslamoğlu, 1998: 50).

Arafat bir mahşer provasıdır. Bu nedenle orada seferin sürekliliğini vurgulama için öğle ve ikindi namazı cem edilerek kılınır (İslamoğlu, 1998: 51). Arafat’ta insan kendisine gündüzü, güneşi ve güneşin batışını şahit tutar.

Arafat’taki bu duruş iki yerde daha tekrarlanır. Biri Meş’ari’l Haram’ın bulunduğu Müzdelife’de, diğeri Mina’da. Müzdelife’deki duruş, Kabe’nin zülûflerinde Allah’ın huzuruna varmadan önceki ikinci arınma mekanıdır (İslamoğlu, 1998: 45).

İnsan Arafat’ta üzerinde and içilen gündüzü, güneşi, güneşin batışını

kendisine şahit kılar. Şimdi ise yine Kur' an'da kendisine yemin edilen "karardığı zaman geceyi, ayı ve fecri" kendisine şahit kılacaktır. Yani insan ömrünün minyatürü olan bir günün tüm unsurlarını ve vakitlerini, kıyamına şahit tutacaktır (İslamoğlu, 1998: 52).

Mutlaka her sembolün, sembolize ettiği bir şey olmalıdır. Çünkü bunlar bedendir, bu beden bir ruhu mutlaka bulunmalıdır. Haccın hac olabilmesi, sembollerden oluşan bir bedene sembolize edilen ruhu taşımak ve ikisini birleştirmekle gerçekleşir. Bu işin gerçekleştirilmesi Meş'ari'l Haram'da çözüme kavuşur. Meş'ari'l Haram işte bu sembollere ruh giydirmek için konulmuş bir duraktır. Bu durağın hakkını vermeden geçenler, yaptıkları işin sırrına ermeyeceklerdir. Meş'ar' de mutlaka şuura ulaşılmalıdır. Çünkü bilinç olmadan bilginin ve eylemin kıymeti kalmaz (İslamoğlu, 1998: 54).

Arafat "bilgilenme" sürecidir. Bilgi, aynî (objektif) bir ilişkidir. Zihnin, dış gerçeklikle olan ilişkisidir... Burada göz, aydınlık ister (gündüzü), Buna karşı şuur, "özbilinç" tir, "kavrama" gücüdür ve bu, zatın kendi içinde, zihni (subjektif) bir konudur. Arafat'ta "hissetme" aşamasıyla, aynî (objektif) bir gözlem olan nazar (gözle bakış) vardır. Burada ise "düşünme" aşamasıyla, zihni bir şühûd olan "basiret" vardır. Arafat'ta bilgi çoğulken, Meş'ar' de bilinç tekildir (Şeriati, 1999: 98-99).

Burada bilincine ulaşacak şey varlık bilincidir. Bu bilince ulaşmak, var olduğunu kavramaktan geçiyor. Arafat'ta kendi varlığının marifetine ermiş olması gerekiyor. Şimdi ise "Ben kimim, niçin varım, nereden gelir, nereye gidiyorum?" sorularının cevabı verilecektir. Varlık bilinci, Allah bilincini getirir. İnsanın hayatına, acılarına, sevinçlerine anlam veren tek varlığın, Allah olduğu kavrandığında takva kendiliğinden oluşacaktır. Takva ise sorumluluk bilincidir. Bu sorumluluk bilinci, önce Allah'a ve Allah'tan dolayı kendi öz benliğine,

yakınlanma, ailesine, topluma, eşyaya ve doğaya karşı oluşturulan bir bilinçtir. Zaten din insanlığa bilinç bahşeden ulvi bir müessesedir (İslamoğlu, 1998: 54-55). Ama insanda oluşması gereken bilinç, sakat, kirli ve boş verici bir bilinç değildir. Aksine, saflık ve takva “Harem” inden, iman emniyeti ve temizlik Harem’inde, sözüne sadık, sorumlu bir bilinçtir. “Meş’ar-ı Harem” isminin gizemi buradadır. Orada kötülük yasaktır, haramdır, kavga ve tecavüz haramdır, bir canlıyı incitmek, bir otu köklemek bile haramdır. Mekan ve zaman senin “mahrem” indir. Güvenliğin, özgürlüğün ve dokunulmazlığındır (Şeriatî, 1999: 101).

Meş’ar: Adam akıllı düşünmek, plan yapmak, ruhunu hazırlamak, silah toplamak için vakfe yeridir. Savaş alanına sınır olan bir yerde ve savaş gününe bitişik olan bir zamanda doğuşa hazırlanmaktır (Şeriatî, 1999: 100).

Çünkü hacı adayları Akabe Cemresi’ne atacağı ilk yedi taşı Müzdelife’den toplamaktadır. İkinci, üçüncü ve dördüncü gün sürecek savaşa yetecek kadar cephaneye dolu olarak dönmesinde yarar vardır.

Şeytanın şahsında tüm şeytanî dürtülere, güdülere, eğilimlere, özlemlere, sistemlere, ideolojilere, şahıs ve çevrelere sembolik olarak sıkılacak mermilerin kalibresi fındık büyüklüğünde olmalıdır. Sembolik şeytan taşlama eyleminde, sembolü hakikat zannederek insanlara eziyet veren kimseyi Rasulullah, “dinde aşırı giden biri” olarak nitelendirilmiştir (İslamoğlu, 1998: 56).

Meş’ar’ de şunu hissedersin; gece ne denli karanlık ve uzun olursa olsun her gecenin bir sabahı olduğuna olan inancın pekişir (İslamoğlu, 1998: 56). Burada senden sadece tefekkür etmen (düşünme) istenir (Şeriatî, 1999: 107).

Marifet ve şuura eren birinin yapacağı ilk şey dostunu ve düşmanını iyi

tanımlamaktır.Hacı adayları artık Arafat'ta marifete, Meş'ar' da şuura erdiğine göre bunları tanımlayabilirler. Düşmanla savaşıp dostuyla buluşabilirler. savaşmak için cephane de hazır. O halde Mina gidilme vakti gelmiştir (İslamoğlu, 1998: 57)

Mina şeytanî içgüdülerle savaşıp, Allah'ın huzuruna sözleşme yenilemek için tertemiz, takıntısız, kayıtsız ve şartsız varmak için son arınma mahallidir (İslamoğlu, 1998: 45).

Mina : sevgi, aşk, yani imandır (Şeriati, 1999: 88).

Mina' da vakfe üç gün sürer. Bu süre içerisinde Şeytan taşlama, kurban kesme fiilleri gerçekleştirilir.

Vakfe'de asıl varolması gereken şey tefekkürdür. Çünkü ziyaret ettiğin yerlere baktığında ziyaret etmeni gerektirecek ne bir eser vardır ne de bir amel. Yalnızca özgürlük vardır.Bu yutucu, uçsuz bucaksız insan okyanusunda bütün zamanını istediğin gibi geçirebilirsin. Ama, Arafat'taymışın gibi istemek önemlidir. Burada görülecek bir şey yoktur.Andre Gide' nin dediği gibi ;

“İhtişam, bakışında olmalı, baktığın yerde değil!” burada hiçbir görev yoktur. Burada yapman gereken şey, “görev” formundan çok yüce bir şeydir.Enine boyuna düşünme (Şeriati, 1999: 88).

Şeytan Taşlama: Şeytan taşlama sembolik bir olaydır. İnsan tabiatında yer alan kötü eğilimleri ve bunlar vasıtasıyla insanı kışkırtmaya çalışan şeytanın etkilerini ortadan kaldırmak ve böylece benliği tam manasıyla tasviye etmek suretiyle akıl ve iradeyi yüceltip, kişilikte hakim duruma geçirmek için, kötülüğün sembolü olan şeytana karşı savaş açmaktır (Hökelekli, 1998: 240). İnsanın

şeytana şeytansı dürtülerine, şeytanın yardımcısı olan insan şeytanlarına ve şeytani düzen ve ideolojilere karşı kesintisiz bir savaş vermesinin gerekliliği şeytan taşlamanın sembolize ettiği gerçek anlamdır (İslamoğlu,1998: 59).

Şeytan kesinlikle bir tek düşman değildir. Şeytan, imanın iktidarına karşı duran olumsuz güçtür. Şeytan, insandaki pozitif çekim merkezine savaş açan negatif çekim merkezidir. Şeytan, insanın ayartıcı öz benliği, saptırıcı içgüdüleri, esir edici şehveti ve hırısıdır. Şeytan yerine göre insan, yerine göre totem, yerine göre saptırıcı bir izm, yerine göre batıl bir ideoloji, yerine göre nemrudun, firavunun çizgisini sürdüren sapık yönetimlerdir. Yani şeytan insanla Allah arasına gerilip insanı Allah'a doğru yürüyüşünden alıkoyan her şeydir. Şeytan batıldır, gücü yoktur, hakikati yoktur. Şeytanın en büyük silahı vesvesedir, vehimdir. Şeytanın davet ettiği her şey gerçek değil bir yanılsamadır, bir ilizyondur. Şeytan simülatif bir hayata çağırır. İşte taşlanacak olan budur. Yani yalan, sanal olan “mış gibi” olan karanlık, sentetik ve hayali olan (İslamoğlu, 1998: 59-60).

Arafat'ta yüreğini, Müzdelife'de aklını bulan Âdem olan insansınız. Şimdi hem aklınız, hem de aşkınız var. Sizi cennetinizden eden ve edecek olan güçlere karşı bitimsiz ateşkesi olmayan bir savaş başlatmalısınız.

Atılan taşların bile bir anlamı vardır. Avucumuzdaki o minik şeyler, semâdan ve vahiyden yüz çevirip gafil olmakla kazanılan cehalet ve iradeye dayanıp işlenen şerleri temsil eder. Taşları şeytana fırlatırken sendeki cehaleti ,gafleti, şerri ve günahı da şeytana savurmalısın. Cehaleti ve gafleti, şerri elinden taşlar gibi savur ki, O'na kurbiyetin yani yakınlığın artsın ve kurbanın O'na yakınlık vesilesi olsun (Demirci, 2003: 219).

Taşların sayısının yedi olmasının sebebi “Yedi” nin Arap dilinde

sonsuzluğu ifade eden bir kinaye olmasındandır. Burada “sonsuz” anlamı anlaşılmalıdır. Savaşın bitimsiz olduğunu vurgular. Mermiler Hz. Peygamber’in şu sloganıyla atılır: “Bismillahi Allahuekber rağmen lişşeytani ve hizbihi” anlamı: şeytan ve askerleri karşısında en büyük Allah’ın adıyla (İslamoğlu, 1998: 60).

Şeytanı temsil eden sütunların taşlanması ile bu ibadetin sadece zahiri bir eylem değil, aynı zamanda içindeki şeytanla derûni mücadele için harici bir destektir şeytan taşlama. Mina’ da gerçekleştirilen bu ibadet katılanların unutmadıkları bir sahnede insan hayatının bir hakikatini gerçekleştirmektedir; dini ve ruhi başarılarımız ne düzeyde olursa olsun, daima şunun bilincinde olmalıyız ki, hakikat, kötülüğün güçlerine nefis içindeki dağılmaya karşı sürekli mücadele ihtiyacındadır. Bu unutulmaz tecrübe hayat yolculuğunda güçlü bir silah olarak kalır. Halis bir niyetle ve kendini Allah’a vakfetmek suretiyle bu ibadetleri yerine getiren hacıların unutamayacağı bir tecrübedir bu (Nasr, 2001: 42).

Taşlama, şeytana karşı girişilen bir savaşı sembolize eder. Attığı her bir taşı, nefesine, şehvetine ve şeytana karşı fırlatır. Sahip olduğu her şeyi Allah için feda etme yolunda, karşısına şeytan nereden çıkıyorsa, hangi silahları ve cepheleri kullanıyorsa onları bertaraf etmelidir. Gurur, kibir, mal, mülk, makam, mevki, rütbe, şan, şöhrat, benlik, gençlik, evlilik, çoluk-çocuk... Kulluğun ve sorumluluğun önünde engel olan şeyler her ne ise... (Keleş-Erul, 2004: 41).

Bu savaşta kefenden, yani ihramdan başka kaybedilecek bir şey yoktur, ama kazanılacak çok şey vardır: Allah ve cennet (İslamoğlu, 1998: 61).

Kurban: Kendi benliğini ve arzularını Allah yolunda feda etmek suretiyle tam bir ruhani yücelme ve olgunlaşmaya ulaşmanın sembolü olarak kurban kesme işlemi gerçekleştirilir (Hökelekli, 1998: 240).

Kurban, Allah’a daha yakın olmak için ”feda etmek” tir. Kurban akılla değil, aşkla izah edilir. Akil, tedbir düşünürken, aşık gereğini yapar. Kurbanın değerini, kurban edildiği kapının değeri belirler. Allah’ın kapısına kurban olanlar o kapıya değer yüklemek için değil, kendileri o kapının değerinden pay almak için kurban olurlar. Çoğu ise aşağılık şeylere kurban olurlar. Kendi değerlerini kendi elleriyle beş paralık ederler. Paraya, kadına, makama, rütbeye, dünyalığa, saltanata, şöhrete kurban olanlar da vardır (İslamoğlu, 1998: 63-64).

Allah için kesilen kurbanlardan akıtılan kanlar, kurban sahibinden de günahların döküldüğünü “kirlerin giderildiğini” sembolize eder (Keleş-Erul, 2004: 44).

Kurban Hz.İbrahim’in rolünü oynamaktır. İbrahim ismi teslimiyet’in öbür adıdır. O, insanlığa hürriyeti öğretti. O, insanlığa aşkı öğretti; aşkın yakmayacağını aşığın yanmayacağını öğretti. Allah’ı razı eden İbrahim’in hatırasını Allah yüceltti. Onu dünyada unutulmamakla ödüllendirdi (İslamoğlu, 1998: 63).

İbrahim, İsmail’i kurban etmişti, hacı adayları da kendi İsmail’ini belirlemelidir. İsmail makam, şeref, konum, kariyer, meslek, para, ev, bahçe, otomobil, sevgili, aile, bilgi rütbe, sanat, din adamlığı, elbise, ad, şöhret, can, gençlik, güzellik... olabilir. O Mina’ ya getirilmeli ve kurban edilmelidir. Kurban insanı iman yolunda zayıflatan, gitmeye değil kalmaya çağıran, sorumluluk yolunda insanı tereddüde düşüren insanı kendine bağlayıp tutan, gönül bağı nedeniyle insanı “mesajı” içitmekten ve gerçeği itiraf etmekten alıkoyan, insanı kaçmaya çağırtan, insana maslahat ve ruhsatlarla dolu teviller ve yorumlar empoze eden, sevgisi gözünü kör eden her şeydir (Şeriati, 1999: 128-129). Bunu her insan kendisi belirleyecektir.

Kurban, bir can sınavıdır. Bir yakınlık sevdasıdır. Bir varoluş

yoklamasıdır. Yokluk ile varlık arasındaki sancımızın görüntüsüdür. Sanki, elimizdeki bıçak önce canımızın boynuna değer, varlığımızın boyutlarını keser ve Rabbimizden uzaklığımızı ölçer. Kurban, haccın anlamını yaşayanların bayramıdır (Demirci, 2003: 246).

Allah’la sözleşme tazelemek için irfana ve şuura ulaşmış bir mü’ min olarak, şeytana savaş açıp, kurbanla teslimiyetini belgelemiş bir mü’ min olarak Allah’ın evine, “Özgürlük evine” veda tavafı için gidilir (İslamoğlu, 1998: 95).

Hac İbadeti ile ilgili bütün unsurlar, mahşer gününde kişinin içinde bulunacağı ruh halinin bir provasını ortaya koymaktır. Bir anlam da Hac mahşer günü için bir hazırlık uygulamasıdır. Mülkiyet duygusu, beşeri zevk ve arzular, o zamana kadar yaşanmış olan rahatlıklar ve kazanılmış alışkanlıkların dışına çıkarak, Allah’ın hükümranlılığına tam bir boyun eğiş ve itaatı yaşayan mümin kişi, saf fıtrat durumuna dönüşün yolunu hac vasıtasıyla tecrübe eder hale gelmektedir (Hökelekli, 1998: 240-241).

Kabe, Kur’ an, zemzem ve diğerleri Müslümanların görünen ve görünmeyen dünyalarının özünü kuran ve aydınlatan, Allah’ın diktiği anıtlar (semboller) ve verdiği belgelerdir (Lekesiz, 2001: 63).

D. BAZI DİNLERDE HAC

Hac, kutsal kabul edilen mekanları dini maksatla ziyaret etmek anlamındadır. Kabileci, milli ve evrensel dinlerin hepsinde kutsal kabul edilen mekanlar ve bu mekanların ziyareti söz konusudur.

Tarihin her döneminde insanlar kutsal saydıkları yerlere yolculuk ede

gelmişlerdir. Her dinde hac fenomenini hatırlatacak izlere rastlamak mümkündür. Eski yunanlılarda Apollon'un Delfi'deki, Zeus'un Dodana'daki mabedi , Eski mısırdaki Siwa sahasındaki Amon tapınağı, Hind'in Baneras şehri, Ganj nehri, Yahudilerin Kudüs'ü, Hristiyanların Kudüs ve Roma başta olmak üzere azizlerin mezarları... birer hac merkezleridirler (Bayyığit, 1998: 27).

Bu bölümde günümüzde yaşayan dinlerdeki hac fenomeninin durumu hakkında özet bilgi verilecektir.

1 Yahudilik 'te Hac

Yahudi haccının menşei ve tarihini Musa öncesine, İbrahim'e kadar götürmek mümkündür. Tora' nın ilk kitabı Tekvin'de İbrahim'in Harran'dan ayrıldıktan sonra vardığı Kenan diyarında, Kutsal meşe ağacının altında sonra Bethel ile Al arasında bir yerde ve daha sonra da Harran'dan "Tanrının görüldüğü yerde" bir alter yapıp Tanrı'ya kurban taktim ettiği ve ona ibadette bulunduğu anlatılmaktadır. Yine Tekvin'de, İshak'ın Beer Şeba' da Yakub' unda Şekem ile Beyt-el'de "Tanrının görüldüğü yer" de İbrahim'in geleneği üzerine ibadet ettikleri yer olmaktadır (Adam, 1989: 18-19).

Tekvin'de açıkça ifade edilmiş olmasa da "Tanrının görüldüğü yer" hac yeri, "Tanrının görüldüğü zaman" da hac zamanı kabul edilirse, İbrahim, İshak ve Yakub'un bazı yerlerde yapmış oldukları ibadetler bir hac ibadeti olarak kabul edilebilirler (Adam, 1989: 19).

Hac, Yahudilerin millet olmalarından itibaren kurumlaşmış ve erkeklerin üç bayramda Kudüs'e gitmeleri istenmiştir. Tevrat, bütün Yahudi erkeklerini yılda üç defa Kudüs'te Yahve 'nin huzurunda bulunmaya mecbur ediyordu. Bunlar Fısıh (Paskalya=mayasız ekmek), Şavuot (Pentekost=haftalar) ve Sukkot

(çardaklar) bayramlarıydı. Bu üç eski hasat bayramı İbranice’ de “ hag” adıyla anılıyordu. Yahudilikte klasik düzenlemede hag kelimesi hacla dini bayramı birbiri ile bağlantılı kılmaktadır. Temel dini bayramlar ibadet yerleri ile irtibatlı olduğundan dini bir seyahati de ihtiva ediyordu (Harman, 1996: 383).

İsrail oğullarının yılda üç kere Kudüs’teki Beyt-i Mukaddes’e (Süleyman Mabedi) yapmaları gereken bu ziyaret erkeklere farz kılınmış [Çıkış,;23/17], küçükler, körler, kadınlar, akıl ve beden özürlüler hariç tutulmuşken Tensiye’ de [Tensiye, 16/11,14), bir yenilik getirilerek hac bayramlarına erkeklerin yanı sıra, çocuklar, köle ve cariyeler, levililer, yanlarında bulundurdıkları garip, öksüz ve dul kadınlarında katılabilecekleri beyan edilmiştir. Bu ziyarette her haccının beraberinde Rabb’ e sunacağı bir “sungu” getirmesi gerekmektedir. Ayrıca bu ziyaretlerde kurbanlarda kesilmektedir (Bayyığit, 1998: 28).

Yahudilikte hac mekanlarını üç grupta toplamak mümkündür ;

1. Kudüs ve çevresinde oluşmuş, tarihi özelliğe sahip ve Kitap’ı Mukaddes’in tarihi içinde ortaya çıkan mekanlar.
2. Genelde celile’de bulunan Talmud ve Kabola’da adı geçen bilgelerin mezarları.
3. Diaspora (Filistin dışında yaşadıkları yerler) bilgelerine ve azizlere adanan İsrail’in çeşitli bölgelerindeki merkezler (Harman, 1996: 383).

Yahudilikte hac ibadeti, tarihi süreç içinde İsrail oğullarının geçirdikleri dönemlere, uğradıkları tercihlere göre farklılıklar göstermiştir. Bu arada, karşılaştıkları yabancı kültürlerden de etkilenerek, ibadet hayatlarında değişiklikler yaptıkları gibi, kutsal kitaplarına da bunu yansıtmışlardır. Fakat her şeye rağmen, bilinçlerini yitirmedikleri değişen şartlara göre sembolik de olsa, ibadetlerini sürdürdükleri görülmektedir.

İsrail oğullarının tarihi serüvenine baktığımızda; Süleyman Mabedi'nin Babilliler (M.Ö. 585) tarafından yıkılmasından sonra, Kudüs'te hac bayramları yapılamamıştır. Yahudilerin yüzyıllık sürgünlerinden sonra, Mabedin yeniden inşasıyla hac tekrar başlamış, ikinci mabed döneminde de hac bayramları kutlanmış, Kudüs yine hac merkezi olmuştur. Ancak M.S. 70' de ikinci Beyt-i Mukaddes'in bu sefer Romalılar tarafından yakılıp yıkılmasıyla Yahudilerin yeni bir sürgün hayatları başlamış, hac bayramları da yapılamaz olmuştur. Yine de, Yahudiler Haymeler hac bayramını Zeytin Dağında kutlamaya ve orada Yahve'ye kurban takdim etmeye devam etmişlerdir.

Fakat bayramları eskisinden farklı olarak matem havasına bürünmüştür. Kudüs'e gidemeyen Yahudiler, hac bayramlarını, bulundukları ülkelerde, evlerinde ve sinagoglarda kutlamış, haccın seremonilerini sembolikte olsa yaşamışlar, geleneği sürdürmüşlerdir. Bu dönemde Kudüs'ten başka kutsal hac yerlerini ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Mesela; Zeytin dağı, Hz. Davud' un mezarı bulunan Sion Dağı, Karmel Dağı,'nda İlyas Mağaraları zahitlerin ve ünlü rahiplerin türbeleri ile kutsal metinlerde adı geçen diğer yerler bunlardandır. Bütün bu mekanların yanı sıra, Yahudilerden fırsat bulabilenleri Kudüs'e hac için gitmeyi sürdürmüşler, özellikle ortaçağ boyunca Kudüs'ün Müslümanların yönetiminde bulunduğu zamanlarda kolaylıkla ve güvenle hac ziyaretini yapabilmışlardır. Selahattin Eyyubi' nin 1187 yılında Kudüs'ü fethetmesiyle gerek o çevrede gerek Şam, Babil ve Mısır arasında ikamet eden çevrede, gerekse Şam, Babil ve Mısır arasında ikamet eden Yahudiler Beyt-i Mukaddes'i ziyaret etmek imkanına kavuşmuşlardır. Ancak, Haçlı seferleri sırasında, Selahattin Eyyubi dönemi hariç Yahudiler Kudüs'e girememişlerdir. 1492' de İspanya'dan kovulan Yahudiler Osmanlı Devletine sığınmışlar ve bu dönemden itibaren Yahudi haccında artışlar olmuştur.

İsrail Devleti'nin kurulmasıyla Yahudiler, Kudüs'ü yeniden hac merkezi

yapmışlardır. Tarihleri boyunca ortaya çıkan kral, peygamber ve veli kimselerin kabirlerinin ziyaret edilmesi yaygınsa da daha muteber olan yer Kudüs'teki Süleyman Mabedi'nin ayakta kalan, Batı Duvarı “ ağlama Duvarı” dır. [Bayyigit,1998:28-29] Bunun dışında Yahudiler, hac bayramlarını sembolik olarak evlerde ve sinagoglarda da kutlanmaktadır (Tümer-Küçük, 1997: 294).

Yahudiler, Süleyman Mabedi'nin Batı Duvarının karşısında 17 Temmuz akşamından 19 Ağustos gününe kadar 23 gün devamlı toplamakta ve bu duvarın önünde dua etmekte ve düşünceye dalmaktadır.

2- Hristiyanlık' ta Hac

Hristiyanlık' ta hac Hz. İsa'nın yaşadığı ve hayatına ait hatıraların bulunduğu kutsal yerlere veya Roma'daki dini liderlerin mezarlarıyla kabul görmüş bazı din büyüklerine nispet edilen kutsal yerlere yapılan yolculuktur (Tümer-Küçük, 1997: 294).

İncillerde Hz.İsa'nın Yahudi bayramlarına katıldığı belirtilmekte (Luka, 2/42;Markos, 14/12; Matta, 26/17; Yuhama, 2/13) ancak bunun hac ibadeti gayesi taşıyıp taşımadığı bilinmemektedir. Hz. İsa ve havarilerinin dinlerinin tebliği için bu bayramları bir fırsat olarak gördükleri ve bunun için katıldıkları, hatta Yahudi din adamlarıyla tartıştıkları bildirilmektedir. Hz. İsa gerçekten hac ibadeti niyetiyle katılmış olsa bile kilise bunu böyle kabul etmemiş ve bu sebeple ibadetleri arasında hacca yer vermemiştir. İlk Hristiyanlar Pavlos'un telkinleri doğrultusunda, Filistin'deki Kudüs'ten dört bir yana dağılarak Hz. İsa'nın öğrettiklerini yayma çabasına girmişler, kendilerini Tanrı Krallığındaki Semavi Kudüs'ün hac yolcuları olarak telakki etmişlerdir.

İlk Hristiyanlar, Hz. İsa'ya ait yerleri ziyarete, ferdi ziyaretlerin dışında

gerek duymamışlardır. Fakat, asıl ziyaret işi, üçüncü yüzyıldan itibaren yayılmıştır. Birçok Hristiyan, Hz. İsa'nın vasiyet ve emirlerine göstermedikleri özeni O'na ait kutsal yerlere (Bedlehem, Kudüs) ve hayatına ait izleri araştırmaya göstermişlerdir.

Böylece Hz. İsa'dan üç yüzyıl sonra başlayan hac ziyaretleri kilise babaları arasında tartışmalara neden olmuş; kimisi dini duyguları arttıracak için olumlu yaklaşırken, kimisi de dinlerinde uygulama olmadığı için karşı çıkmışlardır. Hatta birçok kilise babası (Aziz Hilary gibi) halkı bundan vazgeçirmeye çalışmış, onlara hac ziyaretlerinin dini bir önemi olmadığını, lüzumsuzluğunu anlatmaya çalışmalarına rağmen, Kudüs ve çevresine hac için yapılan ziyaretler artmıştır. Bu ziyaretler ilk zamanlar tamamen dini bir nitelik taşıırken daha sonraları tarihte "Haçlı Seferleri" olarak bilinen siyasi bir olaya da neden olmuştur. Kilise babaları arasında her ne kadar hac olayı ile ilgili tartışmalar bir neticeye bağlanmamış olsa da kilise hac ziyaretlerinin kendisini güçlendireceğini anlamış ve Kudüs'ün ele geçirilmesi için Haçlı Seferlerini başlatmıştır. Ancak, Haçlı Seferleri ile Kudüs'ün Müslümanlardan alınmaması üzerine, Roma Katolik Kilisesi Kudüs'e alternatif olarak, Hristiyanların hac ziyaretleri arzularını Roma'ya çevirmeye çalışmıştır. On üçüncü yüzyılda, Hz. İsa'nın yaşadığı yerler ile Kudüs'ten sonra Roma'daki kutsal yerlerin ziyareti de gelişmiştir. Böylece Roma ikinci ziyaret merkezi olmuştur. Roma'nın ziyaret merkezi oluşu, Petrus ve Pavlos'un mezarlarının orada olmasındandır. Zamanla Katolik Hristiyanların toplantı merkezi haline gelen Roma, kiliselerinin ve tarihi eserlerin çokluğuyla her zaman dikkatleri çekmiş ve tarihin her döneminde büyük ziyaretçi akınlarına sahne olmuştur (Bayyığit, 1998: 30-31-32).

Hac bir Hristiyan'ın kurtuluşa ermesi, ilâhi varlıkla temas kurması ve dolayısıyla hac beldesinde tabiat üstü güçten inayet elde etmesi anlamını taşır. Bununla beraber hacca gitmeden inayete ermiş kimselerde vardır; bu

durumda hac şükran sunma yeri olur. Bundan dolayı lütuf arayan hacının yolculuğu ve şükran sunmaya giden hacının yolculuğu olmak üzere iki türlü hac yolculuğu vardır. Her iki durumda da önemli olan, kişiyle Tanrı arasında azizler vasıtasıyla gerçekleşen münasebettir (Harman, 1996; 384).

Günümüzde Hristiyanlar, Hz. İsa'nın hayatının üç safhasını oluşturan doğuşu (Noel), Haç'la gerilişi (Yaslı Cuma) ve yeniden dirilişi (Paskalya) hatırasına, bu olayın cereyan ettiği günlerde, Kudüs ve Bedlehem 'de hac yapmaktadırlar. Bu kutsal mekanların yanı sıra, ilk Hristiyan azizlerin ve diğer din büyüklerinin mezarlarının bulunduğu Roma'da ziyaret edilmektedir (Bayyigit , 1998; 32).

Kudüs ve Bedlehem' e yapılan hac ziyaretlerinin dindar Hristiyanların özellikle Doğu kiliselerine mensup olanların, dini hayatında önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Fakat kutsal metinlerde temeli olmayışı dolayısıyla, gerek haccın mevsiminde, gerekse hac ayinlerinin çeşidi ve yapılış şekillerinde, kiliseler arasında farklılığın bulunduğu dikkati çekmektedir. Hatta kiliseler arasındaki dogmatik farklılık, bu kiliselere mensup hacıların bir arada hac etmelerine dahi mani olmaktadır (Adam, 1989; 50-54).

3. İslam'a göre Hac

İlahi dinlerin en sonuncusu olan ve Kutsal Kitabı Kur' an dinlerin en mükemmeli olarak nitelendirilen İslam'ın inanç ve ibadet esaslarını , bunların mahiyetini ve tarihi gelişimini, dindeki yerini tespit edebilmek, diğer dinlere nazaran daha kolay görünmektedir. Çünkü İslam'ın iki ana kaynağı Kur' an ve Hz. Muhammed'in hadislerinde bu hususta yeterince bilgi bulmak mümkündür.

İslam'da ki bütün inanç ve ibadetlerin izi daha önceki peygamberlerin getirdiği esaslarda bulunmaktadır. Allah Nuh'a buyurduğu şeyleri İbrahim'e, Musa'ya, İsa'ya ve Muhammed'e de din olarak buyurmuş; Namaz, oruç, zekat, hac gibi İslam'ın dört ana rüknünü bu peygamberlere de farz kılmıştır (Adam, 1989: 55).

İslam'ın beş esasından biri olan hac hicretin 9. yılında farz kılınmıştır. Haccın farz olduğu hükmü Kur'an-ı Kerim ve sünnette bildirilmiş ve bu hüküm hususunda Müslümanların görüş birliği (icma) gerçekleşmiştir. Kur'an-ı Kerim'de: 'Yoluna gücü yetenlerin evi (Kabe)hac ve ziyaret etmeleri Allah'ın bir hakkıdır' (Al-i İmran, 3/97).

Peygamberimiz (s.a.s.) de şöyle buyurmuştur: 'İslam beş esas üzerine kurulmuştur. Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın resulü olduğuna şahitlik etmek, namaz kılmak, zekat vermek, Kabe'yi ziyaret etmek ve Ramazan orucunu tutmaktır (Buhari iman-2 , Müslim iman-5).

Hac; Mekke şehrinde Kabe'yi ve civarındaki kutsal sayılan özel yerleri, özel vakit içinde usulüne uygun olarak ziyaret etmek ve yapılması gereken diğer menasiki yerine getirmek demektir (Yücel, 1987: 514).

İslam'da Kabe ve hac ibadetinin tarihi Hz.Adem'e kadar dayandırılmaktadır. Ancak Hz.İbrahim öncesi malumat İslam'ı kabul etmiş olan Yahudilerin verdiği bilgilere dayanmaktadır. Dolayısıyla daha çok rivayeti kitaplarında anlatılan malumatın hiçbirisi Kur'an- ı Kerim ve Hadislerde mevcut değildir.

Hac İslam'dan önce Araplarda yaygın olan ve menşei Hz.İbrahim'e kadar uzanan bir ibadettir. Kur'an ve Hadisler bize Hz.İbrahim'in haccından

bahsetmekte, Kabe'nin ve hac merasiminin tarifini vermektedir (Bayyigit, 1998: 31-33). Hz.Muhammed'e Al-i İmran suresinin 97. ayeti nazil olduktan sonra da hac Müslümanlara farz kılınmıştır. Bu ayette gücü yetenlerin Allah için Kabe'yi hacetmesinin gerekli olduğu belirtilmektedir (Al-i İmran, 97).

Hız.İbrahim Sabii dininden olan Babil halkına gönderilmişti. Hız.İbrahim'i Allah'ın dinini tebliğ hususundaki bütün gayretlerine rağmen Babil halkı sapıklıklarında ısrar ettiler. Hız.İbrahim'in ilahlarına kurban sunmak için şehirden çıktıkları bir günde putları kırması (Enbiya, 21/58-67; Saffat, 37/91-96) üzerine de onu cezalandırmak için ateşe attılar.Fakat, bir bahçeye dönüştü (Enbiya, 21/ 69-70). Bu mucizeyi görenlerden bir kısmı iman ettiler. Hız.İbrahim onları ve ailesini alarak Filistin'e gitti ve Kudüs civarına yerleşti. Hız.İbrahim eşi Sara'nın çocuğu olmadığı için bir cariye olan Hacer ile evlendi ve ondan bir oğlu oldu. Allah Hız. İbrahim'i imtihan için ihtiyarlık çağında sahip olduğu oğlundan ayrılmasını istedi. Hız.İbrahim, eşi Hacer ve oğlu İsmail'le birlikte Filistin' den yola çıktı. Uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra Mekke'ye geldiler. Hız.İbrahim çorak vadide ailesini bırakma emrini aldı ve geriye döndü (İbrahim, 14/37).

Kısa zamanda azıkları tükenen Hız.Hacer, çocuğunu bırakıp bir can yoldaşı ve su bulabilmek için yakınlarında bulunan bir tepeye (Safa) çıkıp etrafa bakındı. Hiçbir şey göremeyince bu sefer karşı tarafta bir tepeye (Merve) çıktı. Vadiye inince çocuğunu göremediğinden koşuyordu. Bu koşuşturma yedi kez tekrarlandı. Merve'ye son gelişinde susuzluktan ağlayan çocuğun ayaklarının dibinde bir suyun kaynadığını gördü. Hız.Hacer sevinçle koşup, suyun kumlar arasında kaybolmaması için etrafını kumlarla çevirip havuz haline getirdi. Bu kaynak, günümüze kadar devam eden zemzem kuyusu oldu. O bölgeden göçmekte olan bir kabile (Cürhümüler) suyu görünce Hız. Hacer' den yerleşme izni istediler.Böylece, O'nun ve çocuğunun bakımını üzerlerine alarak yerleştiler.

Bir süre sonra Hz.İbrahim karısı ve oğlunu görmeye geldiğinde ikinci bir imtihan başlıyordu. Çünkü Hz.İbrahim'e rüyasında oğlunu kurban etmesi emrediliyordu. Hz.İbrahim oğluna konuyu açtığında o, babasından bu emri yerine getirmesini istedi (Saffat, 37/102). Hz.İbrahim oğlunu Mina' ya götürüp kurban etmeyi düşündü. Yolda şeytan Hz.İbrahim'i bu düşüncesinden vazgeçirmeye çalıştı. Hz.İbrahim taş atarak şeytanı kovdu. Şeytan bu sefer Hz. Hacer 'e musallat oldu. O'da şeytanı taşıladı. Bir sonuç alamayan şeytan, sonunda İsmail'i kurban olmaması için iknaya çalıştı. Fakat O'ndan da taşla karşılık gördü. Nihayet imtihan anı gelmişti. Küçük İsmail, tam bir teslimiyetle uzandı. Hz.İbrahim Allah'a bağlılık ve ibadetin emsalsiz bilinci ile oğlunu kurban etmeye yöneldi.Allah yolunda tereddütsüz fedakarlığın bu en yüksek nişanesine karşılık İsmail'in yerine kurban edilmek üzere gökten bir koç indirildi. Bu imtihandı ve kazanılmıştı. Böylece kurban, insanın Allah için yaptığı fedakarlığın timsali olarak bütün ümmetlere farz kılındı.

Bu olaydan sonra, Kabe'yi yapmakla görevlendirildi. Hz.İbrahim ve oğlu İsmail Allahın gösterdiği yerde, Kabe'yi inşa ettiler (Hac, 22/26). duvarları yükselip yerden erişilmez bir duruma gelince Hz.İsmail iskele olarak kullanılmak üzere bir taş getirdi. Hz.İbrahim'in ayağı bu taşla iz bıraktı. Bu günde "Makam-ı İbrahim" adı ile ziyaretgah olan taş budur.

Hz.Adem'in Cennetten getirdiği Hacer'ül-Esved'in pratik önemi tavafın başlangıç ve bitiş noktasını göstermesinin yanı sıra onun temsili bir manası da vardır. O, aynı zamanda Allah'la kul arasında üzerine el konularak ve hürmetten öpülerek yapılan bir akdin (biat) sembolüdür.

Kabe'nin inşaatı bittikten sonra; Allah, hac için insanları çağırmasını Hz.İbrahim'e vahyetti (Hac, 22/27). Bu ilandan sonra Hz.İbrahim ile oğlu Hz.İsmail Cürhümillerle birlikte hac etti. Cebrail'in talimi ile bu ilk hac

uygulamasından sonra Hz.İbrahim oğlu Hz.İsmail'e yönetimi devrederek Filistin'e döndü. Hz.İbrahim bundan sonra birçok kere gerek hacetmek gerekse ailesini görmek için Mekke'ye geldi.

Hız.İbrahim ve Hz.İsmail'den sonra bu ilk usul ve erkan birkaç asır böylece devam etmiş Hz.İbrahim'den sonra gelen bütün peygamberlerde hacetmişlerdir. Cahiliye döneminde Arapların putperestliğe kayması sonucu hacın mahiyeti de değişmiştir. Buna rağmen, Hz.İbrahim ve Hz.İsmail'in öğretisini devam ettirenler de vardı. Kabe'ye saygı, O'nu tavaf, hac, umre, Arafat'ta, Müzdelife'de vakfe, kurban sunmak ve telbiye gibi. Bir farkla ki, o da, hac menasikine ve dualara birtakım ilaveler ve şirk unsurları katarak bu ibadeti sürdürüyorlardı. Putperestliğe rağmen yine de Araplar hac ibadetinin uygulandığını, Kabe'nin ayrıcalıklı yerini görmek şaşırtıcıdır.

Cahiliye hac adetleri, Mekke'nin fethine, hatta hacın farz kılındığı hicretin 9. yılına kadar devam etti. Bu dönemde Müslüman Araplarla, Müslüman olmayanlar da hac yapıyorlardı. İlk olarak müşriklerin hac yapmaları yasaklanmıştır. Hicretin 10. senesinde, Hz.Peygamber ilk ve son Haccını (Hacet' ül Veda) ifa etmiş, hacın günümüze kadar değişmeyen esaslarını tespit ve talim buyurmuştur.

Hız.Muhammed'in Kur' an ayetleri doğrultusunda en mükemmel şekline ulaştırdığı hac geleneği asırlardan beri aslını koruyarak günümüze kadar devam ede gelmiştir. Yeryüzünün dört bir yanından Müslümanlar, Kur' an'ın "Yoluna gücü yeten herkesin Kabe'yi Hacetmesi insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır" (Al-i İmran 97) emrine uyarak halen bu geleneği sürdürmektedirler. Bu İslami ibadet geleneği, Hz.Peygamberin hadislerine göre kıyamete kadar devam edecektir (Adam, 1989: 70).

Fıkıh kitaplarında farz, vacip, sünnet ve müstehaplarıyla, adab ve hikmetiyle ilgili olarak yer alan hüküm ve öneriler göz önünde tutulduğunda Haccın hazırlık ve yolculuk safhasından başlayarak çeşitli bölgeleri ziyarete ve onlarda belli şekil şartlarını ve ibadetleri yerine getirmeye kadar uzanan bir dizi fiilden oluştuğu görülür. Bütün bu fiillerin belli bir sıraya göre icra edilmesi ile hac ibadeti tam olarak yerine getirilmiş olur (Öğüt, 1996: 394).

İKİNCİ BÖLÜM

HACCA SOSYA- KÜLTÜREL AÇIDAN BAKIŞ

A.HAC VE SOSYAL BÜTÜNLEŞME

Birleşmek, kaynaşmak, birlik, ahenk ve denge içinde bulunmak, yek vücut olmak... gibi manalara gelen “bütünleşme” sosyolojide toplumdaki küçük yada alt gruplar, cemaatler, menfaat birlikleri, müesseseler gibi sosyal yapının çeşitli unsurları arasındaki tamamlama ve kaynaşma durumunu ifade etmektedir. Sosyal bütünleşme, bir toplumu meydana getiren fertlerin, farklı grupların ve daha geniş muhtelif ünitelerin karşılıklı bağımlılık ve ahenk içerisinde bir düzen teşkil edecek şekilde birleşmeleri sürecinden ibarettir (Günay, 2000: 311).

Dinin sosyal bütünleşme içindeki yeri ve rolü ise; bir din, herhangi bir toplumda yayılıp yerleştiği ve kökleştiği andan itibaren, orada çeşitli inançlar, müesseseler, normal, değerler, âdetler, tavır ve davranış modelleri aracılığı ile hayatiyet bulmakta ve bu şekilde o, toplumun sosyal varlığı ile kaynaşarak, toplum fertlerini dini ve sosyo-kültürel bütünleştirici bir fonksiyon görmektedir. Gerçekten de bu hüküm, özellikle inancı ve sistemin temeline “Tevhit” akidesini yerleştirmiş bulunan İslam dini ve bu dini kucaklamış bulunan Müslüman topluluklar için geçerli olan bir husustur (Günay, 2000: 314).

İslamiyet de esas kaynak Kuran-ı Kerim’de geçen bütün emir ve yasaklar, teşvikler ve tavsiyelerin, namaz, oruç, zekat, hac, kurban, Allah’ı anmak gibi bütün ibadetlerin sosyal bütünleşmeyi sağlamaya yönelik faktörler oldukları ifade edilebilir.

Asıl üzerinde durmamız gereken husus genelde ibadetin özelde ise hac ibadetinin birleştirici ve bütünleştirici fonksiyonu meselesi olmaktadır. Bir davranış, bir hareket tarzı, bir hürmet ifadesi ya da ibadetin yahut da bir dini ayin veya merasimin en başta gelen etkisinin, o davranışı yapan, o ibadeti icra eden, o ayine katılan kişi üzerinde olacağına şüphe yoktur. Ancak bu davranışın yahut ibadetin zorunlu olarak fertleri aşır diğer şahıslar üzerinde de tesirler ortaya çıkaracağını unutmamak gerekir. Hatta ibadetin, onu yerine getirenlerde, müşterek inanca sahip oldukları ve onları aralarında ortaklaşa olarak paylaştıkları, inancını canlandırdığına kuşku yoktur.

Öte yandan ibadetin birleştirici etkisinin, ibadet ve amellerle süslenmemiş kuru bir inancın birleştirici etkisinden çok daha fazla olduğu görülmektedir.

İslamiyet de toplu halde yapılan ibadetlere daha bir önem verilmiş ve onların dini canlanma ve müminlerin birbirleriyle kaynaşmaları için birer vesile oldukları kabul edilmiştir.

İslam dini, “Müminler kardeşler” diyerek “din kardeşliği” ilkesiyle alt-üst, kadın-erkek, genç-yaşlı, zengin-fakir, efendi-hizmetçi, amir-memur, hür-köle, köylü-şehirli, beyaz-siyah, vs. gibi her türlü sosyal statü farklılıkları ve tezatlarını eritip kaynaştırmakta ve bir tek Allah’a kulluk inancı etrafında onları birleştirerek adeta yekvücut kılmaktadır. İslam inancının yanı sıra ibadetlerde toplumsal bütünleşmede önemli roller oynamaktadır. Hac ibadeti dünyanın neresinden, hangi iklim, toprak, etnik grup, meslek ve sosyal statüden olurlarsa olsunlar; zengin- yoksul, işçi- patron, amir- memur, siyah- beyaz tüm müminlerin her türlü sosyal farklılık, imtiyaz ve dünyevi kisveyi bir yana bırakarak “ihram’a bürünüp” bir tek Allah’a kulluk etmek ve aynı iman heyecanını yaşamak üzere Beytullah denilen Kabe-i Muazzama nın etrafında kenetlenişinin ve bütünleşmesinin canlı bir tablosu olmaktadır (Günay, 2000: 296).

İbadetler, kişiyi Allah'la olduğu kadar, diğer insanlarla da yakınlaştırmaktadır. Benzer duygu ve düşüncelere sahip olarak, ortak tek bir amaç için bir araya gelmiş olan insan kalabalığı içerisinde, ferdi benliklerin duvarları yıkılarak, kolektif ruh hakim duruma geçer. Genel olarak cemaatleşme halinde duygu hassasiyeti zirveye ulaşır, heyecan derinleşir ve irade kuvvet kazanır. Günlük cemaatle kıldığı namazlardan, Cuma ve bayram namazlarına, oradan hac vesilesiyle Müslümanların kendi sosyal çevresini yavaş yavaş genişletmekte olduğu müşahade edilir. Cemaatle birlikte yapılan ibadetler, müminlerin birbirlerinin durumlarından karşılıklı haberdarlığa vesile olması dolayısıyla, sosyal ilişkileri kuvvetlendirir. Her kesimden insanın temas ve ilişkilerine imkan vermesi bakımından toplu ibadetlerin ve bunların icra edildiği yerlerin sosyalleşme ve sosyal uyum açısından büyük önemi görülür (Hökelekli, 1998: 245).

Bugün sosyologlar tarafından belirtilmektedir ki, insanların bir araya gelmesinden,yeni bir güç ve adeta yeni bir ruh oluşmakta, buna da ma'sheri ruh denmektedir. O, topluluğu meydana getiren fertlerin ayrı ayrı güçleri toplamından daha güçlü, daha bereketli ve verimli bir karakter arz etmektedir. Bu yüzden ki İslamiyet cemaate çok önem vermiş, Müslümanları daha geniş daha heybetli bir tarzda cemaat haline getiren hac ibadetini de farz kılmıştır (Şentürk, 2001: 105).

Hac ibadeti Müslümanlara ve diğer inanç sahiplerine, İslam dininin birleştiriciliğini, bütünleştiriciliğini ve İslam toplumunun ihtişamını gösteren onların birlik ve beraberliğini, kararlılığını simgeleyen görkemli bir gösteridir (Akpınar, 2003: 99).

Hac ile Müslümanlar dünyanın neresinde yaşarlarsa yaşasınlar, aynı değerlere sahip ve bu değerlerin kendilerine ortak bir zemin oluşturduğu gereğini

ortaya koyarlar. Hacca giden Müslüman bir ailenin ferdi; bir köyün, bir kasabanın, bir şehrin sakini veya bir devletin vatandaşı olarak ülkesinden ayrılır. Bir ümmetin ferdi olarak memleketine döner (Görgün, 1996: 397).

B. HAC VE SOSYAL EŞİTLİK

İnsanlar arasında din, dil ırk ve renk farkı gözetmeksizin onları eşit ve aynı ailenin bir ferdi mütalaa ederek toplumda entegrasyonu zedeleyip çatışmaya sebep olabilecek tabakalaşma ve sınıflaşmayı ortadan kaldıran İslamın tevhid halkası, inananların birbirine kenetlenmiş bir bina gibi [Saf (61),4] tek ümmet (Bakara, 213; Yunus, 19; Enbiya, 92; Müminun, 52) ve kardeş olduklarını telkin eder. O kadar ki, sosyal münasebetler ve müteakıl duygular karşılıklı eşitlik esasına göre bina edilmiştir.

İslam bütün insanları egoist duygu ve düşüncelerinin tesirinden kurtaran tek Allah'a imana davet etmekte bir manada, herkesin Allah'ın kulu olması hasebiyle birbirlerinin eşitliğine de talim etmiş olmaktadır. İslam, beşer neslinin bütününe bir aile nazarıyla bakmakta ve ısrarla demektir ki "dünya planlarındaki farklar (dünyevi farklar) fani renk, ırk, dil ve memleket farkı, bir grubun diğer grup üzerine üstünlük iddia etmesine esas olamaz.

İslamdaki ibadetlerin nefisleri (egoist duygu ve düşünceleri, onlardan doğacak davranışları) ıslâh etmek, eşitlik duygusu ve içinde zulmetin barınamayacağı birlik ve beraberlik şuurunu terbiye etmek için emredildiği söylenebilir.

Hac ibadeti, Müslümanların ırk, renk, dil, ve mevki farkı gözetmeden aynı renkteki bembeyaz ihramlar içinde Yüce Rablerine yöneliyorlar. İnsanları her

türlü mevkiden, menfaatlerden ve rütbeden sıyrarak Yüce Allah'a ve Peygambere iman dolu bir kalple bağliyor, onları üstünlük gözetmeyen insanlık kimliğine bürüyor (Şeriatî, 1999: 47).

Hacda herkes kendini eritir ve hacc ibadeti bir "insan" şeklini oluşturur. Benlik ve kişisel özellikler gömülür. Grup, bir "halk" veya "ümme" olur. Bütün "benler" Mikât' ta ölmüş ve "biz" ortaya çıkmıştır.

Cesetler Mikât' ta bırakılmış ve ruhlar buraya gelmiştir. Ne isimler, ne ırklar, ne de sosyal mevkiler bu büyük birleşimde bir farklılık meydana getir. Her yıl dünyanın her tarafından gelen her Müslüman, hacda eşit kabul edilir. Hiçbir ırk, cinsiyet ve sosyal statü ayrımı yapılmaz. İslami hükümlere göre Bütün Bir ve Bir Bütündür (Şeriatî, 1999: 14).

Renk renk, cins cins insanların, zengin ve fakir tefrik edilmeksizin aynı mekanda Rablerinin emriyle huşu içinde onları hakiki bir ibadete ve doğru bir tarafa sevk eder. İnsanların hakiki benliğinin bulunmasına en büyük yardımcı olur (Şeriatî, 1999: 48).

Hac, zengini ve fakiriyle, kültürlüsü ve kültürsüzüyle, genci ve yaşlısıyla farklı mizaç ve farklı özellikte pek çok insanla bir arada yaşamanın, sosyalleşmenin göstergesidir. Karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmanın yapıldığı; insanların bir tarağın dişleri gibi eşitlendiği bir gösteri alanıdır hac (Akpınar, 2003: 99).

Malcolm X' in Kabe yollarındaki serüveni ömrünün son yılı içinde gerçekleşir. İlk ve son haccında Amerika'daki dostlarına yazdığı içten mektup Malcolm X' in ani ve derin dönüşümünün ipuçlarını verir.

Hacılar Mekke'ye aradıkları şeyi kendileri getirirler ya; Malcolm da ömür boyu açlığını çektiği ırk eşitliğini getirir Mekke'ye. Hac sırasında gördüğü ve hep

aradığı ve açlığını çektiği şeydir. Mina’ da çadırda geçirdiği birkaç gece Malcolm’ ü “insanlık Ailesini ve Beşeriyet Topluluğunu tamamlamak için tüm dini, siyasi, ekonomik, psikolojik ve ırksal farklılıkları eritmek gerekiyor” demeye götürür. Harlem’ de yaşadığı hayatın tam tersine, Malcolm Hacc sırasında eşitlik rüyalarının somut ve acil olarak gerçekleştiği bir cenneti yaşar. Hacıların insanı yalınlaştıran, farklılıkları eriten, ayrıcalıkları silen deneyimleri hayal bile edemeyeceği bir eşitliğin deneyimleme fırsatı verir (Demirci, 2001: 173).

Malcolm’ ü Amerika’nın keskin ve yaralayıcı ırk ayrımına maruz kalmış yaralı kalbi ilk iyileşme belirtilerini Harlem’ deki dostlarına gönderdiği mektubun ilk satırlarında görünür. Kabe’nin karasında gördükleri gözünün siyahında yeni bir aydınlığa kapı açmış, teninin siyahına ebedi kardeşlik heyecanları düşürmüştür, artık.

“Etrafımda dünyanın her yöresinden onbinlerce hacı var. Mavi gözlü sarışınından kara derili Afrikalı’ ya kadar her renkten insan var. fakat hepimiz aynı ibadeti yapıyor, aynı kardeşlik ve birlik ruhu içinde dönüyoruz. Amerika’da yaşadıklarım göre, bir beyaz ile beyaz olmayan arasında olabileceğini asla hayal edemediğim şeylerdi bunlar...Bütün renkleri bir araya getiren, birbiriyle kaynaştıran böylesine samimi ve gerçek bir kardeşliği daha önce hiç görmemiştim” (Demirci, 2001: 173).

Toplu ibadetler, ibadet edenler arasındaki makam, mertebe, ırk, üstünlüğü duygusunu ortadan kaldırmak suretiyle sosyal eşitliği yaratır ve besler. Böylece cemaat halinde ibadetler, insanla insan arasındaki bütün engelleri kaldırmak suretiyle, onları birbirine yaklaştırmakta, insanlık nevinin esas birliğini, bir hayat gerçeği olarak gerçekleştirmeye yönelmektedir (Hökelekli, 1998: 246).

C. HAC VE KİŞİLİK DEĞİŞİMİ

Kişilik, beden özelliklerinin, davranış tarzlarının kabiliyet ve istidatlarının ihtiyaç, ilgi ve tavırların meydana getirdiği bir özellikler organizasyonudur. İnsanın kişiliği söz konusu olunca onun bütünü her yönüyle işe karışır. Bundan ötürü, kişiliği incelemek için, onu bütünü içinde ele almak gerekir: kalıtsal iktidarlara, yetenekleri, öğrenmiş olduğu şeyleri ve öğrenme faktörlerini ona özgü davranış biçimleriyle kendi karakteristiklerine nasıl nüfuz ettiğini görmek zorundadır. böylece her birey, ötekinden farklı kararlı bir bütün oluşturur. Bir anlamda kişilik, bir kişiyi öbüründen ayıran bütün çizgiler ve nitelikler demektir (Şentürk, 2000: 41).

İnsan tabiatı temelde çok yönlü istek ve ihtiyaçların, biri diğeriyle çelişen karşıt güç ve eğilimlerin yol açtığı çatışmalı ve dolayısıyla değişken istikrarsız bir özellik gösterir. Bu değişken ve tutarsız tabiatın tutarlı ve dengeli bir karaktere dönüştürülmesi, ilahi hakikatle ilişkilerin sürekli canlı tutulması, sistemli bir davranış ve uygulama düzeninin gerekli kılınmasıdır. İbadetler genelde, kişilik ve karakteri düzenleyici ve dengeleyici sistemler olarak anlaşılabilir (Hökelekli, 1998: 241). Yerine getirilen her ibadet, bazı eğilimlerin aşılıp geride bırakılması, buna karşılık diğer bazılarının güçlenip gelişmesiyle sonuçlanır. İnsan tabiatındaki iyi yönlerin gelişip olgunlaşmasını doğuran ibadet, ancak belirtilen şartlara uygun olarak yerine getirilendir (Hökelekli, 1998: 242). Bu bakımdan ahlaki bir dönüşüme yol açan ibadet, büyük bir psikolojik çatışmayı benliğinde çözüme kavuşturmuş ve kendini ilahi hedeflere uyumlu hale getirmiş kimsenin ibadetidir.

İbadet, duygu, düşünce ve inanç hayatının objektif dünyadaki bir uzantısı olduğuna göre , kişinin gerek kendi içindeki, gerekse sosyal hayatındaki uyumuyla ilgisi üzerinde durulmalıdır.

Şuurlu yapılan ibadet kişiliğin gerek içe ve gerekse dışa dönük yönünün gelişmesine yardımcı olur. Çünkü kendisini Allah karşısında kabul eden dindar, her zaman Allah'ın kontrolünde olduğunu düşünerek kendi durumunu değerlendirir (otokritik); hayatını Allah'ın emir ve yasakları çerçevesinde gözden geçirir; O'nun rızasına uygun olan ve olmayan davranışları tespit eder. Diğer insanların da Allah'ın birer kulu olduklarını düşünerek onlarla olan ilişkilerinde saygılı olur. Yani vicdan denilen değerlendirme merkezi bu şuur seviyesinde işlerlik kazanacak ve kişiyi psikolojik ve sosyal uyumu bakımından kontrol edecektir (Şentürk, 2000: 43).

İbadet, onu yerine getiren kimseler tarafından Allah'a karşı bir borç ve vazife olarak algılanması ölçüsünde "sorumluluk duygusu" nun gelişmesinde etkili olmaktadır. Böylece ibadet, hem sorumluluk şuurunun bir sonucu hem de bunun içselleşip genelleşmesini bir sebebi olarak etkinlikte bulunabilir (Hökelekli, 1998: 243). Öte yandan, bütün ibadet anları, geçicide olsa kötülük düşüncesi ve kötü eğilimlerin askıya alındığı bir atmosferde yaşanır.

İbadetler, insani arzuları düzenleyici bir sistem olarak da yorumlanabilir. Bir bütün olarak ibadetler güçlülere katlanma, benliği geliştirme, zorluklarla mücadele etme ve kendini aşmayla sonuçlanan psikolojik bir olgunlaşmanın güçleri olarak değer kazanırlar.

D. HAC VE SOSYA-KÜLTÜREL ETKİLEŞİM

Hac ibadeti, hayatın gayesini daha çok Allah'a kul olma düzeyinde noktalarken, olgunlaştırdığı insanlarla, İslam ülkeleri arasında kökü 1400 senelik bir derinliğe inen birleşme, anlaşma, güç birliği gibi yüksek amaçları gerçekleştirir.

Hac sırasında dünyanın her tarafından Kabe'ye gelen Müslümanlar, aralarında önceden yapılmış herhangi bir anlaşma olmaksızın aynı fiilleri aynı şekilde gerçekleştirirler. Böylece Müslümanlar, birbirlerinden habersiz olarak aynı ideallere yönelik bir gayret içinde bulunduklarını fark ederler; bu arada kendileri dışında milyonlarca insanın aynı amacı paylaştığının bilincine ulaşırlar. Hac, dünyanın neresinde yaşarlarsa yaşasınlar, bütün Müslümanların aynı değerlere sahip oldukları ve bu değerlerin kendileri için ortak bir zemin oluşturduğu gerçeğini ortaya koyar. Hacca giden Müslüman bir ailenin ferdi, bir köyün, bir kasabanın veya bir şehrin sakini ve bir devletin vatandaşı olarak ülkesinden ayrılır, bir ümmetin ferdi olarak memleketine döner (Görgün, 1996: 399).

Vakfe, Tavaf, Sa'y vb. hac menasikinin yerine getirilmesi, dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Müslümanların gözlerini ve gönüllerini Arafat, Kabe, Safa ve Merve gibi ilahi semboller olarak nitelendirilen mekanlara çevirmelerini sağlamak ve temel bir anlaşma olmaksızın, bütün Müslümanların aynı zaman ve mekan içinde manevi bir ittifak anlayışına ulaştırmaktadır (Görgün, 1996: 398).

Hac, asırlardır farklı bölgelerden gelen alimlerin buluştukları, tanıştıkları, tartıştıkları, ilmi alış-veriş yaptıkları bir ilim merkezi olmuştur. Hac vesilesiyle çeşitli yeni fikirlerden, yeni eserlerden haberdar olan kimi alimlerin ilmi hayatında ciddi gelişim ve değişim meydana gelebilmiştir (Keleş-Erul, 2004: 5).

Hac, aynı zamanda dünyada mevcut çok çeşitli ırkları, bunların konuştuğu dilleri gözlemiş, ancak bu farklılıkların, sadece insanların birbirlerini tanıyarak iletişim kurabilmeleri için Allah tarafından alamet olarak yaratıldığının şuuruna varmıştır. Bunun yanında insanlar arasındaki bu farklılıkların birlik ve beraberliği engelleyemediği, mevcut farklılıklarla birlikte Allah'a teslim olmanın her türlü

vahdetin esasını oluşturduğunu fark etmiştir. Böylece dünyanın sınırları genişlemiş, coğrafi bilgileri nazari boyutları aşmış, yerkürenin muhtelif bölgelerinde yaşayan yüz binlerce insanla bir arada bulunmuş, en olumsuz şartlarda bile insanların birbirine müsamaha göstermesinin ne demek olduğunu bizzat tecrübe ederek anlamıştır.

Hemen bütün ırklara mensup olan, fizyonomileri, psikolojik yetenekleri, sosyal konumları ve coğrafi bölgeleri farklı bulunan birçok insanın katıldığı hac ibadeti günlerinde Mekke ve Medine'yi dolduran kalabalıkları seyretmek, bu sayede birlik içinde çokluğun ve çokluk içinde birliğin tecellilerine muttali olarak gerçekten İslamiyet'in azamet ve mükemmeliyetini müşaade etme sonucunu doldurmaktadır (Görgün, 1996: 399).

Hac, çeşitli unsurlardan, milletlerden ve sosyal guruplardan mürekkep Müslümanların kardeşlik duygularını kuvvetlendirir. Zira insanlar tek bir yerde toplanıyor, Allah'a ibadet ediyor, O'na dua ve yakarıшта bulunuyorlar. Bu dev topluluk çeşitli milletlerden oluşan Müslümanlara ülfet, tanışma ve uyum sağlamakta, ilişki ve arkadaşlığın oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

Kabe'de şunu hissettim; İslamiyet, globalizmi bin dört yüz yıl önce gerçekleştirmiş, çıkar hesaplarına değil, ortak değerlere dayanan bir globalizm bu.. Kabe'yi tavaf eden, karamela şehrinden tatlı, güzel zenci kadınla, Asya'nın kim bilir hangi otsuz yamacından gelmiş, dinç ihtiyarları, aynı sevda anaforunda harmanlayan ne? (Meriç, 2001: 199).

Hac, dünyanın her tarafından gelen Müslümanların aynı amaç için bir araya gelmelerine ve böylece kolektif bilincin oluşmasına imkan veren evrensel bir olaydır. Dilleri, renkleri, ırkları, ülkeleri, kültürler, sosyal ve ekonomik durumları farklı olan milyonlarca Müslüman'ı aynı inanç ve aynı duygular

içerisinde yek vücut olduklarını, kardeş olduklarını, bir bütün olduklarını yaşayarak idrak ederler. Bu haliyle hac, Müslümanlar arası etkileşim ve iletişim için bulunmaz bir fırsattır. Kısa bir sürede ortak duygu, düşünce ve amacın gizemli motivasyonu, aynı toplumun bireyleri olduklarının bilincine vararak tüm hayatları boyunca unutamayacakları dostluklar kurarlar. Böylece hac, uluslar arası barışın, birlikteliğin ve dayanışmanın da fırsatını bahşeder. Müslümanlar, kardeşlik duygularıyla birbirleriyle tanışıp, karşılıklı görüş alış verişinde bulunurlar, problemlerine birlikte çözüm ararlar. Bu yönüyle hac, toplumsal bütünleşme ve kaynaşmanın bir anlamda uluslararası boyutta gerçekleştirilmesidir. Dünyanın dört bir tarafından gelen Müslümanlar, hem dayanışma ruhunu daha derinden ve daha coşkulu hisseder, hem de birbirlerinin yanında ve arkasında olduklarını gösterirler, birbirlerini desteklediklerini ortaya koyarak bir anlamda güç gösterisinde bulunurlar (Keleş-Erul, 2004: 4).

Hac, bir ay içerisinde başlayıp biten bir ibadet değildir. Bireyin iç dünyasının evrensel olana açılımı ve toplum hayatının kaynaştırıcı bir mayasıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAC İBADETİNİN PSİKO-SOSYAL ETKİLERİNE DAİR BULGULAR

Bu bölümde araştırmamızın 'Toplumsal İlişkiler Açısından Hac İbadetinin Analizi' konusu çerçevesinde hac ibadetinin psiko-sosyal etkilerini belirlemek amacıyla kullandığımız anket sonuçları ve değerlendirmeleri ele alınacaktır.

A. DENEKLERİN DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERİYLE İLGİLİ BULGULAR

Araştırmada bir evrenden belirli kurallara göre seçilmiş ve seçildiği evreni hem nitelik hem de nicelik yönünden temsil yeterliliği olduğu kabul edilen obje ve bireyler bütününe "örneklem" (Saim Kaptan, 1998: 134) denildiğinden araştırmanın örnekleme, araştırma evreni kapsamındaki 70 hacıdan oluşmaktadır. Araştırma örneklemiyle ilgili bilgilerden önemli bir kısmı araştırmada değişken olarak kullanılmıştır. Yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve mesleki durum değişkenlerine göre ankete katılan hacıların kişi sayısı ve yüzdesi, ayrıca hacıların verdikleri cevaplar gerekli işlemler yapılarak her değişken için tek tek tablo oluşturulup tespit edilmiş olmasının anket sorularından elde edilen bulguları ele almada faydalı olacaktır.

1. Yaş Değişkeni İle İlgili Bulgular

Yaş değişkeni 15-55 ve 56 - daha üstü şeklinde iki bölümde sınırlamaya tabi tuttuk. Bunun nedeni 15-55 yaş arası bireylerin, hayatlarının bu dönemlerinde sosyal çevreyle daha fazla etkileşim içerisinde olmaları, 56 ve üstü bireylerin ise pek çok ayırt edici özelliğe sahip yaşlılık dönemi içerisinde yer almalarıdır. Mesela; ileri yaşlarda hem zihin hem duygular önemli ölçüde donuklaşır; artık ne kelami meselelerin incelikleri hakkında bir endişe ne de dini meselelerde duygusal bir heyecan yaşanır. Daha çok, ağırbaşlı ve kararlı, kaderci bir tevekkül ve teslimiyet vardır (Hökelekli, 1998: 287).

Değer	Kişi	Yüzde
15-55 arası	51	%72,9
56 ve üstü	19	%27,1
Toplam	70	%100,0

Tablo 1: Ankete Katılan Hacıların Yaş Dağılımları.

Ankete katılan 70 denek grubu hacılardan 51'i, 15-55 yaş arası 19'u ise 56 ve üstü yaşa sahiptir. Bu durum da ankete katılanların %72,9'un (15-55) yaş, %27,1'inin ise 56 ve üstü yaşa sahip kişilerden oluştuğu tespit edilmiştir.

	Yaşınız ?		
	15-55 arası	56 ve üstü	
Çok iyi düzeyde biliyorum	15 %21,4	3 %4,3	18 %25,7
Biliyorum	22 %31,4	6 %8,6	28 %40,0
Az biliyorum	10 %14,3	2 %2,9	12 %17,1
Bilmiyorum	4 %5,7	8 %11,3	12 %17,1
Toplam	51 %78,9	19 %27,1	70 %100,0
Ki kare = 11,606 df.3 p< 0,009			

Tablo 2: Yaşınız ve “Kur'an-ı Kerim okumasını biliyor musunuz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya genel olarak bakıldığında hacıların % 82,8'i Kur 'an okumayı bilmektedir. 15-55 yaş grubu hacılardan, %31,4'ü okumayı biliyor, %21,4'ü çok iyi, %14,3'ü az biliyorken %5,7'si hiç bilmemektedir. 56 ve üstü grubu hacılardan üçü dışında Kur 'an-ı çok iyi bilen olmadığı gibi hiç bilmeyenlerin sayısı 15-55 yaş grubuna göre daha fazladır. Bu durumda yaş oranı düştükçe Kur 'an-ı okuyabilme oranında artma olduğu görülmektedir. Buna göre yaş değişkeni ile Kur 'an-ı Kerim okumasını bilme arasında anlamlı bir ilişki vardır.

	Yaşınız ?		
	15-55 arası	56 ve üstü	
Allah rızasını kazanmak günahlardan arınmak	22 %31,4	12 %17,1	34 %48,6
Kutsal mekanları ziyaret etmek	5 %7,1	2 %2,9	7 %10,0
Hac görevini yerine getirmek	20 %28,6	5 %7,1	25 %35,7
Diğer	4 %5,7		4 %5,7
Toplam	51 %72,9	19 %27,1	70 %100,0
Ki kare = 3,285 df.3 p> 0,350			

Tablo 3: Yaşınız ve "Hacca gitmenizdeki ilk amaç nedir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloda bu soruya verilen cevapların dağılımı görülmektedir. Buna göre; 15-55 yaş arası hacıların daha çok "Allah rızasını kazanmak, günahlardan arınmak", "Hac görevini yerine getirmek" seçeneklerini tercih ettikleri görülmektedir. 56 ve üstü yaş grubu hacıların çoğunluğu ise "Allah rızasını kazanmak, günahlardan arınmak" amacıyla hacca gittiklerini belirtmişlerdir. "Diğer" seçeneğini tercih eden 15-55 yaş grubu hacılar buna sebep olarak görevli olarak gittiklerini belirtmişlerdir. Buna göre yaş değişkeninin hacca gitmedeki ilk amaç için önemli bir etkisinin olmadığı söylenebilir.

	Yaşınız ?		
	15-55 arası	56 ve üstü	
T.V. , CD ve kitaplar	15 %21,4	3 %4,3	18 %25,7
Müftülük tarafından verilen seminerler	22 %31,4	10 %14,3	32 %45,7
Hacca gitmiş olanların tecrübeleri	5 %7,1	4 %5,7	9 %12,9
Hiç bilgi edinmedim (biliyordum)	9 %12,9	2 %2,9	11 %15,7
Toplam	51 %72,9	19 %27,1	70 %100,0
Ki kare = 3,081 df.3 p> 0,379			

Tablo 4: Yaşınız ve “Hac farizasını yerine getirmede bilgi etme yolları neler oldu?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Bu soruyu sormadaki amaç; hacıların ömürlerinde bir defa yerine getirdikleri ve belki de bir daha tekrar edemeyecekleri, kazasını yapamayacakları bir ibadet konusunda bilgi sahibi olup olmadıklarını tespit etmek ve hangi yolla bu bilgilere ulaştıklarını açığa çıkarmaktır.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında genel olarak hacıların %45,7'si, hacla ilgili bilgileri "müftülük tarafından verilen seminerlerden" seçeneğini işaretlemişlerdir. Yine 15-55 yaş arası hacılar "Tv., Cd. ve kitaplar" seçeneğini yaşlılık dönemi hacılara oranla daha fazla tercih ettiği görülmektedir. "Hiç bilgi edinmedim (biliyordum)" seçeneğini tercih edenlerin çoğunluğunu 15-55 yaş grubu hacılardır. 15-55 yaş grubu hacıların tüm bilgi yollarını kullanmaları yaşlılık dönemine oranla daha fazladır. Yaş değişkeni ile hac farizasını yerine getirmede bilgi etme yolları arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir.

	Yaşınız ?		
	15-55 arası	56 ve üstü	
Eşim ve çocuklarımla	1 %1,4		1 %1,4
Sadece eşimle birlikte	32 %45,7	12 %17,1	44 %62,9
Yakın akrabamla birlikte	3 %4,3	5 %7,1	8 %11,4
Yalnız gittim	15 %21,4	2 %2,9	17 %24,3
Toplam	51 %72,9	19 %27,1	70 %100,0
Ki kare = 7,463 df.3 p< 0,059			

Tablo 5: Yaşınız ve “Hac ibadetinin ifasında kimlerle beraberiniz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında hac ibadetini yerine getirenlerin (%62,9) çoğunluğu "sadece eşimle" seçeneğini işaretlemişlerdir. 56 ve üstü yaş grubunun diğer gruba oranla daha fazla yakın akrabasıyla gittiği görülmektedir. 15-55 yaş grubu hacılardan "yalnız gittim" seçeneğini işaretleyenler yaşlılık grubuna oranla daha çoktur. Mülakatta yapılan görüşmelere göre bunun nedeni; yaşlılık döneminde yaş ile birlikte gelen eşler arası bağlılığın yoğunlaşması, meşakkatli hac seyahatinde daha çok dayanışma ihtiyacının hissedilmesinden dolayıdır. Buna göre yaş değişkeni ile hac ibadetinin ifasında beraber olunan kimseleri tercih arasında anlamlı bir ilişki vardır.

	Yaşınız ?		
	15-55 arası	56 ve üstü	
Hac ibadetine yoğunlaşma	27 %38,6	9 %12,9	36 %51,4
Sohbet ve ilahilerle dini duygularımızda değişme	5 %7,1	1 %1,4	6 %8,6
Farklı mekan arzularının arttığı	2 %2,9	1 %1,4	3 %4,3
Dünyevi arzu ve isteklerin ötesine geçme	17 %24,3	8 %11,4	25 %35,7
Diğer			
Toplam	51 %72,9	19 %27,1	70 %100,0
Ki kare = 0,773 df.3 p> 0,856			

Tablo 6: Yaşınız ve “Hac yolculuğundaki gözlem ve duygularınız nelerdir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında bu soruya genel olarak hacıların %51,4'ü "hac ibadetine yoğunlaşma" seçeneğini cevap olarak vermişlerdir. Yaş değişkeni açısından bakıldığında 15-55 yaş grubunun %38,6' sı bu seçeneği belirtirken, %24,3' ü "dünyevi arzu ve isteklerin ötesine geçme" seçeneğini tercih etmişlerdir. 56 ve üstü yaş grubu : %12,9 oranla "hac ibadetine yoğunlaşma" seçeneğini tercih etmiş, %11,4'ü ise "dünyevi arzu ve isteklerin ötesine geçme" seçeneğine cevap vermişlerdir. "Farklı mekan arzularının arttığı" seçeneğini tercih eden 3 hacı bununla o mekanlarda heyecan duyduklarını, imanını daha da olgunlaştırma ve cennete girebilme vb. duygular içerisinde olduklarını belirtmişlerdir. Yaş ile hac yolculuğundaki gözlem ve duygular arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir.

	Yaşınız ?		
	15-55 arası	56 ve üstü	
Bizlere nazaran daha çok yardım severler ve ibadetlerine dikkatlıler	12 %17,1	6 %8,6	18 %25,7
Din kardeşliği tesisinin en güzel örneğini vermekteler	28 %40,0	9 %12,9	37 %52,9
Hac ibadetine uymayan davranış bozuklukları	7 %10,0		7 %10,0
Diğer	4 %5,7	4 %5,7	8 %11,4
Toplam	51 %72,9	19 %27,1	70 %100,0
Ki kare = 5,219 df.3 p> 0,156			

Tablo 7: Yaşınız ve “Farklı ülkelerden gelerek aynı mekanı paylaştığınız hacılar hakkındaki düşünceniz nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında bu soruya genel olarak hacıların %52,9'u "din kardeşliği tesisinin en güzel örneğini vermekteler" seçeneğini cevap olarak vermişlerdir. Yaş değişkeni açısından bakıldığında 15-55 yaş grubunun %40,0'ı bu seçeneği belirtirken, %17,1'i "bizlere nazaran daha çok yardım severler ve ibadetlerine dikkatlıler" seçeneğini tercih etmiştir. Yine bu gruptan 7 kişi yabancı hacıların "hac ibadetine uymayan davranış bozuklukları" olduğunu belirttikleri görülmektedir.

"Diğer" seçeneğini tercih eden hacıların her iki grupta da aynı oranda olduğu görülmektedir. Bu seçeneğin içerisinde; bir ve ikinci seçeneklere

katıldıklarını, ancak dil bilmedikleri için yabancı hacılarla anlaşmada güçlük çektiklerini ifade etmişlerdir. Yabancı hacılarla ilişki kuranlar bunun nedeninin yabancı hacıların az da olsa Türkçe bilmelerinden kaynaklandığını belirtmişlerdir. Bu seçeneği tercih eden bazı hacılarımız ise sadece kendi çevreleriyle beraber olduklarından yabancı hacılar hakkında görüş belirtmemişlerdir.

Yaş değişkeni ile hacıların farklı ülkelerden gelerek aynı mekanı paylaştıkları hacılar hakkındaki düşünceleri arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir.

	Yaşınız ?		
	15-55 arası	56 ve üstü	
Dil bilmediğim için	38 %59,4	16 %25,0	54 %84,4
Gerek görmediğim için	2 %23,1		2 %3,1
İmkan ve fırsat bulamadığım için	5 %7,8	2 %3,1	7 %10,9
Hac ibadetinin sosyal ve kültürel fonksiyonlarını yeterince kavrayamadığım	1 %1,6		1 %1,6
Toplam	46 %71,9	18 %28,1	64 %100,0
Ki kare = 1,235 df.3 p> 0,745			

Tablo 8: Yaşınız ve “Farklı ülkelerden gelen Müslümanlarla münasebetiniz olmadıysa sebebi nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında genel olarak hacıların, "farklı ülkelerden gelen Müslümanlarla münasebetiniz olmadıysa sebebi nedir?" sorusuna "dil bilmediğim için" seçeneğini cevap olarak verdikleri görülmektedir. Bu seçeneğin oranı %84,4'dür. 15-55 yaş arası hacılardan 5 kişi, 56 ve üstü hacılardan 1 kişi seçeneklerden hiçbirini tercih etmemişlerdir. Bu hacılarımız farklı ülkelerden gelen hacılarla ilişki kurup konuşabildiğini söylemişlerdir. Ayrıca Türk hacıları içerisinde dil bilen bildikleri bu dili pratikte kullanamamaktadırlar. Buna göre yaş değişkeninin hacıların farklı ülkelerden gelen Müslümanlarla münasebetlerinin olmamasının sebeplerine önemli bir etkisinin olmadığı görülmektedir.

	Yaşınız ?		
	15-55 arası	56 ve üstü	
Evet	35 %50,0	11 %15,7	46 %65,7
Hayır	7 %10,0	1 %1,4	8 %11,4
Fikrim yok	9 %12,9	7 %10,0	16 %22,9
Nedenini açıklayınız			
Toplam	51 %72,9	19 %27,1	70 %100,0
Ki kare = 3,341 df.2 p> 0,188			

Tablo 9: Yaşınız ve “Hac ibadetinin Müslümanlar arasında uluslar arası bir kongre olduğu fikrine katılıyor musunuz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

"Hac ibadetinin Müslümanlar arasında uluslar arası bir kongre olduğu fikrine katılıyor musunuz? sorusuna hacılarımızın çoğunluğu %65,7 oranla "evet" cevabını vermişlerdir. Bu seçeneği tercih eden hacılarımızın %50,0'si 15-55 yaş grubu hacılarıdır. "Evet" seçeneğini tercih eden hacılar buna neden olarak; hac farklı ülkelerden insanı aynı duyguda birleştirip din kardeşliğini pekiştiriyor ve böylece yılda bir defa da olsa Müslümanlar birbirlerinin ahvalini anlıyorlar şeklinde ifade etmişlerdir. "Hayır" seçeneğini tercih eden hacılarımız da buna neden olarak hacca yalnız farzı yerine getirmek için gidilir şeklinde ifade etmişlerdir. Buna göre; yaş değişkenin hac ibadetinin Müslümanlar arasında uluslar arası bir kongre olduğu fikrinin kabul edilip edilmemesi üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı görülmektedir.

	Yaşınız ?		
	15-55 arası	56 ve üstü	
Kabe tavaf	19 %27,1	6 %8,1	25 %35,7
Sa'y			
Arafat vakfesi	20 %28,6	12 %17,1	32 %45,7
İhram		1 %1,4	1 %1,4
Diğer	12 %17,1		12 %17,1
Toplam	51 %72,9	19 %27,1	70 %100,0
Ki kare = 9,015 df.3 p< 0,029			

Tablo 10: Yaşınız ve “Hac esnasında sizi en çok etkileyen hac ibadeti neler oldu?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında; hacıları en çok etkileyen hac ibadetinin %45,7 oranında tercih edilen "Arafat vakfesi" olduğu görülmektedir. Bu seçeneği 15-55 yaş grubu hacılardan % 28,6'sı, 56 ve üstü grubu hacılardan %17,1'i tercih etmiştir. İkinci sırada %35,7 oranında tercih edilen "Kabe tavaf" seçeneği yer almaktadır ki tercih edenler 15-55 yaş grubunda daha fazladır. Yine 15-55 yaş grubu tarafından %17,1 oranında tercih edilen "diğer" seçeneği içerisinde hacılar seçeneklerdeki hac ibadetlerinin hepsinden de etkilendiklerini belirtirken bununla birlikte Uhud ve Peygamberi ziyaretinde kendilerini çok etkilediğini ifade etmişler. Yaş ile hac esnasında en çok etkileyen hac ibadeti arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir.

	Yaşınız ?		
	15-55 arası	56 ve üstü	
Hac farızasının şartlarına bu yıl ulaşmış olmam	28 %40,0	16 %22,9	44 %62,9
Yakınlarımin,çevremin etkisi	2 %2,9	2 %2,9	4 %5,7
Yaşımın ilerlemiş olması	3 %4,3		3 %4,3
Diğer	18 %25,7	1 %1,4	19 %27,1
Toplam	51 %72,9	19 %27,1	70 %100,0
Ki kare = 8,666 df.3 p< 0,034			

Tablo 11: Yaşınız ve “Hacca gidişinizi etkileyen en önemli sebep nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında hacca gidişi etkileyen en önemli sebep %62,8 oranında "hac farızasının şartlarına bu yıl ulaşmış olmam" seçeneğinin tercih edildiği görülmektedir. Ankete katılan hacıların %27,1'i "diğer" seçeneğini sebep olarak göstermişlerdir. Bunun içeriğinde ise bazı hacılar görevli olarak gittiklerini belirtmişler. Diğer bazı hacılar ise ihlasını artırmak için çok istekli olduklarını belirtmişlerdir. "Yakınlarımin ve çevrenin etkisi" ile gidenlerin oranı iki grupta da aynı orandadır. "Yaşımın ilerlemiş olması" seçeneğini tercih edenlerin ise sadece 15-55 yaş grubu 3 hacı olduğu görülmektedir. Buna göre, yaş ile hacca gidişinizi etkileyen en önemli sebep arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

	Yaşınız ?		
	15-55 arası	56 ve üstü	
Bütün hacıların tek gaye etrafında bütünleşmesi	17 %24,3	4 %5,7	21 %30,0
Allah'ın huzurunda bulunmanın oluşturduğu duygu seli	15 %21,4	7 %10,0	22 %31,4
Günahlardan arınma heyecanı	12 %17,1	4 %5,7	16 %22,6
Allah'ın huzurunda hesaba çekilme kaygısı	7 %10,0	4 %5,7	11 %15,7
Diğer			
Toplam	51 %72,9	19 %27,1	70 %100,0
Ki kare = 1,449 df.3 p> 0,694			

Tablo 12: Yaşınız ve “Arafat vakfesinin hacıda yaptığı izlenim nasıl etki yapmıştır?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Bu soru ve bundan sonraki dört sorudan amaç; hacıların hac esnasında ibadetleri yerine getirirken neler hissettiklerini, duygu ve düşüncelerini öğrenmek ve bu izlenimlerinin kendileri ve çevrelerini nasıl etkilediğini tespit etmeye çalışmaktır.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında hacıların %31,4'nün "Allah'ın huzurunda bulunmanın oluşturduğu duygu seli" seçeneğini işaretledikleri görülür. 56 ve üstü yaş grubu hacılar diğer seçeneklere aynı oranda %5,7 ile cevap verirken bu seçeneği daha fazla oranla %10,0 ile tercih etmişlerdir. Bu seçeneği 15-55 yaş grubu hacılar %21,4 oranla tercih etmişlerdir. "Bütün hacıların aynı tek gaye

etrafında bütünleşmesi" seçeneğini hacılar %30,0 oranla tercih etmişlerdir. 15-55 yaş grubu hacılar %24,3 ile cevap vererek bu seçeneği diğer seçeneklere nazaran daha fazla tercih etmişlerdir. Yaş değişkeni ile Arafat vakfesinin hacıda yaptığı izlenim arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir.

	Yaşınız ?		
	15-55 arası	56 ve üstü	
İçimdeki şeytanı taşıdığımı düşünüyorum	35 %50,0	6 %8,6	41 %58,6
Şeytan taşlamanın rahatlığını hissettiğimi düşünüyorum	3 %4,3	3 %4,3	6 %8,6
Şeytan taşlamada zorluk ve sıkıntılarla karşılaştım	3 %4,3	7 %10,0	10 %14,3
Diğer	2 %2,9		2 %2,9
Toplam	51 %72,9	19 %27,1	70 %100,0
Ki kare = 14,862 df.4 p< 0,005			

Tablo 13: Yaşınız ve “Hac ibadetinde şeytan taşlama olayını nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında bu soruya hacıların %58,6'sı "içimdeki şeytanı taşıdığımı düşünüyorum" seçeneğini cevap olarak vermişlerdir. Yaş değişkeni açısından bakıldığında 15-55 yaş grubu %50,0 oranla bu seçeneği belirtirken grubun ilk sırada tercih ettiği seçeneğin bu seçenek olduğu görülmektedir. 56 ve üstü grubunun ilk sırada tercih ettiği seçenek ise %10,0

oranla "şeytan taşlamada zorluk ve sıkıntılarla karşılaştım" seçeneğidir. "Diğer" seçeneğini tercih eden 15-55 yaş grubundan 2 kişi, şeytan taşlama olayı şeytana ve yolunda olanlara karşı çıkıştır düşüncesini belirtirken diğer hacı ise sadece bir emri yerine getirdiği görüşünü belirtmiştir. Buna göre, yaş değişkeni ile hac ibadetinde şeytan taşlama olayının izlenimi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

	Yaşınız ?		
	15-55 arası	56 ve üstü	
Kiblenin anlam ve önemini daha iyi kavradım	24 %34,3	4 %5,7	28 %40,0
Zihin dünyamda değişim ve dönüşüm olduğunu anladım	11 %15,7	4 %5,7	15 %21,4
Peygamberlerin birlikteliğini ve tevhidin hayatımızda yerini kavradım	12 %17,1	10 %14,3	22 %31,4
Siyah örtüsü olan bir yer olarak gördüm			
Diğer	4 %5,7	1 %1,4	5 %7,1
Toplam	51 %72,9	19 %27,1	70 %100,0
Ki kare = 6,202 df.3 p> 0,102			

Tablo 14: Yaşınız ve “Kabe tavaf esnasında duygu ve düşünceler nelerdir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında; "Kiblenin anlam ve önemini daha iyi kavradım" seçeneği %40,0 oranla tercih edilerek ilk sırada yer almaktadır. Bu seçeneği tercih edenlerin çoğunluğunun 15-55 yaş grubu hacıların olduğu görülmektedir. "Zihin dünyamda değişim ve dönüşüm oldu" seçeneğini 15-55 yaş grubunun %10,0 oranla, 56 ve üstü grubundan daha fazla tercih ettiği görülmektedir. %7,1 oranla "diğer" seçeneğini tercih eden hacılar tavaf esnasında Allah'ın evinde misafir olduğumu hissettim düşüncesini belirtmişlerdir. Bu seçeneği 15-55 yaş grubundan 4 kişi, 56 ve üstü yaş grubundan 1 kişi tercih etmiştir. Yaş değişkenin Kabe tavaf esnasında duygu ve düşünceler üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı söylenebilir.

	Yaşınız ?		
	15-55 arası	56 ve üstü	
Allah'ın emrinin olduğunu ve yakınlık ifade ettiğini düşünüyorum	35 %50,0	16 %22,9	51 %72,9
Nefsi öldürme ve zihinsel dönüşüme vesile olduğunu düşünüyorum	12 %17,1	2 %2,9	14 %20,0
Hac ibadetine uygun yapıp yapılmadığını dikkate aldım	5 %7,1		5 %5,7
Diğer			
Toplam	51 %72,9	19 %27,1	70 %100,0
Ki kare = 2,225 df.2 p> 0,279			

Tablo 15: Yaşınız ve “Hacda kurbanın anlam ve önemi nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında; her iki grubunda ilk sırada "Allah'ın emrinin olduğunu ve yakınlık ifade ettiğini düşünüyorum" seçeneğini tercih ettikleri görülmektedir. Bu seçeneğin oranı %72,9 'dur. "Kurban kesiminin hac ibadetine uygun yapıp yapılmadığını dikkate aldım" seçeneği %7,1 oranla sadece 15-55 yaş grubu hacılar tarafından tercih edilmiştir. %20,0 oranla tercih edilen "nefsi öldürme ve zihinsel dönüşüme vesile olduğunu düşünüyorum" seçeneğini 15-55 yaş grubu %17,1 oran, 56 ve üstü yaş grubu daha düşük bir oranla %2,9 ile tercih etmiştir. Yaş değişkeni ile hacda kurbanın anlam ve önemine dair düşünceler arasında anlamlı bir farklılık görülmemektedir.

	Yaşınız ?		
	15-55 arası	56 ve üstü	
Zemzem suyunun şifa olduğunu düşündüm	31 %44,3	14 %20,0	45 %64,3
Zemzemin tarihçesindeki oluşumu düşündüm	8 %11,4	1 %1,4	9 %12,9
Zemzem içmenin ruhsal ve zihinsel uyanışın bir kaynağı olduğunu düşündüm	9 %12,9	4 %5,7	13 %18,6
Zemzem normal bir sudur			
Diğer	3 %4,3		3 %4,3
Toplam	51 %72,9	19 %27,1	70 %100,0
Ki kare = 2,732 df.3 p> 0,435			

Tablo 16: Yaşınız ve “Zemzem içerken neler hissettiniz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında bu soruya genel olarak hacıların %64,3'ü "Zemzem suyunun şifa olduğunu düşündüm" seçeneğini cevap olarak vermişlerdir. Yaş değişkeni açısından bakıldığında 15-55 yaş grubunun %44,3'ü bu seçeneği belirtirken, %12,9'u " Zemzem içmenin ruhsal ve zihinsel uyanışın bir kaynağı olduğunu düşündüm" seçeneğini tercih etmiştir. Bu seçenek 56 ve üstü yaş grubunun %5,7 oranla ikinci sırada tercih ettiği seçenek olmuştur. 15-55 yaş grubu hacıların %4,3'ü "diğer" seçeneği içerisinde; bir iki ve üçüncü seçenekleri kabul ettiğini ve cennet nimetini tattım düşüncesini belirtmiştir. Buna göre, yaş değişkeni ile Zemzem içerken hissedilen duygu arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir.

	Yaşınız ?		
	15-55 arası	56 ve üstü	
Tüm insanların Allah katında eşit olduğunu	21 %30,0	8 %11,4	29 %41,4
Mahşer gününü hatırlatması	19 %27,1	10 %14,3	29 %41,4
Din kardeşliğinin önem kazanması	1 %1,4		1 %1,4
Beşeri istek ve arzulardan ulvi değerlere geçiş	3 %4,3		3 %4,3
Diğer	7 %10,0	1 %1,4	8 %11,4
Toplam	51 %72,9	19 %27,1	70 %100,0
Ki kare = 3,151 df.3 p> 0,533			

Tablo 17: Yaşınız ve “Hac ortamı size hangi duyguları yaşattı?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında "hac ortamı size hangi duyguları yaşattı?" sorusuna hacıların aynı oranda "tüm insanların Allah katında eşit olduğunu", "Mahşer gününü hatırlatması" seçeneğini işaretledikleri görülmektedir. Yaş değişkeni açısından baktığımızda; 15-55 yaş grubunun her iki seçeneği de diğer gruba göre daha fazla tercih etmesine rağmen yine bu grup "diğer" seçeneği içerisinde seçeneklerin hepsini kabul ettiklerini ifade etmişlerdir. 56 ve üstü yaş grubu hacılar "din kardeşliğinin önem kazanması", "beşeri istek ve arzulardan ulvi değerlere geçiş" seçeneklerini tercih etmemişlerdir. Yaş değişkeninin hac ortamında yaşanan duygular üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı görülmektedir.

Hac; eşitliğin, kardeşliğin, bütünleşmenin, dürüstlüğün en belirgin ve saf bir biçimde sergilendiği ibadettir. İster fakir, ister zengin, rütbeli-rütbesiz fark gözetmeksizin Müslümanlar arasında birlik tesis edilerek, bembeyaz ihramlar içerisinde aynı duygular paylaşılmaktadır.

	Yaşınız ?		
	15-55 arası	56 ve üstü	
Aile fertlerinin tavır ve davranışları daha sıcak oldu	18 %25,7	5 %7,1	23 %32,9
Çevrenin bakış ve yaklaşımı daha temkinli ve saygılı oldu	21 %30,0	8 %11,4	29 %41,4
Aile ve çevrede değişiklik olmadı	3 %4,3	1 %1,4	4 %5,7
Gösterilen güzel davranışlar karşısında hacca gitme arzusu oluştu	9 %12,9	5 %7,1	14 %20,0
Toplam	51 %72,9	19 %27,1	70 %100,0
Ki kare = 0,872 df.3 p> 0,832			

Tablo 18: Yaşınız ve “Hacı olduktan sonra aile fertlerinizin ve çevrenizin size karşı davranışlarında ne tür değişiklikler oldu?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Bu sorudan maksat; hacıların, hac sonrasında hayatında yeni bir sayfa açılmış olması ve artık yeni bir sıfatla ülkesine dönen hacıların dini, ferdi-sosyal hayatlarında hac ne gibi değişimler meydana getirecektir.

Yukarıdaki tabloya genel olarak bakıldığında; hacıların hacı olduktan sonra hem aile hem de çevre tarafından daha sıcak karşılandığı görülmektedir. Özellikle 15-55 yaş arası hacılardan %30,0'u, 55 ve üstü grubun %11,4'ü "çevrenin bakış ve yaklaşımı daha temkinli oldu" seçeneğini cevap olarak vermiştir. İkinci sırada "aile fertlerinin tavır ve davranışları daha sıcak oldu" seçeneği yer almaktadır. 15-55 yaş grubu hacıların %12,9'u "gösterilen güzel davranışlar karşısında hacca gitme arzusu oluştu" seçeneğini tercih ederken bu seçenek 56 ve üstü grupta %7,1 oranında tercih edilmiştir. "Aile ve çevrede değişiklik olmadı" seçeneğini tercih edenlerin çoğu 15-55 yaş grubu hacılardır. Yaş değişkeni ile hacı olduktan sonra aile fertlerinin ve çevrenin davranışlarındaki değişiklikler arasında anlamlı fark olmadığı görülmektedir.

	Yaşınız ?		
	15-55 arası	56 ve üstü	
İbadete ve diğer dini uygulamalara yer yoktu şimdi yapmaya çalışıyorum	7 %10,0	3 %4,3	10 %14,3
İbadetimi yapardım ancak hacdan sonra daha arttı	39 %55,7	14 %20,0	53 %75,7
Hacdan sonra dini yaşayışım zayıfladı	1 %1,4		1 %1,4
Hiçbir farklılaşma olmadı	4 %5,7	2 %2,9	6 %8,6
Toplam	51 %72,9	19 %27,1	70 %100,0
Ki kare = 0,544 df.3 p> 0,909			

Tablo 19: Yaşınız ve “Dini emir ve yasaklara riayet açısından, hacca gitmeden önceki dini hayatınız arasında nasıl bir farklılaşma oldu?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya göre genel olarak bakıldığında; hacıların %75,7'si "ibadetimi yapardım ancak hacdan sonra daha arttı" seçeneğini tercih etmiştir. Bu oran her iki grupta da ilk sırayı almaktadır. 15-55 yaş grubu hacıların %10,0'unu "ibadete ve dini uygulamalara yer yoktu şimdi yapmaya çalışıyorum" derken yaşlılık dönemi hacıların %4,3' ünün bu düşüncede olduğu görülmektedir. 15-55 yaş grubu hacılardan 4 kişi ve 56 ve üstü yaş grubu hacılardan 2 kişi "hiçbir farklılaşma olmadı" gını belirtmişlerdir. "Hacdan sonra dini yaşayışım zayıfladı" seçeneğini tercih eden 1 kişi 15-55 yaş grubundandır. Yaş değişkeninin dini emir ve yasaklara riayet açısından, hacca gitmeden önceki dini hayat arasındaki farklılaşma üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı söylenebilir.

	Yaşınız ?		
	15-55 arası	56 ve üstü	
Aile ve yakınlarıma karşı küçük düşmeme	1 %1,4	1 %1,4	2 %2,9
Kutsal mekanları unutmamak ve aileme de hatırlatmak	40 %57,1	12 %17,1	52 %74,3
Herkes bir şeyler aldığı için bende aldım	5 %7,1	3 %4,3	8 %11,4
Diğer	5 %7,1	3 %4,3	8 %11,4
Toplam	51 %72,9	19 %27,1	70 %100,0
Ki kare = 1,831 df.3 p> 0,608			

Tablo 20: Yaşınız ve “Hacdan dönerken aile fertlerinize ve çevrenizdekilere hediye almanızdaki en önemli sebep nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloda bu soruya verilen cevaplara baktığımızda; en fazla tercih edilen seçenek %74,3 oranında "kutsal mekanları unutmamak ve aileme de hatırlatmak" seçeneğidir. "Diğer" seçeneğini tercih eden hacıların bazıları çocukları ve akrabalarını sevindirmek için hediye aldıklarını ve hediyeleşmenin sünnet olduğunu, bazı hacılar ise misafire ikram için hurma aldıklarını belirtirken bazıları hediye almadıklarını ifade etmişlerdir. Bu seçeneği tercih eden hacıların %7,1'ini 15-55 yaş grubu hacılar, %4,3'ünü 56 ve üstü yaş grubu hacılar oluşturmaktadır. “Herkes bir şeyler aldığı için bende aldım” diyenlerin çoğunluğu 15-55 yaş grubu hacılardır. Buna göre yaş değişkeni ile hacdan dönerken aile fertlerine ve çevredekilere hediye almadaki sebep arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir.

	Yaşınız ?		
	15-55 arası	56 ve üstü	
İnsanlar arası ilişkilere daha önem vermeye başladım	2 %2,9	3 %4,3	5 %7,1
Daha önce kızardım şimdi sınırlarıma hakim oluyorum	3 %4,3		3 %4,3
Başkalarına yardım etmeyi ve değer vermeyi önemser hale geldim	4 %5,7	5 %7,1	9 %12,9
Davranışlarımda daha seçici ve yapıcı olmaya özen gösteriyorum	34 %48,6	9 %12,9	43 %61,4
Haccımın ifasında gereği gibi davranmadığım için suçluluk duymaktayım	2 %2,9		2 %2,9
Hac ibadetimin yeterince zevkine ve sorumluluğuna varamadığımı anladım	6 %8,6	2 %2,9	8 %11,4
Toplam	51 %72,9	19 %27,1	70 %100,0
Ki kare = 9,124 df.5 p> 0,104			

Tablo 21: Yaşınız ve “Hac ibadetinin öncesi ve sonrası itibariyle kişiliğinizdeki değişimleri aşağıdaki ifadelerden birisiyle belirtebilir misiniz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında; 15-55 yaş grubu hacıların %48,6 oranla ve 56 ve üstü grubu hacıların %12,9 oranla "davranışlarımda daha seçici ve yapıcı olmaya özen gösteriyorum" seçeneğini tercih ettikleri görülmektedir. Bu seçenek %61,4 oranla ilk sırada yer almaktadır. Daha sonra %12,9 oranla tercih edilen "başkalarına yardım etmeyi ve değer vermeyi önemser hale geldim" seçeneğidir. "Hac ibadetinin yeterince zevkine ve sorumluluğuna varamadığımı anladım" diyenlerin çoğunluğu %8,6 oranla 15-55 yaş grubu hacıları olduğu

görülmektedir. Buna göre, yaş değişkeni ile hac ibadetinin öncesi ve sonrası itibarıyla kişilikteki değişimler arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir.

2. Cinsiyet Değişkeniyle İlgili Bulgular

Cinsiyetiniz	Kişi	Yüzde
Erkek	36	%51,4
Kadın	34	%48,6
Toplam	70	%100,0

Tablo 22: Ankete Katılan Hacıların Cinsiyet Dağılımı

Ülkemizde yıllara göre hacca gidenlerin cinsiyet dağılımına baktığımızda (Bkz. Tablo: 85) Tüm yıllarda hacca giden erkeklerin oranı kadınlardan fazladır. Bunun iki nedeni olabilir : İlki, İslami kurallara göre kadının mahremi olmadan uzun yolculuklara çıkamaması, ikincisi de ülkemizde geleneksel anlayış gereği kadının ekonomik bağımsızlığının olmamasıdır. Bu durumda kadının ancak kocası veya bir erkeğin himayesinde hacca gidebileceğini mümkün kılmaktadır (Bayyigit, 1998: 87-88).

Bu araştırma yapılırken cinsiyetlerin eşit olmasına gayret edilmiştir. Yukarıdaki tabloya bakıldığında ankete katılan hacılarımızın cinsiyet dağılımı görülmektedir. Tabloya göre, ankete katılanların 34'ünü kadın 36'sını erkek hacılar oluşturmuştur.

	Cinsiyetiniz ?		
	Erkek	Kadın	
Çok iyi düzeyde biliyorum	11 %15,7	7 %10,0	18 %25,7
Biliyorum	16 %21,9	12 %17,1	28 %40,0
Az biliyorum	5 %7,1	7 %10,0	12 %17,1
Bilmiyorum	4 %5,7	8 %11,4	12 %17,1
Toplam	36 %51,4	34 %48,6	70 %100,0
Ki kare = 1,643 df.3 p> 0,650			

Tablo 23: Cinsiyetiniz ve “Kur ’an-ı Kerim okumasını biliyor musunuz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya genel olarak baktığımızda ankete katılan hacıların %82,8'i Kur 'an-ı Kerim okumasını biliyor. Cinsiyet değişkeni ile Kur 'an-ı Kerim okumasını bilme arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir.

	Cinsiyetiniz ?		
	Erkek	Kadın	
Allah rızasını kazanmak günahlardan arınmak	14 %20,0	20 %28,6	34 %48,5
Kutsal mekanları ziyaret etmek	4 %5,7	3 %4,3	7 %10,0
Hac görevini yerine getirmek	15 %21,4	10 %14,3	25 %35,7
Diğer	3 %4,3	1 %1,4	4 %5,7
Toplam	36 %51,4	34 %48,6	70 %100,0
Ki kare = 3,147 df.3 p> 0,369			

Tablo 24: Cinsiyetiniz ve "Hacca gitmenizdeki ilk amaç nedir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında ankete katılan hacıların %48,5'i "Allah rızasını kazanmak ve günahlardan arınmak " seçeneğini tercih etmişlerdir. Bunların %20,0'sini erkek, %28,6'sını kadın hacılar oluşturmaktadır. Yine erkek hacılar aynı orana yakın bir oranla, %21,4 ile hac görevini yerine getirmek seçeneğini seçmişlerdir. Bu seçeneği tercih edenlerin kadın hacılara oranla erkek hacılar daha çoğunluktadır. Buna göre, cinsiyet değişkeninin hacca gitmedeki ilk amaç için önemli bir etkisinin olmadığı söylenebilir.

	Cinsiyetiniz ?		
	Erkek	Kadın	
T.V. , CD ve kitaplar	11 %15,7	7 %10,0	18 %25,7
Müftülük tarafından verilen seminerler	11 %15,7	21 %30,0	32 %45,7
Hacca gitmiş olanların tecrübeleri	4 %5,7	5 %7,1	9 %12,9
Hiç bilgi edinmedim	10 %14,3	1 %1,4	11 %15,7
Toplam	36 %51,4	34 %48,6	70 %100,0
Ki kare = 11,441 df.3 p< 0,010			

Tablo 25: Cinsiyetiniz ve “Hac farızasını yerine getirmede bilgi etme yolları neler oldu?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında; kadın hacıların %30,0'u, erkek hacıların ise %15,7'si "Müftülük tarafından verilen seminerler" seçeneğini tercih etmiştir. Burada bayan hacıların, hac hakkında bilgi edinme yolunun daha çok müftülük tarafından verilen seminerlerden olduğu anlaşılmaktadır. Yine erkek hacılar aynı oranda " T.V., CD ve Kitaplar " seçeneğini seçmişlerdir. Bu seçeneği tercih edenlerin bayan hacılara oranla erkek hacılar daha çoğunluktadır. "Hiç bilgi edinmedim" seçeneğini tercih edenlerin çoğunluğunu erkek hacılar oluşturmaktadır. Bunun nedeni ise, bazı erkek hacıların daha önce hac veya umreye gitmiş olup, hac hakkındaki bilgileri tecrübeyle öğrenmiş olmalarından dolayıdır.

Cinsiyet değişkeni ile hac farızasını yerine getirmede bilgi etme yolları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

	Cinsiyetiniz ?		
	Erkek	Kadın	
Eşim ve çocuklarımla	1 %1,4		1 %1,4
Sadece eşimle birlikte	17 %24,3	27 %38,6	44 %62,9
Yakın akrabamla birlikte	2 %2,9	6 %8,6	8 %11,4
Yalnız gittim	16 %22,9	1 %1,4	17 %24,3
Toplam	36 %51,4	34 %48,6	70 %100,0
Ki kare = 18,466 df.3 p< 0,000			

Tablo 26: Cinsiyetiniz ve “Hac ibadetinin ifasında kimlerle beraberiniz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

"Hac ibadetinin ifasında kimlerle beraberiniz?" sorusuna verilen cevaplara bakıldığında , "sadece eşimle birlikte" seçeneği ilk sırada yer almaktadır. Cinsiyet açısından baktığımızda; kadın hacıların %38,6'sı, erkek hacıların %24,3'ü bu seçeneği tercih etmiştir. Yakın akrabamla gittim diyenlerin sayısı bayan hacılarda daha fazla iken "yalnız gittim" seçeneğini tercih edenlerin %22,9 'unu erkek hacılar oluşturmaktadır. "Yalnız gittim" seçeneğini tercih eden 1 bayan hacının, buna sebep "görevli" olduğunu belirtmiş olmasıdır.

Buna göre, cinsiyet değişkeni ile hac ibadetinin ifasında beraber olunan kimseler arasında anlamlı bir ilişki vardır.

	Cinsiyetiniz ?		
	Erkek	Kadın	
Hac ibadetine yoğunlaşma	20 %28,6	16 %22,9	36 %51,4
Sohbet ve ilahilerle dini duygularımızda değişe	2 %2,9	4 %5,7	6 %8,6
Farklı mekan arzularının arttığı	1 %1,4	2 %2,9	3 %4,3
Dünyevi arzu ve isteklerin ötesine geçme	13 %18,6	12 %17,1	25 %35,7
Diğer			
Toplam	36 %51,4	34 %48,6	70 %100,0
Ki kare = 1,428 df.3 p> 0,699			

Tablo 27: Cinsiyetiniz ve “Hac yolculuğundaki gözlem ve duygularınız nelerdir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında hacıların %51,4 oranında büyük çoğunluğu "hac ibadetine yoğunlaşma" seçeneğini tercih ettikleri görülmektedir. İkinci sırada ise "dünyevi arzu ve isteklerin ötesine geçme" seçeneği yer almaktadır ki bu seçeneği tercih edenler %35,7 oranındadır. Cinsiyet değişkeni ile hac yolculuğundaki gözlem ve duygular arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir.

	Cinsiyetiniz ?		
	Erkek	Kadın	
Bizlere nazaran daha çok yardım severler ve ibadetlerine dikkatli	5 %7,1	13 %18,6	18 %25,7
Din kardeşliği tesisinin en güzel örneğini vermekteler	22 %31,4	15 %21,4	37 %52,9
Hac ibadetine uymayan davranış bozuklukları	5 %7,1	2 %2,9	7 %10,0
Diğer	4 %5,7	4 %5,7	8 %11,4
Toplam	36 %51,4	34 %48,6	70 %100,0
Ki kare = 6,113 df.3 p> 0,106			

Tablo 28: Cinsiyetiniz ve “Farklı ülkelerden gelerek aynı mekanı paylaştığınız hacılar hakkındaki düşünceniz nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında ilk sırada tercih edilen seçenek "din kardeşliği tesisinin en güzel örneğini vermekteler" seçeneği olduğu görülmektedir. İkinci sırada yer alan "bizlere nazaran daha çok yardım severler ve ibadetlerine dikkatli " seçeneğini tercih edenlerin çoğunluğunu bayan hacıları oluşturmaktadır. "Diğer" seçeneği içerisinde ise; bazı hacılar yabancı hacılara karşı hacca gitmeden önce duydukları önyargı sebebiyle görüşme yapmadıklarını belirtmişlerdir, bazı hacılar ise fırsat bulamadıklarını ifade etmişlerdir. Cinsiyet değişkeni ile hacıların farklı ülkelerden gelerek aynı mekanı paylaştıkları hacılar hakkındaki düşünceleri arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir.

	Cinsiyetiniz ?		
	Erkek	Kadın	
Dil bilmediğim için	26 %40,6	28 %43,8	54 %84,4
Gerek görmediğim için		2 %3,1	2 %3,1
İmkan ve fırsat bulamadığım için	4 %6,2	3 %4,7	7 %10,9
Hac ibadetinin sosyal ve kültürel fonksiyonlarını yeterince kavrayamadığım	1 %1,6		1 %1,6
Toplam	31 %48,4	33 %51,6	64 %100,0
Ki kare = 3,158 df.3 p> 0,368			

Tablo 29: Cinsiyetiniz ve “Farklı ülkelerden gelen Müslümanlarla münasebetiniz olmadıysa sebebi nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, bayan hacılarla erkek hacıların büyük oranda "dil bilmediğim için" seçeneğini tercih ettikleri görülmektedir. Bu seçenek %84,4 oranla ilk sırada yer almaktadır. Erkek hacılardan 5 kişi ve bayan hacılardan 1 kişinin seçeneklerden hiç birini tercih etmedikleri görülmektedir. Buna sebep olarak farklı ülkelerden gelen Müslümanlarla münasebetlerinin olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre cinsiyet değişkenin hacıların farklı ülkelerden gelen Müslümanlarla münasebetlerinin olmamasının sebeplerine önemli bir etkisinin olmadığı görülmektedir.

	Cinsiyetiniz ?		
	Erkek	Kadın	
Evet	28 %40,0	18 %25,7	46 %65,7
Hayır	2 %2,9	6 %8,6	8 %11,4
Fikrim yok	6 %8,6	10 %14,3	16 %22,9
Nedenini açıklayınız			
Toplam	36 %51,4	34 %48,6	70 %100,0
Ki kare = 5,121 df.2 p< 0,077			

Tablo 30: Cinsiyetiniz ve “Hac ibadetinin Müslümanlar arasında uluslar arası bir kongre olduğu fikrine katılıyor musunuz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, erkek hacılar %14,3 oranla, bayan hacılardan daha fazla "evet" seçeneğini tercih etmişlerdir. Bu seçenek %65,7 oranla ilk sırayı almaktadır. İkinci sırada yer alan "fikrim yok" seçeneği %22,9 oranla çoğunlu bayan hacılar tarafından tercih edilmiştir. "Nedenini açıklayınız" seçeneğine hacılardan "evet" seçeneğini tercih edenler neden olarak farklı ülkelerden insanların aynı duyguda birleşip din kardeşliğini pekiştirerek yılda bir kez de olsa birbirlerinin ahvalini anladıklarını belirtmişlerdir. "Hayır" seçeneğini tercih eden bazı hacılar ise neden olarak ancak farzı yerine getirmeye gidildiğini belirtmişlerdir. Buna göre, cinsiyet değişkenin hac ibadetinin Müslümanlar arasında uluslar arası bir kongre olduğu fikrinin kabul edilip edilmemesi üzerinde önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir.

	Cinsiyetiniz ?		
	Erkek	Kadın	
Kabe tavaf	13 %18,6	12 %17,1	25 %35,7
Sa'y			
Arafat vakfesi	17 %24,3	15 %21,4	32 %45,7
İhram		1 %1,4	1 %1,4
Diğer	6 %8,6	6 %8,6	12 %17,1
Toplam	36 %51,4	34 %48,6	70 %100,0
Ki kare = 1,484 df.3 p> 0,686			

Tablo 31: Cinsiyetiniz ve “Hac esnasında sizi en çok etkileyen hac ibadeti neler oldu?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

"Hac esnasında sizi en çok etkileyen hac ibadeti neler oldu?" sorusuna verilen cevaplara bakıldığında, "Arafat vakfesi" ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada "Kabe tavaf" seçeneği bulunmaktadır. "Sa'y" seçeneğine erkek ve bayan hacılardan ayrı olarak cevap veren olmazken "İhram" seçeneğini tercih eden 1 bayan hacı olmuştur. "Diğer" seçeneğini tercih eden erkek ve bayan hacıların aynı oranda oldukları görülmektedir. Bunun içeriğinde bir, iki, üç ve dördüncü tercihlere ilave olarak, Peygamberi ziyaret ve Uhud dağına ziyaret etmelerinin kendilerini çok etkilediğini belirtmişlerdir. Cinsiyet ile hac esnasında en çok etkileyen hac ibadeti arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir.

	Cinsiyetiniz ?		
	Erkek	Kadın	
Hac farızasının şartlarına bu yıl ulaşmış olmam	19 %27,1	25 %35,7	44 %62,9
Yakınlarımin, çevremin etkisi	2 %2,9	2 %2,9	4 %5,7
Yaşımın ilerlemiş olması		3 %4,3	3 %4,3
Diğer	15 %21,4	4 %5,7	19 %27,1
Toplam	36 %51,4	34 %48,6	70 %100,0
Ki kare = 10,138 df.3 p< 0,017			

Tablo 32: Cinsiyetiniz ve “Hacca gidişinizi etkileyen en önemli sebep nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında bayan hacıların %8,6 erkek hacılara oranla daha fazla "hac farızasının şartlarına bu yıl ulaşmış olmam" seçeneğini tercih ettikleri görülmektedir. Yine "yaşımın ilerlemiş olması" seçeneğini tercih edenleri bayan hacılar oluşturmaktadır.

"Diğer" seçeneğini tercih edenlerin %27,1 oranında olduğu görülmektedir. Bu seçeneği tercih eden 10 erkek hacının ve 1 bayan hacının, buna sebep olarak "görevli olduğunu belirtmiş olmalarıdır. Diğer bazı hacılar ise, ihlasını artırmak ve hacca gitmeyi çok istediklerini belirtmişlerdir. Buna göre, cinsiyet değişkeni ile hacca gidişinizi etkileyen en önemli sebep arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

	Cinsiyetiniz ?		
	Erkek	Kadın	
Bütün hacıların tek gaye etrafında bütünleşmesi	16 %22,9	5 %7,1	21 %30,0
Allah'ın huzurunda bulunmanın oluşturduğu duygu seli	10 %14,3	12 %27,1	22 %31,4
Günahlardan arınma heyecanı	6 %8,6	10 %14,3	16 %22,9
Allah'ın huzurunda hesaba çekilme kaygısı	4 %5,7	7 %10,0	11 %15,7
Diğer			
Toplam	36 %51,4	34 %48,6	70 %100,0
Ki kare = 7,711 df.3 p> 0,052			

Tablo 33: Cinsiyetiniz ve “Arafat vakfesinin hacıda yaptığı izlenim nasıl etki yapmıştır?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında hacıların %31,4 oranında "Allah'ın huzurunda bulunmanın oluşturduğu duygu seli" seçeneğini tercih ettikleri görülmektedir. "Bütün hacıların tek gaye etrafında bütünleşmesi" seçeneği %30,0 oranla tercih edilmiştir. Bu seçeneği tercih eden erkek hacıların %15,8 bayan hacılara oranla daha fazla olduğu görülmektedir. "Diğer" seçeneğine hacılarımız cevap vermemişlerdir. Cinsiyet değişkeni ile Arafat vakfesinin hacıda yaptığı izlenim arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir.

	Cinsiyetiniz ?		
	Erkek	Kadın	
İçimdeki şeytanı taşıdığımı düşünüyorum	25 %35,7	16 %22,9	41 %58,6
Şeytan taşlamanın rahatlığını hissettiğimi düşünüyorum	3 %4,3	3 %4,3	6 %8,6
Şeytan taşlamada zorluk ve sıkıntılarla karşılaştım	2 %2,9	8 %11,4	10 %14,3
Diğer	2 %2,9		2 %2,9
Toplam	36 %51,4	34 %48,6	70 %100,0
Ki kare = 8,343 df.3 p< 0,080			

Tablo 34: Cinsiyetiniz ve “Hac ibadetinde şeytan taşlama olayını nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında erkek hacıların %35,7'si, bayan hacıların %22,9'u "İçimdeki şeytanı taşıdığımı düşünüyorum" seçeneğini tercih etmişlerdir. Bu seçenek %58,6 oranında ilk sırada yer almaktadır. "Şeytanın üstesinden geldiğimi düşünüyorum" seçeneği ve "Şeytan taşlamada zorluk ve sıkıntılarla karşılaştım" seçeneği daha çok bayan hacılar tarafından tercih edilmiştir. Buna göre, cinsiyet değişkeni ile hac ibadetinde şeytan taşlama olayının izlenimi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

	Cinsiyetiniz ?		
	Erkek	Kadın	
Kiblenin anlam ve önemini daha iyi kavradım	12 %17,1	16 %22,9	28 %40,0
Zihin dünyamda değişim ve dönüşüm olduğunu anladım	10 %14,3	5 %7,1	15 %21,4
Peygamberlerin birlikteliğini ve tevhidin hayatımızda yerini kavradım	9 %12,9	13 %18,6	22 %31,4
Siyah örtüsü olan bir yer olarak gördüm			
Diğer	5 %7,1		5 %7,1
Toplam	36 %51,4	34 %48,6	70 %100,0
Ki kare = 7,915 df.3 p< 0,048			

Tablo 35: Cinsiyetiniz ve “Kabe tavaf esnasında duygu ve düşünceler nelerdir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında hacıların %40,0 oranında büyük çoğunluğu "Kiblenin anlam ve önemini daha iyi kavradım" seçeneğini tercih ettikleri görülmektedir. İkinci sırada ise "Peygamberlerin birlikteliği ve tevhidin hayatımızdaki yerini kavradım" seçeneği yer almaktadır ki bu seçeneği tercih edenlerin çoğu bayan hacılardır. "Zihin dünyamda değişim ve dönüşüm olduğunu anladım" seçeneğini erkek hacılar %7,1 oranla, bayan hacılardan daha fazla tercih etmişlerdir. "Diğer" seçeneğine bayan hacılar cevap vermezken erkek hacılardan 5 kişi bu seçeneği tercih etmişler ve Allah'ın evinde misafir olduğumu hissettim düşüncesini belirtmişlerdir. Cinsiyet değişkeninin Kabe tavaf esnasında duygu ve düşünceler üzerinde önemli bir etkisinin olduğu söylenebilir.

	Cinsiyetiniz ?		
	Erkek	Kadın	
Allah'ın emrinin olduğunu ve yakınlık ifade ettiğini düşünüyorum	25 %35,7	26 %37,1	51 %72,9
Nefsi öldürme ve zihinsel dönüşüme vesile olduğunu düşünüyorum	9 %12,9	5 %7,1	14 %20,0
Hac ibadetine uygun yapıp yapılmadığını dikkate aldım	2 %2,9	3 %4,3	5 %7,1
Diğer			
Toplam	36 %51,4	34 %48,6	70 %100,0
Ki kare = 1,306 df.2 p> 0,520			

Tablo 36: Cinsiyetiniz ve “Hacda kurbanın anlam ve önemi nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

"Allah'ın emrinin olduğunu ve yakınlık ifade ettiğini düşünüyorum" seçeneği %72,9 oranında tercih edilerek ilk sırayı alan tercih olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise "Nefsi öldürme ve zihinsel dönüşüme vesile olduğunu düşünüyorum" seçeneği yer almaktadır ki bu seçeneği tercih edenlerin çoğu erkek hacılardır. Cinsiyet değişkeni ile hacda kurbanın anlam ve önemine dair düşünceler arasında anlamlı bir farklılık görülmemektedir.

	Cinsiyetiniz ?		
	Erkek	Kadın	
Zemzem suyunun şifa olduğunu düşündüm	24 %34,3	21 %30,0	45 %64,3
Zemzem tarihçesindeki oluşumu düşündüm	4 %5,7	5 %7,1	9 %12,9
Zemzem içmenin ruhsal ve zihinsel uyanışın bir kaynağı olduğunu düşündüm	7 %10,0	6 %8,6	13 %18,6
Zemzem normal bir sudur			
Diğer	1 %1,4	2 %2,9	3 %4,3
Toplam	36 %51,4	34 %48,6	70 %100,0
Ki kare = 0,665 df.3 p> 0,881			

Tablo 37: Cinsiyetiniz ve “Zemzem içerken neler hissettiniz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında hacıların %64,3 oranında büyük çoğunluğu "Zemzem suyunun şifa olduğunu düşündüm" seçeneğini tercih ettikleri görülmektedir. "Zemzem normal bir sudur" seçeneği erkek ve bayan hacılar tarafından tercih edilmemiştir. "Diğer" seçeneğini tercih eden erkek hacılardan 1 kişi cennet nimetini tattım düşüncesini belirtirken bayan hacılardan 2 kişi bu seçeneği tercih ettiği halde bununla neyi ifade etmek istediklerini ise belirtmemişlerdir. Buna göre, cinsiyet değişkeni ile Zemzem içerken hissedilen duygu arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir

	Cinsiyetiniz ?		
	Erkek	Kadın	
Tüm insanların Allah katında eşit olduğunu	15 %21,4	14 %20,0	29 %41,4
Mahşer gününü hatırlatması	14 %20,0	15 %21,4	29 %41,4
Din kardeşliğinin önem kazanması	1 %1,4		1 %1,4
Beşeri istek ve arzulardan ulvi değerlere geçiş	3 %4,3		3 %4,3
Diğer	3 %4,3	5 %7,1	8 %11,4
Toplam	36 %51,4	34 %48,6	70 %100,0
Ki kare = 4,291 df.4 p> 0,368			

Tablo 38: Cinsiyetiniz ve “Hac ortamı size hangi duyguları yaşattı?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında "Tüm insanların Allah katında eşit olduğu" ve "Mahşer gününü hatırlatması" seçeneklerine erkek ve bayan hacılar eşit oranlarda cevap vermişlerdir. "Diğer" seçeneğini tercih eden erkek ve bayan hacılar bir, iki ve üçüncü tercihleri yineleyerek "hepsi" olarak belirtmişlerdir. Bayan hacılar tarafından "din kardeşliğinin önem kazanması" ve "beşeri istek ve arzulardan ulvi değerlere geçiş" seçenekleri ayrı olarak tercih edilmemiştir.

Cinsiyet değişkeninin hac ortamında yaşanan duygular üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı görülmektedir.

	Cinsiyetiniz ?		
	Erkek	Kadın	
Aile fertlerinin tavır ve davranışları daha sıcak oldu	13 %18,6	10 %14,3	23 %34,9
Çevrenin bakış ve yaklaşımı daha temkinli ve saygılı oldu	16 %22,9	13 %18,6	29 %41,4
Aile ve çevrede değişiklik olmadı	1 %1,4	3 %4,3	4 %5,7
Gösterilen güzel davranışlar karşısında hacca gitme arzusu oluştu	6 %8,6	8 %11,4	14 %20,0
Toplam	36 %51,4	34 %48,6	70 %100,0
Ki kare = 1,932 df.3 p> 0,587			

Tablo 39: Cinsiyetiniz ve “Hacı olduktan sonra aile fertlerinizin ve çevrenizin size karşı davranışlarında ne tür değişiklikler oldu?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, erkek hacılar %4,3 oranla, bayan hacılardan daha fazla "çevrenin bakış ve yaklaşımı daha temkinli ve saygılı oldu" seçeneğini tercih etmişlerdir. Bu seçenek %41,4 oranla ilk sırayı almaktadır. İkinci sırada yer alan "aile fertlerinin tavır ve davranışları daha sıcak oldu" seçeneğini tercih edenlerin çoğunluğunu erkek hacıları oluşturmaktadır. Cinsiyet değişkeni ile hacı olduktan sonra aile fertlerinin ve çevrenin davranışlarındaki değişiklikler arasında anlamlı fark olmadığı görülmektedir.

	Cinsiyetiniz ?		
	Erkek	Kadın	
İbadete ve diğer dini uygulamalara yer yoktu şimdi yapmaya çalışıyorum	5 %7,1	5 %7,1	10 %14,3
İbadetimi yapardım ancak hacdan sonra daha arttı	25 %35,7	28 %40,0	53 %75,7
Hacdan sonra dini yaşayışım zayıfladı	1 %1,4		1 %1,4
Hiçbir farklılaşma olmadı	5 %7,1	1 %1,4	6 %8,6
Toplam	36 %51,4	32 %48,6	70 %100,0
Ki kare = 3,782 df.3 p> 0,286			

Tablo 40: Cinsiyetiniz ve "Dini emir ve yasaklara riayet açısından, hacca gitmeden önceki dini hayatınız arasında nasıl bir farklılaşma oldu?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında hacıların %75,7 oranında büyük çoğunluğu "ibadetimi yapardım ancak hacdan sonra daha arttı" seçeneğini tercih ettikleri görülmektedir. "İbadete ve diğer uygulamalara yer yoktu şimdi yapmaya çalışıyorum" seçeneğini erkek ve bayan hacılar aynı oranda tercih ederken "hacdan sonra dini yaşayışım zayıfladı" seçeneğine erkek hacılardan 1 kişi cevap vermiş bayan hacılardan ise cevap veren olmamıştır. "Hiçbir farklılaşma olmadı" seçeneğini tercih edenlerin çoğunluğunu erkek hacılar oluşturmaktadır.

Cinsiyet değişkeninin dini emir ve yasaklara riayet açısından, hacca gitmeden önceki dini hayat arasındaki farklılaşma üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı söylenebilir.

	Cinsiyetiniz ?		
	Erkek	Kadın	
Aile ve yakınlarıma karşı küçük düşmeme	1 %1,4	1 %1,4	2 %2,9
Kutsal mekanları unutmamak ve aileme hatırlatmak	23 %32,9	29 %41,4	52 %74,3
Herkes bir şeyler aldığı için bende aldım	6 %8,6	2 %2,9	8 %11,4
Diğer	6 %8,6	2 %2,9	8 %11,4
Toplam	36 %51,4	34 %48,6	70 %100,0
Ki kare = 2,753 df.3 p> 0,431			

Tablo 41: Cinsiyetiniz ve “Hacdan dönerken aile fertlerinize ve çevrenizdekilere hediye almanızdaki en önemli sebep nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında "Kutsal mekanları unutmamak ve aileme de hatırlatmak" seçeneğini tercih edenlerin çoğunluğunun bayan hacılar olduğu görülmektedir. Bu seçenek %74,3 ile ilk sırayı almaktadır. Bunun dışındaki seçeneklere erkek ve bayan hacılar eşit oranlarda cevap vermişlerdir. "Diğer" seçeneği içerisinde hacılardan bazıları çocuklarını ve akrabalarını sevindirmek için hediye aldıklarını ve hediyeleşmenin sünnet olduğunu, bazı hacılar ise misafire ikram için hurma aldıklarını belirtmişlerdir. Diğer bazı hacılar ise hediye almadıklarını belirtmişlerdir. Buna göre, cinsiyet değişkeni ile hacdan dönerken aile fertlerine ve çevredekilere hediye almadaki sebep arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir.

	Cinsiyetiniz ?		
	Erkek	Kadın	
İnsanlar arası ilişkilere daha önem vermeye başladım	3 %4,3	2 %2,9	5 %7,1
Çabuk kızardım şimdi sinirlerime hakim oluyorum	3 %4,3		3 %4,3
Başkalarına yardım etmeyi ve değer vermeyi önemser hale geldim	5 %7,1	4 %5,7	9 %12,9
Davranışlarımda daha seçici ve yapıcı olmaya özen gösteriyorum	21 %30,0	22 %31,4	43 %61,4
Haccımın ifasında gereği gibi davranamadığım için suçluluk duymaktayım	2 %2,9		2 %2,8
Hac İbadetimin yeterince zevkine ve sorumluluğuna varamadığımı anladım	2 %2,9	6 %8,6	8 %11,4
Toplam	36 %51,4	34 %48,6	70 %100,0
Ki kare = 7,283 df.5 p> 0,200			

Tablo 42: Cinsiyetiniz ve “Hac ibadetinin öncesi ve sonrası itibariyle kişiliğinizdeki değişimleri aşağıdaki ifadelerden birisiyle belirtebilir misiniz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında "Davranışlarımda daha seçici ve yapıcı olmaya özen gösteriyorum" seçeneği %61,4 oranla ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada "Başkalarına yardım etmeyi ve değer vermeyi önemser hale geldim" seçeneği bulunmaktadır. "Hac ibadetinin yeterince zevkine ve sorumluluğuna varamadığımı anladım" seçeneğini bayan hacılar %5,7 oranla, erkek hacılardan daha fazla tercih etmişlerdir. "Daha önce çabuk kızardım şimdi

sinirlerime hakim oluyorum" seçeneği ve "Haccın ifası esnasında gereği gibi davranmadığım için suçluluk duymaktayım" seçeneği bayan hacılar tercih etmezken erkek hacılar tercih etmişlerdir. Buna göre, cinsiyet değişkeni ile hac ibadetinin öncesi ve sonrası itibarıyla kişilikteki değişimler arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir.

3. Eğitim Düzeyi İle İlgili Bulgular

Tahsil durumu	Kişi	Yüzde
Okuma yazma bilmiyor	7	%10,0
İlkokul mezunu	29	%41,4
Lise ve dengi mezunu	13	%18,6
Fakülte ve üstü	21	%30,0
Toplam	70	%100,0

Tablo 43: Ankete Katılan Hacıların Eğitim Durumuna Göre Dağılımı.

Ankete katılan hacıların %41,4'ü "ilkokul mezunu" olup bu değişken ilk sırayı alırken, ikinci sırayı %30,0 oranla "fakülte ve üstü", üçüncü sırayı %18,6 oranla "lise ve dengi mezunu", %10,0 oranla "okuma-yazma bilmiyor" seçeneği almaktadır.

Genel olarak bakıldığında ankete katılan hacıların eğitim seviyeleri oldukça yüksektir.

	Tahsil durumunuz ?					
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezunu	Lise ve dengi mezun	Fakülte		
Çok iyi düzeyde biliyorum		6 %8,6	5 %7,1	7 %10,0		18 %25,7
Biliyorum	2 %2,9	9 %12,9	5 %7,1	12 %17,1		28 %40,0
Az biliyorum	1 %1,4	8 %11,4	2 %2,9	1 %1,4		12 %17,1
Bilmiyorum	4 %5,7	6 %8,6	1 %1,4	1 %1,4		12 %17,1
Toplam	7 %10,0	29 %41,4	13 %18,6	21 %30,0		70 %100,0
Ki kare = 18,823 df.9 p< 0,027						

Tablo 44: Tahsil durumunuz ve “Kur ’an-ı Kerim okumasını biliyor musunuz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Kur 'an-ı kerim okumasını çok iyi düzeyde bilenlerin %10,0 oranının fakülte ve üstü mezunları olduğu görülmektedir. Kur 'an-ı hiç bilmeyenlerin fakülte mezunu 1 kişi, lise mezunu 1 kişi, ilkokul mezunu 6 kişi ve okuma-yazma bilmeyen 4 kişi olduğu görülmektedir. Okuma-yazma bilmeyenlerden 2 kişi Kur 'an-ı okuyabilirken 1 kişi az okuyabildiğini ifade etmiştir. Kur 'an okuyabilmenin okuma-yazma ile yakın bir ilişkisi olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. "Biliyorum" seçeneğini tercih edenlerin çoğunluğunun %17,1 oranla fakülte ve üstü mezunlarının oluşturduğu görülmektedir. Eğitim değişkeninin Kur 'an-ı Kerim okumasını bilme üzerinde önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir.

	Tahsil durumunuz ?					
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezun	Lise ve dengi mezun	Fakülte	Yüksek lisans ve üstü	
Allah rızasını kazanmak günahlardan arınmak	5 %7,1	16 %22,9	4 %5,7	9 %12,9		34 %48,6
Kutsal mekanları ziyaret etmek	2 %2,9	4 %5,7	1 %1,4			7 %10,0
Hac görevini yerine getirmek		9 %12,9	8 %11,4	8 %11,4		25 %35,7
Diğer				4 %5,7		4 %5,7
Toplam	7 %10,0	29 %41,4	13 %18,6	21 %30,0		70 %100,0
Ki kare = 21,475 df.9 p< 0,011						

Tablo 45: Tahsil durumunuz ve "Hacca gitmenizdeki ilk amaç nedir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, ilkokul ve fakülte mezunu hacıların çoğunluğu "Allah rızasını kazanmak, günahlardan arınmak" seçeneğini tercih ettikleri görülmektedir. "Hac görevini yerine getirmek" seçeneği %35,7 oranla tercih edilirken bu seçeneği okuma-yazma bilmeyenlerin hiç tercih etmediği görülmektedir. "Diğer" seçeneğini tercih ederek seçeneklerin hepsi ve görevli olmam cevabını verenlerin fakülte mezunlarından olduğu görülmektedir.

Buna göre, eğitim değişkeninin hacca gitmedeki ilk amaç için önemli bir etkisinin olduğu söylenebilir.

	Tahsil durumunuz ?					
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezun	Lise ve dengi mezun	Fakülte	Yüksek lisans ve üstü	
T.V. , CD ve kitaplar		4 %5,7	6 %8,6	8 %11,4		18 %25,7
Müftülük tarafından verilen seminerler	5 %7,1	17 %24,3	6 %8,6	4 %5,7		32 %45,7
Hacca gitmiş olanların tecrübeleri	1 %1,4	7 %10,0		1 %1,4		9 %12,9
Hiç bilgi edinmedim	1 %1,4	1 %1,4	1 %1,4	8 %11,4		11 %15,7
Toplam	7 %10,0	29 %41,4	13 %18,6	21 %30,0		70 %100,0
Ki kare = 27,738 df.9 p< 0,001						

Tablo 46: Tahsil durumunuz ve “Hac farızasını yerine getirmede bilgi etme yolları neler oldu” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, "Tv., Cd. ve kitaplar" seçeneğini tercih edenlerin %11,4'ü ve ayrıca bu seçeneği tercih edenlerin çoğunluğu fakülte ve üstü mezunlarıdır. Seçenekler içerisinde en çok tercih edilen "müftülük tarafından verilen seminerler" seçeneğidir. İlkokul mezunlarının %24,3'ü ve ayrıca büyük çoğunluğu bu seçeneği tercih etmişlerdir. "Hiç bilgi edinmedim" diyenler, okuma-yazma bilmeyenlerden, ilkokul ve lise mezunlarından 1'er kişi, fakülte ve üstü mezunlarından 8 kişidir. Bu seçeneği tercih edenlerden bazıları daha önce gitmiş ve tecrübe sahibi olmalarından dolayıdır. Eğitim değişkeni ile hac farızasını yerine getirmede bilgi etme yolları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

	Tahsil durumunuz ?					
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezun	Lise ve dengi mezun	Fakülte	Yüksek lisans ve üstü	
Eşim ve çocuklarımla		1 %1,4				1 %1,4
Sadece eşimle birlikte	5 %7,1	24 %34,3	5 %7,1	10 %14,3		44 %62,9
Yakın akrabamla birlikte	2 %2,9	3 %4,3	3 %4,3			8 %11,4
Yalnız gittim		1 %1,4	5 %7,1	11 %15,7		17 %24,3
Toplam	7 %10,0	29 %41,4	13 %18,6	21 %30,0		70 %100,0
Ki kare = 25,889 df.9 p< 0,002						

Tablo 47: Tahsil durumunuz ve “Hac ibadetinin ifasında kimlerle beraberiniz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Bu tabloda "eşim ve çocuklarımla" seçeneğini tercih eden 1 kişi ilkokul mezunudur. "Yakın akrabamla birlikte" diyenler, okuma-yazma bilmeyenlerden 2 kişi, ilkokul ve lise mezunlarından 3'er kişidir.

Yalnız gidenlerin çoğu fakülte ve üstü mezunu iken okuma-yazma bilmeyenlerden yalnız başına giden olmamıştır. "Sadece eşimle birlikte" seçeneğini tercih edenlerin çoğunluğunu %34,3 oranla ilkokul mezunları, %14,3'ünü fakülte mezunları alırken son sırada %7,1 oranla okuma-yazma bilmeyenler ve lise mezunları yer almıştır. Buna göre, eğitim değişkeni ile hac ibadetinin ifasında beraber olunan kimseler arasında anlamlı bir ilişki vardır.

	Tahsil durumunuz ?					
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezun	Lise ve dengi mezun	Fakülte	Yüksek lisans ve üstü	
Hac ibadetine yoğunlaşma	2 %2,9	15 %21,4	10 %14,3	9 %12,9		36 %51,4
Sohbet ve ilahilerle dini duygularımızda değişme		5 %7,1	1 %1,4			6 %8,6
Farklı mekan arzularının arttığı	1 %1,4	2 %2,9				3 %4,3
Dünyevi arzu ve isteklerin ötesine geçme	4 %5,7	7 %10,0	2 %2,9	12 %17,1		25 %35,7
Diğer						
Toplam	7 %10,0	29 %41,4	13 %18,6	21 %30,0		70 %100,0
Ki kare = 17,354 df.9 p< 0,043						

Tablo 48: Cinsiyetiniz ve “Hac yolculuğundaki gözlem ve duygularınız nelerdir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında; en çok tercih edilen seçenek "Hac ibadetine yoğunlaşma"dır. Bu seçeneği tercih edenlerin çoğunluğunu %21,4 oranla ilkokul mezunları oluşturmaktadır. "Dünyevi arzu ve isteklerin ötesine geçme" seçeneğini tercih edenlerin çoğunluğu %17,1 oranla fakülte ve üstü mezunlarıdır. Bu seçeneği %10,0 oranla ilkokul mezunları, %5,7 oranla okuma-yazma bilmeyenler tercih ederken son sırada %2,9 oranla lise mezunları tercih etmiştir. Eğitim değişkeni ile hac yolculuğundaki gözlem ve duygular arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir.

	Tahsil durumunuz ?					
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezun	Lise ve dengi mezun	Fakülte	Yüksek lisans ve üstü	
Bizlere nazaran daha çok yardım severler ibadetlere dikkatli	2 %2,9	11 %15,7	2 %2,9	3 %4,9		18 %25,7
Din kardeşliği tesisinin en güzel örneğini vermekteler	3 %4,3	14 %20,0	7 %10,0	13 %18,6		37 %52,9
Hac ibadetine uymayan davranış bozuklukları		2 %2,9	1 %1,4	4 %5,7		7 %10,0
Diğer	2 %2,9	2 %2,9	3 %4,3	1 %1,4		8 %11,4
Toplam	7 %10,0	29 %41,4	13 %18,6	21 %30,0		70 %100,0
Ki kare = 11,336 df.9 p> 0,253						

Tablo 49: Tahsil durumunuz ve “Farklı ülkelerden gelerek aynı mekanı paylaştığınız hacılar hakkındaki düşünceniz nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Bu soruya cevap olarak en fazla tercih edilen "Din kardeşliği tesisinin en güzel örneğinin yaşanması" seçeneğidir. %20,0 oranla ilkokul mezunu, %18,6 oranla fakülte ve üstü mezunu, %10,0 oranla lise ve dengi mezunları ve %4,3 oranla da okuma-yazma bilmeyenler tercih etmiştir. "Bizlere nazaran daha çok yardım severler ve ibadetlerine dikkatli" seçeneğinin çoğunluğunu %15,7 oranla ilkokul mezunları tercih etmişlerdir. "Diğer" seçeneğini tercih edenlerin bazıları dil bilmedikleri için yabancı hacılarla anlaşmakta güçlük çektiklerini belirtirken okuma-yazma bilmeyenlerden bu seçeneği tercih edenler ise sadece kendi çevreleriyle beraber olduklarını ifade etmişlerdir. Eğitim değişkeni ile hacıların farklı ülkelerden gelerek aynı mekanı paylaştıkları hacılar hakkındaki düşünceleri arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir.

	Tahsil durumunuz ?					
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezun	Lise ve dendi mezun	Fakülte	Yüksek lisans ve üstü	
Dil bilmediğim için	6 %9,4	25 %39,1	9 %14,1	14 %21,9		54 %84,4
Gerek görmediğim için		2 %3,1				2 %3,1
İmkan ve fırsat bulamadığım için	1 %1,6	2 %3,1	2 %3,1	2 %3,1		7 %10,9
Hac ibadetinin sosyal fonksiyonları yeterince kavrayamadım			1 %1,6			1 %1,6
Toplam	7 %10,9	29 %45,3	12 %18,8	16 %25,0		64 %100,0
Ki kare =7,804 df.9 p> 0,554						

Tablo 50: Tahsil durumunuz ve “Farklı ülkelerden gelen Müslümanlarla münasebetiniz olmadıysa sebebi nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında; %84,4 oranla "dil bilmediğim için" seçeneğini tercih edenlerin çoğunluğu %39,1 oranla ilkokul mezunlarıdır. Bu seçeneğe okuma-yazma bilmeyenler %9,4 oranla ilk sırayı vermiştir. Fakülte ve üstü mezunlarından 5 kişi ve lise ve dengi mezunlarından 1 kişi seçeneklerden hiçbirini tercih etmemişlerdir. Buna sebep olarak yabancı hacılarla anlaşabildiklerini ancak dil sorunu aşıldığında onlarla daha samimi diyaloglar kurulabileceğini ifade etmişlerdir. Buna göre, eğitim değişkenin hacıların farklı ülkelerden gelen Müslümanlarla münasebetlerinin olmamasının sebeplerine önemli bir etkisinin olmadığı görülmektedir.

	Tahsil durumunuz ?					
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezun	Lise ve dengi mezun	Fakülte	Yüksek lisans ve üstü	
Evet	1 %1,4	20 %28,6	8 %11,4	17 %24,3		46 %65,7
Hayır	1 %1,4	5 %7,1	1 %1,4	1 %1,4		8 %11,4
Fikrim yok	5 %7,1	4 %5,7	4 %5,7	3 %4,3		16 %22,9
Nedenini açıklayınız						
Toplam	7 %10,0	29 %41,4	13 %18,6	21 %30,0		70 %100,0
Ki kare = 14,822 df.6 p<0,022						

Tablo 51: Tahsil durumunuz ve “Hac ibadetinin Müslümanlar arasında uluslar arası bir kongre olduğu fikrine katılıyor musunuz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında bu soruya cevap olarak %65,7 oranla "evet" diyenlerin %28,6'sı ilkokul mezunu, %24,3'si fakülte ve üstü mezunu ve %11,4'ü lise mezunudur. "Hayır" seçeneğini ilkokul mezunu 5 kişi tercih ederken diğer gruplardan 1'er kişi tercih etmiştir. Okuma-yazma bilmeyenlerin en fazla tercih ettiği seçenek "fikrim yok" seçeneğidir. "Evet" seçeneğini tercih edenlerden fakülte mezunları hac ibadetinin sosyal yönlü bir ibadet olduğunu ve yılda bir defa tüm dünya Müslümanlarının birbirlerinin ahvalinden haberdar olabildiklerini ifade ederken lise mezunları hac ibadetinin farkları kaldırıp din kardeşliğini pekiştirdiğini ifade etmişlerdir.

"Hayır" seçeneğini tercih eden ilkokul mezunlarından bazıları ise yalnız farzı yerine getirmek için hacca gittiğini ifade etmişlerdir.

Buna göre, eğitim değişkenin hac ibadetinin Müslümanlar arasında uluslar arası bir kongre olduğu fikrinin kabul edilip edilmemesi üzerinde önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir.

	Tahsil durumunuz ?					
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezun	Lise ve dengi mezun	Fakülte	Yüksek lisans ve üstü	
Kabe tavaf	2 %2,9	10 %14,3	8 %11,4	5 %7,1		25 %35,7
Sa'y						
Arafat vakfesi	4 %5,7	13 %18,6	2 %2,9	13 %18,6		32 %45,7
İhram		1 %1,4				1 %1,4
Diğer	1 %1,4	5 %7,1	3 %4,3	3 %4,3		12 %17,1
Toplam	7 %10,0	29 %41,4	13 %18,6	21 %30,0		70 %100,0
Ki kare = 9,213 df.9 p> 0,418						

Tablo 52: Tahsil durumunuz ve “Hac esnasında sizi en çok etkileyen hac ibadeti neler oldu?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında hacıları en çok etkileyen hac ibadetinin %45,7 oranla "Arafat vakfesi" olduğu görülmektedir. Bu seçeneği ilkököl mezunları ve fakülte ve üstü mezunları %18,6 oranla tercih etmişlerdir. Bu seçeneğe okuma-yazma bilmeyenler %5,7 oranla seçenekler arasında ilk sırayı vermiştir. İkinci en çok etkileyen ibadet ise %35,7 oranla "Kabe tavaf" seçeneğidir ki lise ve dengi mezunlarının çoğunluğu %11,4 oranla bu seçeneği tercih etmiştir. "Diğer" seçeneğini tercih eden 12 kişi tüm seçenekleri kabul ettiklerini ifade ederken ilkököl mezunu bazı hacılar Uhud ve Peygamberi ziyaretinde kendilerini çok etkilediğini belirtmişlerdir. Eğitim ile hac esnasında en çok etkileyen hac ibadeti arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir.

	Tahsil durumunuz ?					
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezun	Lise ve dengi mezun	Fakülte	Yüksek lisans ve üstü	
Hac farızasının şartlarına bu yıl ulaşmış olmam	5 %7,1	23 %32,9	6 %8,6	10 %14,3		44 %62,9
Yakınlarımlın, çevremın etkisi	1 %1,4	1 %1,4	2 %2,9			4 %5,7
Yaşımlın ilerlemiş olması	1 %1,4	2 %2,9				3 %4,3
Diğer		3 %4,3	5 %7,1	11 %15,7		19 %27,1
Toplam	7 %10,0	29 %41,4	13 %18,6	21 %30,0		70 %100,0
Ki kare = 21,180 df.9 p< 0,012						

Tablo 53: Tahsil durumunuz ve “Hacca gidişinizi etkileyen en önemli sebep nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, "Hac farızasının şartlarına bu yıl ulaşmış olmam" seçeneğinin en çok tercih edilmiş olduğu görülür. Bu seçeneği tercih edenlerin %32,9'unu ilkokul mezunları, %14,3'ünü fakülte mezunları, %8,6'sını lise mezunları ve %5,1'ini okuma-yazma bilmeyenlerdir. "Yaşımlın ilerlemiş olması" seçeneğine lise mezunları ve fakülte mezunları cevap vermezken "Yakınlarımlın ve çevremın etkisi" seçeneğini yalnız fakülte mezunları tercih etmemiştir. "Diğer" seçeneğini %15,7 oranla en çok fakülte mezunları tercih etmiştir. Buna cevap olarak görevli olduklarını ifade etmişlerdir. Buna göre, eğitim değişkeni ile hacca gidişinizi etkileyen en önemli sebep arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

	Tahsil durumunuz ?					
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezun	Lise ve dengi mezun	Fakülte	Yüksek lisans ve üstü	
Bütün hacıların tek gaye etrafında bütünleşmesi	1 %1,4	8 %11,4	6 %8,6	6 %8,6		21 %30,0
Allah'ın huzurunda bulunmanın oluşturduğu duygu	2 %2,9	10 %14,3	3 %4,3	7 %10,0		22 %31,4
Günahlardan arınma heyecanı	2 %2,9	7 %10,0	1 %1,4	6 %8,6		16 %22,9
Allah'ın huzurunda hesaba çekilme kaygısı	2 %2,9	4 %5,7	3 %4,3	2 %2,9		11 %15,7
Diğer						
Toplam	7 %10,0	29 %41,4	13 %18,6	21 %30,0		70 %100,0
Ki kare = 5,688 df.9 p> 0,771						

Tablo 54: Tahsil durumunuz ve “Arafat vakfesinin hacıda yaptığı izlenim nasıl etki yapmıştır?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında "Allah'ın huzurunda bulunmanın oluşturduğu duygu" seçeneği %31,4 oranla tercih edilerek ilk sırayı almıştır. Bu seçeneği en çok tercih edenler %14,3 oranla ilkokul mezunları ve %10,0 oranla fakülte mezunlarıdır. "Bütün hacıların tek gaye etrafında bütünleşmesi" seçeneği %30,0 oranla tercih edilerek ikinci sırayı almıştır. Bu seçeneğe cevap verenlerin çoğunun ise %11,4 oranla ilkokul mezunları ve %8,6 oranla lise mezunları ve fakülte mezunları hacılar oldukları görülmektedir. Eğitim değişkeni ile Arafat vakfesinin hacıda yaptığı izlenim arsında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir.

	Tahsil durumunuz ?					
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezun	Lise ve dengi mezun	Fakülte	Yüksek lisans ve üstü	
İçimdeki şeytanı taşladığımı düşünüyorum	4 %5,7	13 %18,6	9 %12,9	15 %21,4		41 %58,6
Şeytan taşlama rahatlığını hissettiğimi düşünüyorum	1 %1,4	2 %2,9	1 %1,4	2 %2,9		6 %8,6
Şeytan taşlamada zorluk sıkıntılarla karşılaştım	2 %2,9	4 %5,7	3 %4,3	1 %1,4		10 %14,3
Diğer				2 %2,9		2 %2,9
Toplam	7 %10,0	29 %41,4	13 %18,6	21 %30,0		70 %100,0
Ki kare = 21,133 df.12 p< 0,048						

Tablo 55: Tahsil durumunuz ve “Hac ibadetinde şeytan taşlama olayını nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloda bu soruya cevap olarak verilen seçeneklerden en fazla tercih edilenin "Sembolik olarak içimdeki şeytanı taşladığımı düşünüyorum" olduğu görülmektedir. Eğitim değişkeni açısından baktığımızda ilk sırada tercih eden; %21,4'ü fakülte mezunu, %18,6'sı ilkokul mezunu, %12,9'u lise mezunu ve %5,7'si okuma-yazma bilmeyenler oluşturmuştur. Bu seçenek tüm gruplarda ilk sırada tercih edilmiştir. Buna göre, eğitim değişkeni ile hac ibadetinde şeytan taşlama olayının izlenimi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

	Tahsil durumunuz ?					
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezun	Lise ve dengi mezun	Fakülte	Yüksek lisans ve üstü	
Kiblenin anlam ve önemini daha iyi kavradım	2 %2,9	15 %21,4	7 %10,0	4 %5,7		28 %40,0
Zihin dünyamda değişim ve dönüşüm olduğunu anladım	2 %2,9	4 %5,7		9 %12,9		15 %21,4
Peygamberlerin birlikteliğini tevhidin yerini kavradım	3 %4,3	9 %12,9	3 %4,3	7 %10,0		22 %31,4
Siyah örtüsü olan yer olarak gördüm						
Diğer		1 %1,4	3 %4,3	1 %1,4		5 %7,1
Toplam	7 %10,0	29 %41,4	13 %18,6	21 %30,0		70 %100,0
Ki kare = 18,841 df.9 p< 0,027						

Tablo 56: Tahsil durumunuz ve “Kabe tavaf esnasında duygu ve düşünceler nelerdir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında; "Kiblenin anlam ve önemini daha iyi kavradım" seçeneğini tercih edenlerin çoğunluğunu ilkokul mezunları oluşturmaktadır. "Zihin dünyamda değişim ve dönüşüm olduğunu anladım" seçeneğine lise mezunları cevap vermezken fakülte mezunları %12,9 oranla en fazla tercih etmişlerdir. "Diğer" seçeneğine cevap verenlerden ilkokul mezunu ve fakülte mezunu 1'er kişi Allah'ın evinde misafir olduğumu hissettim düşüncesini belirtirken lise mezunu 3 kişiden bazısı Allah'ın evinde Allah'a en yakınlığımı hissettim düşüncesini ifade etmiştir. Eğitim değişkenin Kabe tavaf esnasında duygu ve düşünceler üzerinde önemli bir etkisinin olduğu söylenebilir.

	Tahsil durumunuz ?					
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezun	Lise ve dengi mezun	Fakülte	Yüksek lisans ve üstü	
Allah'ın emri ve yakınlık ifade ettiğini Düşünüyorum	5 %7,1	22 %31,4	11 %15,7	13 %18,6		51 %72,9
Nefsi öldürme zihinsel dönüşüm vesile olduğunu düşünüyorum	2 %2,9	3 %4,3	2 %2,9	7 %10,0		14 %20,0
Hac ibadetine uygun yapıp yapılmadığını dikkate aldım		3 %4,3	1 %1,4	1 %1,4		5 %7,1
Diğer						
Toplam	7 %10,0	29 %41,4	13 %18,6	21 %30,0		70 %100,0
Ki kare = 5,386 df.6 p>0,495						

Tablo 57: Tahsil durumunuz ve “Hacda kurbanın anlam ve önemi nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında bu soruya cevap olarak verilen seçeneklerden en fazla tercih edilenin %72,9 oranla "Allah'ın emrinin olduğunu ve yakınlık ifade ettiğini düşünüyorum" olduğu görülmektedir. Eğitim değişkeni açısından bakıldığında grupların ilk sırada tercih ettiği seçenek budur. Bu seçenek %31,4 oranla ilkokul mezunu, %18,6 oranla fakülte mezunu, %15,7 oranla lise mezunu ve %7,1 oranla okuma-yazma bilmeyenler tercih etmiştir. "Nefsi öldürme ve zihinsel dönüşüm vesile olduğunu düşünüyorum" seçeneğini en çok tercih eden fakülte mezunları %10,0 oranla, ilkokul mezunları %4,3 oranla, lise mezunları ve okuma-yazma bilmeyenler %2,9 oranla tercih etmişlerdir. Eğitim değişkeni ile hacda kurbanın anlam ve önemine dair düşünceler arasında anlamlı bir farklılık görülmemektedir.

	Tahsil durumunuz ?					
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezun	Lise ve dengi mezun	Fakülte	Yüksek lisans ve üstü	
Zemzem suyunun şifa olduğunu düşündüm	5 %7,1	18 %25,7	8 %11,4	14 %20,0		45 %64,3
Zemzemin tarihçesindeki oluşumu düşündüm		5 %7,1	1 %1,4	3 %4,3		9 %12,9
Zemzemin ruhsal, zihinsel uyanışın kaynağı olduğunu düşündüm	1 %1,4	6 %8,6	4 %5,7	2 %2,9		13 %18,6
Zemzem normal bir sudur						
Diğer	1 %1,4			2 %2,9		3 %4,3
Toplam	7 %10,0	29 %41,4	13 %18,6	21 %30,0		70 %100,0
Ki kare = 8,632 df.9 p>0,472						

Tablo 58: Tahsil durumunuz ve “Zemzem içerken neler hissettiniz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, "Zemzem suyunun şifa olduğunu düşündüm" diyenlerin en çoğu %25,7 oranında ilkokul mezunu, %20,0 oranında fakülte ve üstü mezunudur. "Zemzem içmenin ruhsal ve zihinsel uyanışın bir kaynağı olduğunu düşündüm" seçeneğini tercih edenlerin çoğu ilkokul mezunu ve lise mezunudur. "Diğer" seçeneğini tercih eden okuma-yazma bilmeyen 1 kişi ve fakülte mezunu 2 kişi bir, iki ve üçüncü seçeneklere katıldıklarını ifade etmişlerdir. Buna göre, eğitim değişkeni ile Zemzem içerken hissedilen duygu arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir.

	Tahsil durumunuz ?					
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezun	Lise ve dengi mezun	Fakülte	Yüksek lisans ve üstü	
Tüm insanların Allah katında eşit olduğunu	4 %5,7	12 %17,1	6 %8,6	7 %10,0		29 %41,4
Mahşer gününü hatırlatması	2 %2,9	14 %20,0	4 %5,7	9 %12,9		29 %41,4
Din kardeşliğinin önem kazanması			1 %1,4			1 %1,4
Beşeri istek ve arzulardan ulvi değerlere geçiş			1 %1,4	2 %2,9		3 %4,3
Diğer	1 %1,4	3 %4,3	1 %1,4	3 %4,3		8 %11,4
Toplam	7 %10,0	29 %41,4	13 %18,6	21 %30,0		70 %100,0
Ki kare = 9,806 df.12 p> 0,633						

Tablo 59: Tahsil durumunuz ve “Hac ortamı size hangi duyguları yaşattı?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Bu sorunun cevabına bakıldığında "Tüm insanların Allah katında eşit olduğunu" ve "Mahşer gününü hatırlatması" seçenekleri %41,4 oranla eşit olarak tercih edilmiştir. Bu seçenekleri tercih edenlerin çoğunluğunu ilkokul mezunu hacılar oluşturmaktadır. "Din kardeşliğinin önem kazanması" seçeneğine sadece lise mezunları cevap verirken "beşeri istek ve arzulara ulvi değerlere geçiş" seçeneğini lise mezunu ve fakülte mezunu hacılar tercih etmişlerdir. "Diğer" seçeneğine okuma-yazma bilmeyen ve lise mezunları %1,4 oranla, ilkokul mezunları ve fakülte mezunları %4,3 oranla tercih etmişlerdir. Eğitim değişkeninin hac ortamında yaşanan duygular üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı görülmektedir.

	Tahsil durumunuz ?					
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezun	Lise ve dengi mezun	Fakülte	Yüksek lisans ve üstü	
Aile fertlerinin tavır davranışları daha sıcak oldu	1 %1,4	11 %15,7	4 %5,7	7 %10,0		23 %32,9
Çevrenin bakış ve yaklaşımı temkinli ve saygılı oldu	3 %4,3	10 %14,3	7 %10,0	9 %12,9		29 %41,4
Aile ve çevrede değişiklik olmadı		3 %4,3		1 %1,4		4 %5,7
Gösterilen güzel davranışla hacca gitme arzusu oluştu	3 %4,3	5 %7,1	2 %2,9	4 %5,7		14 %20,0
Toplam	7 %10,0	29 %41,4	13 %18,6	21 %30,0		70 %100,0
Ki kare = 6,167 df.9 p> 0,723						

Tablo 60: Tahsil durumunuz ve “Hacı olduktan sonra aile fertlerinizin ve çevrenizin size karşı davranışlarında ne tür değişiklikler oldu?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında "aile fertlerinin tavır ve davranışları daha sıcak oldu" seçeneğini tercih edenlerin çoğunluğunu ilkokul mezunları oluşturmaktadır. "Aile ve çevrede değişiklik olmadı" seçeneğini ilkokul mezunu 3 kişi ve fakülte mezunu 1 kişi tercih etmiştir. En çok tercih edilen seçenek ise %41,4 oranla "çevrenin bakış ve yaklaşımı daha temkinli ve saygılı oldu" seçeneğidir. Bu seçeneği tercih edenlerin %14,3'ü ilkokul, %12,9'u fakülte, %10,0'u lise ve %4,3'ü okuma-yazma bilmeyen hacılardır. "Gösterilen güzel davranışlar karşısında hacca gitme arzusu oluştu" seçeneğini en çok tercih edenlerin %7,1 oranla ilkokul ve %5,7 oranla fakülte mezunu hacılar olduğu görülmektedir. Eğitim değişkeni ile hacı olduktan sonra aile fertlerinin ve çevrenin davranışlarındaki değişiklikler arasında anlamlı fark olmadığı görülmektedir.

	Tahsil durumunuz ?					
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezun	Lise ve dengi mezun	Fakülte	Yüksek lisans ve üstü	
İbadete ve diğer dini uygulamalara yer yoktu şimdi yapmaya çalışıyorum	3 %4,3	2 %2,9	3 %4,3	2 %2,9		10 %14,3
İbadetimi yapardım ancak hacdan sonra daha arttı	4 %5,7	26 %37,1	8 %11,4	15 %21,4		53 %75,7
Hacdan sonra dini yaşayışım zayıfladı			1 %1,4			1 %1,4
Hiçbir farklılaşma olmadı		1 %1,4	1 %1,4	4 %5,7		6 %8,6
Toplam	7 %10,0	29 %41,4	13 %18,6	21 %30,0		70 %100,0
Ki kare = 16,177 df.9 p> 0,063						

Tablo 61: Tahsil durumunuz ve “Dini emir ve yasaklara riayet açısından, hacca gitmeden önceki dini hayatınız arasında nasıl bir farklılaşma oldu?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Bu soruya cevap olarak verilen seçeneklerden en fazla tercih edilenin %75,7 oranla "ibadetimi yapardım ancak hacdan sonra da arttı" olduğu görülmektedir. Eğitim değişkeni açısından bakıldığında ilk sırada tercih eden; %37,1'i ilkokul mezunu, %21,4'ü fakülte mezunu, %11,4'ü lise mezunu ve %5,7'si okuma-yazma bilmeyenler oluşturmuştur. "Hacdan sonra dini yaşayışım zayıfladı" seçeneğini sadece lise mezunu 1 kişi tercih ederken "hiçbir farklılaşma olmadı" seçeneğini okuma-yazma bilmeyenler tercih etmemişlerdir. Eğitim değişkeninin dini emir ve yasaklara riayet açısından, hacca gitmeden önceki dini hayat arasındaki farklılaşma üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı söylenebilir.

	Tahsil durumunuz ?					
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezun	Lise ve dengi mezun	Fakülte	Yüksek lisans ve üstü	
Aile ve yakınlarıma karşı küçük düşmeme	1 %1,4		1 %1,4			2 %2,9
Kutsal mekanları unutmamak ve aileme de hatırlatmak	6 %8,6	22 %31,4	10 %14,3	14 %20,0		52 %74,3
Herkes bir şeyler aldığı için bende aldım		4 %5,7		4 %5,7		8 %11,4
Diğer		3 %4,3	2 %2,9	3 %4,3		8 %11,4
Toplam	7 %10,0	29 %41,4	13 %18,6	21 %30,0		70 %100,0
Ki kare = 10,653 df.9 p> 0,300						

Tablo 62: Tahsil durumunuz ve “Hacdan dönerken aile fertlerinize ve çevrenizdekilere hediye almanızdaki en önemli sebep nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında "aile ve yakınlarıma küçük düşmeme" seçeneğini sadece okuma-yazma bilmeyen ve lise mezunlarından 1'er kişi tercih etmiştir. "Herkes bir şeyler aldığı için bende aldım" seçeneğini ilkokul mezunu ve fakülte mezunu hacılar eşit oranla %5,7 ile tercih etmişlerdir. Yine ilkokul mezunu ve fakülte mezunu hacılar "Diğer" seçeneğini de eşit oranla %4,3 ile tercih ederken lise mezunu hacılar %2,9 oranla tercih etmişlerdir. Bunu tercih edenlere göre hediyeleşmenin sünnet olması ve insanları sevindirmenin sevap olduğu düşüncelerine sahip olmalarıdır. Ayrıca hediye almadığını ifade edenlerde olmuştur.

"Kutsal mekanları unutmamak ve aileme de hatırlatmak" seçeneğini en çok tercih edenlerin %31,4'ü ilkokul, %20,0'si fakülte ve %14,3'ü lise mezunlarıdır.

Buna göre, eğitim değişkeni ile hacdan dönerken aile fertlerine ve çevredekilere hediye almadaki sebep arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir.

	Tahsil durumunuz ?					
	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul mezun	Lise ve dengi mezun	Fakülte	Yüksek lisans ve üstü	
İnsanlar arası ilişkilere daha önem vermeye başladım	2 %2,9		2 %2,9	1 %1,4		5 %7,1
Daha çabuk kızardım şimdi sinirlerime hakim oluyorum		1 %1,4		2 %2,9		3 %4,3
Başkalarına yardım etmeyi, değer vermeyi önemser hale geldim		4 %5,7	2 %2,9	3 %4,3		9 %12,9
Davranışlarımda daha seçici, yapıcı olmaya özen gösteriyorum	4 %5,7	18 %25,7	7 %10,0	14 %20,0		43 %61,4
Haccın ifasında gereği gibi davranmadığım için suçluluk duymaktayım			1 %1,4	1 %1,4		2 %2,9
Hac İbadetimin yeterince zevkine, sorumluluğuna varamadığımı anladım	1 %1,4	6 %8,6	1 %1,4			8 %11,4
Toplam	7 %10,0	29 %41,4	13 %18,6	21 %30,0		70 %100,0
Ki kare = 18,624 df.15 p> 0,231						

Tablo 63: Tahsil durumunuz ve “Hac ibadetinin öncesi ve sonrası itibariyle kişiliğinizdeki değişimleri aşağıdaki ifadelerden birisiyle belirtebilir misiniz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, "Davranışlarımda daha seçici ve yapıcı olmaya çalışıyorum" seçeneğinin en çok tercih edilmiş olduğu görülür. Bu seçeneği tercih edenlerin %25,6'sını ilkökul mezunları, %20,0'sini fakülte ve üstü mezunları, %10,0'unu lise mezunları ve %5,7'sini okuma-yazma bilmeyenler oluşturmaktadır. Bu seçenek tüm gruplarda ilk sırada tercih edilmiştir. Buna göre, eğitim değişkeni ile hac ibadetinin öncesi ve sonrası itibariyle kişilikteki değişimler arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir.

4. Mesleki Değişkenle İlgili Bulgular

	Kişi	Yüzde
Serbest Meslek (çiftçi-esnaf)	4	%5,7
Ücretli (işçi-memur)	25	%35,7
Emekli	12	%17,1
Ev hanımı	29	%41,4
Toplam	70	%100,0

Tablo 64: Ankete Katılan Hacıların Mesleki Durumlarına Göre Dağılımı.

Ankete katılan hacıların mesleki durumuna göre dağılımına baktığımızda; %5,7'si serbest meslek (çiftçi-esnaf), %35,7'si ücretli (işçi-memur), %17,1'i (emekli) ve %41,4'ü ev hanımıdır.

	Mesleğiniz nedir ?				
	Serbest meslek	Ücretli	Emekli	Ev hanımı	
Çok iyi düzeyde biliyorum	1 %1,4	9 %12,9	2 %2,9	6 %8,6	18 %25,7
Biliyorum	2 %2,9	11 %15,7	5 %7,1	1 1,4	28 %40,0
Az biliyorum		4 %5,7	1 %1,4	7 %10,0	12 %17,1
Bilmiyorum	1 %1,4	1 %1,4	4 %5,7	6 %8,6	12 %17,1
Toplam	4 %5,7	25 %35,7	12 %17,1	29 %41,4	70 %100,0
Ki kare = 8,912 df.9 p> 0,445					

Tablo 65: Mesleğiniz ve “Kur ’an-ı Kerim okumasını biliyor musunuz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

"Kur 'an-ı Kerim okumasını biliyor musunuz?" sorusuna cevap olarak, çok iyi düzeyde biliyorum diyenlerin en çoğu %12,9 oranında ücretli olanlardır. "Az biliyorum" ve bilmiyorum diyenlerin çoğunluğunu ev hanımları oluşturmaktadır. Mesleki değişkenin Kur 'an-ı Kerim okumasını bilme üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı görülmektedir.

	Mesleğiniz nedir ?				
	Serbest meslek	Ücretli	Emekli	Ev hanımı	
Allah rızasını kazanmak günahlardan arınmak	1 %1,4	8 %11,4	7 %10,0	19 %27,1	34 %48,6
Kutsal mekanları ziyaret etmek		1 %1,4	5 %7,1	1 %1,4	7 %10,0
Hac görevini yerine getirmek	3 %4,3	12 %17,1	1 %1,4	9 %12,9	25 %35,7
Diğer		4 %5,7			4 %5,7
Toplam	4 %5,7	25 %35,7	12 %17,1	29 %41,4	70 %100,0
Ki kare = 30,851 df.9 p<0,000					

Tablo 66: Mesleğiniz ve "Hacca gitmenizdeki ilk amaç nedir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya mesleki değişkenler açısından bakıldığında, "Allah rızasını kazanmak, günahlardan arınmak" seçeneğini tercih edenlerin çoğu ev hanımları ve ücretlilerdir. "Hac görevini yerine getirmek" seçeneğini en çok ücretliler daha sonra da ev hanımlarının tercih ettiği görülmektedir. "Diğer" seçeneğini tercih edenler sadece ücretli grubudur ve tercih sebebini seçeneklerin hepsine katılıyorum ve görevli olmam olarak ifade etmişlerdir.

Buna göre, mesleki değişkenin hacca gitmedeki ilk amaç için önemli bir etkisinin olduğu söylenebilir.

	Mesleğiniz nedir ?				
	Serbest meslek	Ücretli	Emekli	Ev hanımı	
T.V. , CD ve kitaplar	3 %4,3	8 %11,4	2 %2,9	5 %7,1	18 %25,7
Müftülük tarafından verilen seminerler	1 %1,4	6 %8,6	6 %8,6	19 %27,1	32 %45,7
Hacca gitmiş olanların tecrübeleri		2 %2,9	3 %4,3	4 %5,7	9 %12,9
Hiç bilgi edinmedim		9 %12,9	1 %1,4	1 %1,4	11 %15,7
Toplam	4 %5,7	25 %35,7	12 %17,1	29 %41,4	70 %100,0
Ki kare = 23,581 df.9 p< 0,005					

Tablo 67: Mesleğiniz ve “Hac farızasını yerine getirmede bilgi etme yolları neler oldu?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında "Tv., Cd. ve kitaplar" seçeneğini tercih edenlerin çoğu ücretlilerdir. "Müftülük tarafından verilen seminerler" diyenlerin çoğu %27,1 oranında ev hanımlarıdır. "Hiçbir bilgi edinmedim" seçeneğini tercih edenlerin çoğunluğunu ücretli grubunun oluşturduğu görülmektedir. Bu seçeneği tercih edenlerin görüşüne göre daha önce gitmiş olduklarından bu konuda bilgilerinin olmasından dolayıdır. Mesleki değişken ile hac farızasını yerine getirmede bilgi etme yolları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

	Mesleğiniz nedir ?				
	Serbest meslek	Ücretli	Emekli	Ev hanımı	
Eşim ve çocuklarımla		1 %1,4			1 %1,4
Sadece eşimle birlikte	3 %4,3	8 %11,4	10 %14,3	23 %32,9	44 %62,9
Yakın akrabamla birlikte		1 %1,4	1 %1,4	6 %8,6	8 %11,4
Yalnız gittim	1 %1,4	15 %21,4	1 %1,4		17 %24,3
Toplam	4 %5,7	25 %35,7	12 %17,1	29 %41,4	70 %100,0
Ki kare= 33,108 df.9 p<0,00					

Tablo 68: Mesleğiniz ve “Hac ibadetinin ifasında kimlerle beraberiniz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Bu soruya cevap olarak "sadece eşimle birlikte" diyenlerin çoğunluğunu %32,9 oranla ev hanımları oluşturmaktadır. Emeklilerden %14,3'ü bu seçeneği tercih ederken ücretlilerden %11,4'ü ve serbest meslekten %4,3'ü tercih etmiştir. "Yalnız gittim" seçeneğini tercih edenlerin çoğunluğunu ücretliler oluşturmaktadır. Ev hanımlarından yalnız giden olmamışken "yakın akrabamla birlikte" seçeneğini en fazla ev hanımları tercih etmiştir.

Buna göre, mesleki değişken ile hac ibadetinin ifasında beraber olunan kimseler arasında anlamlı bir ilişki vardır.

	Mesleğiniz nedir ?				
	Serbest meslek	Ücretli	Emekli	Ev hanımı	
Hac ibadetine yoğunlaşma	3 %4,3	13 %18,6	6 %8,6	14 %20,0	36 %51,4
Sohbet ve ilahilerle dini duygularımız değişme		1 %1,4	1 %1,4	4 %5,7	6 %8,6
Farklı mekan arzularının arttığı			2 %2,9	1 %1,4	3 %4,3
Dünyevi arzu ve isteklerin ötesine geçme	1 %1,4	11 %15,7	3 %4,3	10 %14,3	25 %35,7
Diğer					
Toplam	4 %5,7	25 %35,7	12 %17,1	29 %41,4	70 %100,0
Ki kare = 8,960 df.9 p> 0,441					

Tablo 69: Mesleğiniz ve “Hac yolculuğundaki gözlem ve duygularınız nelerdir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında "Hac ibadetine yoğunlaşma" seçeneği %51,4 oranla en fazla tercih edilen seçenek olmuştur. Meslek değişkeni açısından bu seçeneği %20,0 oranında ev hanımları, %18,6 oranında ücretliler, %8,6 oranında emekliler ve %4,3 oranında serbest meslek tercih etmiştir. "Sohbet ve ilahilerle dini duygularımızda değişme" seçeneğini %5,7 oranında en fazla ev hanımları tercih etmiştir. "Dünyevi arzu ve isteklerin ötesine geçme" seçeneğini ilk sırada tercih edenler %15,7 ile ücretliler daha sonra da %14,3 oranla ev hanımları olmuştur. Mesleki değişken ile hac yolculuğundaki gözlem ve duygular arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir.

	Mesleğiniz nedir ?				
	Serbest meslek	Ücretli	Emekli	Ev hanımı	
Bizlere nazaran daha çok yardım severler ve ibadetlerine dikkatli		2 %2,9	5 %7,1	11 %15,7	18 %25,7
Din kardeşliği tesisinin en güzel örneğini vermekteler	4 %5,7	14 %20,0	7 %10,0	12 %17,1	37 %52,9
Hac ibadetine uymayan davranış bozuklukları		5 %7,1		2 %2,9	7 %10,0
Diğer		4 %5,7		4 %5,7	8 %11,4
Toplam	4 %5,7	25 %35,7	12 %17,1	29 %41,4	70 %100,0
Ki kare = 16,276 df.6 p> 0,061					

Tablo 70: Mesleğiniz ve “Farklı ülkelerden gelerek aynı mekanı paylaştığınız hacılar hakkındaki düşünceniz nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında en çok tercih edilen seçenek "din kardeşliği tesisinin en güzel örneğini vermekteler" dir. Bunu tercih edenlerin çoğu ücretliler, ev hanımları ve emekliler ve serbest meslek gruplarıdır. "Bizlere nazaran daha yardım severler ve ibadetlerine dikkatli" seçeneğini tercih edenlerin ev hanımları olduğu görülmektedir.

Mesleki değişken ile hacıların farklı ülkelerden gelerek aynı mekanı paylaştıkları hacılar hakkındaki düşünceleri arasında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir.

	Mesleğiniz nedir ?				
	Serbest meslek	Ücretli	Emekli	Ev hanımı	
Dil bilmediğim için	3 %4,7	17 %26,6	10 %15,6	24 %37,5	54 %84,4
Gerek görmediğim için				2 %3,1	2 %3,1
İmkan ve fırsat bulamadığım için	1 %1,6	2 %3,1	1 %1,6	3 %4,7	7 %10,9
Hac ibadetinin sosyal ve kültürel fonksiyonlarını yeterince kavrayamadığım		1 %1,6			1 %1,6
Toplam	4 %6,3	20 %31,3	11 %17,2	29 %45,3	64 %100,0
Ki kare = 5,504 df.9 p> 0,788					

Tablo 71: Mesleğiniz ve “Farklı ülkelerden gelen Müslümanlarla münasebetiniz olmadıysa sebebi nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

"Dil bilmediğim için" seçeneği %84,4 oranla en fazla tercih edilen seçenektir. Meslek değişkeni açısından bu seçeneği en çok tercih eden %37,5 oranla ev hanımları, %26,6 oranla ücretliler, %15,6 oranla emekliler ve %4,7 oranla serbest meslek gruplarıdır. Ücretlilerden 5 kişi ve emeklilerden 1 kişi, yabancı hacılarla diyalog kurabildiklerinden dolayı bu seçeneklerden hiçbirini tercih etmemişlerdir. Buna göre, mesleki değişkenin hacıların farklı ülkelerden gelen Müslümanlarla münasebetlerinin olmamasının sebeplerine önemli bir etkisinin olmadığı görülmektedir.

	Mesleğiniz nedir ?				
	Serbest meslek	Ücretli	Emekli	Ev hanımı	
Evet	1 %1,4	22 %31,4	8 %11,4	15 %21,4	46 %65,7
Hayır	1 %1,4			7 %10,0	8 %11,4
Fikrim yok	2 %2,9	3 %4,3	4 %5,7	7 %10,0	16 %22,9
Nedenini açıklayınız					
Toplam	4 %5,7	25 %35,7	12 %17,1	29 %41,4	70 %100,0
Ki kare = 11,348 df.6 p> 0,078					

Tablo 72: Mesleğiniz ve “Hac ibadetinin Müslümanlar arasında uluslar arası bir kongre olduğu fikrine katılıyor musunuz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Bu soruya cevap olarak "evet" diyenlerin çoğunluğunu ücretliler oluşturmaktadır. "Hayır" seçeneğini ve "fikrim yok" seçeneğini en fazla tercih eden grup %10,0 oranla ev hanımlarıdır.

Buna göre, mesleki değişkenin hac ibadetinin Müslümanlar arasında uluslar arası bir kongre olduğu fikrinin kabul edilip edilmemesi üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı görülmektedir.

	Mesleğiniz nedir ?				
	Serbest meslek	Ücretli	Emekli	Ev hanımı	
Kabe tavaf	1	9	3	12	25
	%1,4	%12,9	%4,3	%17,1	%35,7
Sa'y					
Arafat vakfesi	2	12	7	11	32
	%2,9	%17,1	%10,0	%15,7	%45,7
İhram				1	1
				%1,4	%1,4
Diğer	1	4	2	5	12
	%1,4	%5,7	%2,9	%7,1	%17,1
Toplam	4	25	12	29	70
	%5,7	%35,7	%17,1	%41,4	%100,0
Ki kare = 3,201 df.9 p> 0,956					

Tablo 73: Mesleğiniz ve “Hac esnasında sizi en çok etkileyen hac ibadeti neler oldu?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında %45,7 oranla tercih edilen "Arafat vakfesi" hacıları en çok etkileyen hac ibadetidir. Bu seçeneği en çok tercih edenlerin %17,1 oranla ücretliler, %15,7 oranla ev hanımları, %10,0 oranla emekliler ve %2,9 oranla serbest meslek olduğu görülmektedir. "Kabe tavaf" seçeneğini %17,1 oranla en fazla ev hanımları tercih etmiştir. "Diğer" seçeneğini tercih eden 12 kişi tüm seçeneklere katıldıklarını belirtirken ev hanımlarından bazıları ayrıca Uhud ve Peygamberi ziyaretin de kendilerini çok etkilediğini ifade etmişlerdir. Mesleki değişken ile hac esnasında en çok etkileyen hac ibadeti arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir.

	Mesleğiniz nedir ?				
	Serbest meslek	Ücretli	Emekli	Ev hanımı	
Hac farızasının şartlarına bu yıl ulaşmış olmam	2 %2,9	10 %14,3	10 %14,3	22 %31,4	44 %62,9
Yakınlarımin, çevremin etkisi	1 %1,4	1 %1,4		2 %2,9	4 %5,7
Yaşımın ilerlemiş olması			1 %1,4	2 %2,9	3 %4,3
Diğer	1 %1,4	14 %20,0	1 %1,4	3 %4,3	19 %27,1
Toplam	4 %5,7	25 %35,7	12 %17,1	29 %41,4	70 %100,0
Ki kare = 21,671 df.9 p<0,10					

Tablo 74: Mesleğiniz ve “Hacca gidişinizi etkileyen en önemli sebep nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında "yaşımın ilerlemiş olması" seçeneğini ücretli ve serbest meslek grubundan tercih eden olmamıştır. İlk sırada yer alan ve %62,9 oranla tercih edilen "hac farızasının şartlarına bu yıl ulaşmış olmam" seçeneğini %31,4 oranla en fazla ev hanımları tercih ederken ücretli ve emekliler eşit oranla %14,3 ile tercih etmişlerdir. "Diğer" seçeneğini tercih edenler bununla bir, iki ve üçüncü seçeneklerde yer alan görüşlerin en az ikisini birden kastettiklerini belirtirken ücretlilerden çoğu ayrıca görevli olduklarını da ifade etmişlerdir.

Buna göre, mesleki değişken ile hacca gidişinizi etkileyen en önemli sebep arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

	Mesleğiniz nedir ?				
	Serbest meslek	Ücretli	Emekli	Ev hanımı	
Bütün hacıların tek gaye etrafında bütünleşmesi	1 %1,4	11 %15,7	5 %7,1	4 %5,7	21 %30,0
Allah'ın huzurunda bulunmanın oluşturduğu duygu seli	2 %2,9	6 %8,6	4 %5,7	10 %14,3	22 %31,4
Günahlardan arınma heyecanı		5 %7,1	2 %2,9	9 %12,9	16 %22,9
Allah'ın huzurunda hesaba çekilme kaygısı	1 %1,4	3 %4,3	1 %1,4	6 %8,6	11 %15,1
Diğer					
Toplam	4 %5,7	25 %35,7	12 %17,1	29 %41,4	70 %100,0
Ki kare = 9,093 df.9 p> 0,429					

Tablo 75: Mesleğiniz ve “Arafat vakfesinin hacıda yaptığı izlenim nasıl etki yapmıştır?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında "Allah'ın huzurunda bulunmanın oluşturduğu uygu seli" seçeneğini tercih edenlerin çoğunu %14,3 oranla ev hanımları oluşturmaktadır. Ev hanımları ikinci sırada "günahlardan arınma heyecanı" seçeneğini tercih etmişlerdir. "Bütün hacıların tek gaye etrafında bütünleşmesi" seçeneğini %15,7 oranla en çok ücretliler tercih ederken emeklilerin ilk sırada tercih ettiği seçenekte bu olmuştur.

Mesleki değişken ile Arafat vakfesinin hacıda yaptığı izlenim arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir.

	Mesleğiniz nedir ?				
	Serbest meslek	Ücretli	Emekli	Ev hanımı	
İçimdeki şeytanı taşıdığımı düşünüyorum	1 %1,4	19 %27,1	9 %12,9	12 %17,1	41 %58,6
Şeytan taşlamanın rahatlığını hissettiğimi düşünüyorum	1 %1,4	1 %1,4	1 %1,4	3 %4,6	6 %8,6
Şeytan taşlamada zorluk ve sıkıntılarla karşılaştım	1 %1,4	2 %2,9		7 %10,0	10 %14,3
Diğer	1 %1,4	1 %1,4			2 %2,9
Toplam	4 %5,7	25 %35,7	12 %17,1	29 %41,4	70 %100,0
Ki kare = 21,798 df.12 p< 0,040					

Tablo 76: Mesleğiniz ve “Hac ibadetinde şeytan taşlama olayını nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında bu soruya cevap olarak verilen "içimdeki şeytanı taşıdığımı düşünüyorum" seçeneğini tercih edenlerin çoğunluğunu %27,1 oranla ücretliler oluşturmaktadır. "Şeytan taşlamada zorluk ve sıkıntılarla karşılaştım" seçeneğine emekliler cevap vermezken en fazla tercih eden %10,0 oranla ev hanımları olmuştur. Ev hanımları yine eşit oranla "şeytanın üstesinden geldiğimi düşünüyorum" seçeneğini tercih etmişlerdir. Buna göre, mesleki değişken ile hac ibadetinde şeytan taşlama olayının izlenimi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

	Mesleğiniz nedir ?				
	Serbest meslek	Ücretli	Emekli	Ev hanımı	
Kıblenin anlam ve önemini daha iyi kavradım	3 %4,3	6 %8,6	4 %5,7	15 %21,4	28 %40,0
Zihin dünyamda değişim ve dönüşüm olduğunu anladım		8 %11,4	4 %5,7	3 %4,3	15 %21,4
Peygamberlerin birlikteliğini ve tevhidin hayatımızda yerini kavradım	1 %1,4	7 %10,0	3 %4,3	11 %15,7	22 %31,4
Siyah örtüsü olan bir yer olarak gördüm					
Diğer		4 %5,7	1 %1,4		5 %7,1
Toplam	4 %5,7	25 %35,7	12 %17,1	29 %41,4	70 %100,0
Ki kare = 14,393 df.9 p> 0,109					

Tablo 77: Mesleğiniz ve “Kabe tavaf esnasında duygu ve düşünceler nelerdir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

"Zihin dünyamda değişim ve dönüşüm oldu" seçeneğini tercih edenlerin çoğunluğunu %11,4 oranla ücretliler oluşturmaktadır. En çok tercih edilen seçenek olan Kıblenin anlam ve önemini daha iyi kavradım" %21,4 oranında ev hanımları, %8,6'sını ücretliler, %5,7'sini emekliler ve %4,3'ünü serbest meslek grubu tercih etmişlerdir. Mesleki değişkenin Kabe tavaf esnasında duygu ve düşünceler üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı söylenebilir.

	Mesleğiniz nedir ?				
	Serbest meslek	Ücretli	Emekli	Ev hanımı	
Allah'ın emrinin olduğunu ve yakınlık ifade ettiğini düşünüyorum	4 %5,7	14 %20,0	11 %15,7	22 %31,4	51 %72,9
Nefsi öldürme ve zihinsel dönüşüme vesile olduğunu düşünüyorum		9 %12,9	1 %1,4	4 %5,7	14 %20,0
Hac ibadetine uygun yapıp yapılmadığını dikkate aldım		2 %2,9		3 %4,3	5 %7,1
Diğer					
Toplam	4 %5,7	25 %35,7	12 %17,1	29 %41,4	70 %100,0
Ki kare = 8,958 df.6 p> 0,176					

Tablo 78: Mesleğiniz ve “Hacda kurbanın anlam ve önemi nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, hacıların büyük çoğunluğu %72,9 oranında "Allah'ın emrinin olduğunu ve yakınlık ifade ettiğini düşünüyorum" seçeneğini tercih etmişlerdir. Bu seçeneği serbest meslek grubunun tamamı %5,7 oranla tercih ederken ücretliler %20,0 oranla, emekliler %15,7 oranla ve ev hanımları % 31,4 oranla tercih etmişlerdir. "Nefsi öldürme ve zihinsel dönüşüme vesile olduğunu düşünüyorum" seçeneğini en fazla tercih edenin %12,9 oranla ücretli grubu olduğu görülmektedir. Mesleki değişken ile hacda kurbanın anlam ve önemine dair düşünceler arasında anlamlı bir farklılık görülmemektedir.

	Mesleğiniz nedir ?				
	Serbest meslek	Ücretli	Emekli	Ev hanımı	
Zemzem suyunun şifa olduğunu düşündüm	3 %4,3	15 %21,4	8 %11,4	19 %27,1	45 %64,3
Zemzemin tarihçesindeki oluşumu düşündüm		3 %4,3	1 %1,4	5 %7,1	9 %12,9
Zemzem içmenin ruhsal ve zihinsel uyanışın bir kaynağı olduğunu düşündüm	1 %1,4	5 %7,1	2 %2,9	5 %7,1	13 %18,6
Zemzem normal bir sudur					
Diğer		2 %2,9	1 %1,4		3 %4,3
Toplam	4 %5,7	25 %35,7	12 %17,1	29 %41,4	70 %100,0
Ki kare = 4,159 df.9 p> 0,901					

Tablo 79: Mesleğiniz ve “Zemzem içerken neler hissettiniz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

"Zemzem içerken neler hissettiniz?" sorusuna verilen cevaplara bakıldığında hacıların ilk sırada tercih ettiği "Zemzem suyunun şifa olduğunu düşündüm" seçeneğidir. Bu seçeneğin %27,1'ini ev hanımları, %21,4'ünü ücretliler, %11,4'ünü emekliler ve %4,3'ünü serbest meslek grubu tercih etmişlerdir. "Zemzem içmenin ruhsal ve zihinsel uyanışın bir kaynağı olduğunu düşündüm" seçeneği %18,6 oranla tercih edilmiştir. Bu seçeneği ücretliler ve ev hanımlarının aynı oranla %5,7 ile tercih ettikleri görülmektedir. Buna göre, mesleki değişken ile Zemzem içerken hissedilen duygu arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir.

	Mesleğiniz nedir ?				
	Serbest meslek	Ücretli	Emekli	Ev hanımı	
Tüm insanların Allah katında eşit olduğunu	1 %1,4	9 %12,9	6 %8,6	13 %18,6	29 %41,4
Mahşer gününü hatırlatması	1 %1,4	10 %14,3	4 %4,3	14 %20,0	29 %41,4
Din kardeşliğinin önem kazanması	1 %1,4				1 %1,4
Beşeri istek ve arzulardan ulvi değerlere geçiş	1 %1,4	2 %2,9			3 %4,3
Diğer		4 %5,7	2 %2,9	2 %2,9	8 %11,4
Toplam	4 %5,7	25 %35,7	12 %17,1	29 %41,4	70 %100,0
Ki kare = 26,313 df.12 p< 0,010					

Tablo 80: Mesleğiniz ve “Hac ortamı size hangi duyguları yaşattı?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında bu soruya cevap olarak verilen "tüm insanların Allah katında eşit olduğunu" ve "Mahşer gününü hatırlatması" seçeneklerinin eşit oranda oldukları görülmektedir. Bu seçenekleri tercih edenlerin çoğunluğunu ev hanımları oluşturmaktadır. "Din kardeşliğinin önem kazanması" seçeneğini sadece serbest meslek grubu tercih ederken diğer gruplar tercih etmemişlerdir.

Mesleki değişkenin hac ortamında yaşanan duygular üzerinde önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir

	Mesleğiniz nedir ?				
	Serbest meslek	Ücretli	Emekli	Ev hanımı	
Aile fertlerinin tavır ve davranışları daha sıcak oldu	2 %2,9	9 %12,9	2 %2,9	10 %14,3	23 %32,9
Çevrenin bakış ve yaklaşımı daha temkinli ve saygılı oldu	2 %2,9	11 %15,7	5 %7,1	11 %15,7	29 %41,4
Aile ve çevrede değişiklik olmadı			1 %1,4	3 %4,3	4 %5,7
Gösterilen güzel davranışlar karşısında hacca gitme arzusu oluştu		5 %7,1	4 %5,7	5 %7,1	14 %20,0
Toplam	4 %5,7	25 %35,7	12 %17,1	29 %41,4	70 %100,0
Ki kare = 6,477 df.9 p> 0,691					

Tablo 81: Mesleğiniz ve “Hacı olduktan sonra aile fertlerinizin ve çevrenizin size karşı davranışlarında ne tür değişiklikler oldu?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında "çevrenin bakış ve yaklaşımı daha temkinli oldu" seçeneğini en çok tercih edenler %15,7 oranla ücretliler ve ev hanımlarıdır. Yine ücretli ve ev hanımlarının aynı oranla %7,1 ile "gösterilen güzel davranışlar karşısında hacca gitme arzusu oluştu" seçeneğini tercih ettikleri görülmektedir. %32,9 oranla tercih edilen "aile fertlerinin tavır ve davranışları daha sıcak oldu" seçeneğinin %14,3'ünü ev hanımları, %12,9'unu ücretliler, %2,9'unu emekliler ve serbest meslek grubu oluşturmaktadır.

Mesleki değişken ile hacı olduktan sonra aile fertlerinin ve çevrenin davranışlarındaki değişiklikler arasında anlamlı fark olmadığı görülmektedir.

	Mesleğiniz nedir ?				
	Serbest meslek	Ücretli	Emekli	Ev hanımı	
İbadete ve diğer dini uygulamalara yer yoktu şimdi yapmaya çalışıyorum	1 %1,4	4 %5,7	1 %1,4	4 %5,7	10 %14,3
İbadetimi yapardım ancak hacdan sonra daha arttı	3 %4,3	16 %22,9	10 %14,3	24 %34,3	53 %75,7
Hacdan sonra dini yaşayışım zayıfladı		1 %1,4			1 %1,4
Hiçbir farklılaşma olmadı		4 %5,7	1 %1,4	1 %1,4	6 %8,6
Toplam	4 %5,7	25 %35,7	12 %17,1	29 %41,4	70 %100,0
Ki kare = 6,052 df.9 p> 0,735					

Tablo 82: Mesleğiniz ve “Dini emir ve yasaklara riayet açısından, hacca gitmeden önceki dini hayatınız arasında nasıl bir farklılaşma oldu?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında en çok tercih edilen seçenek "İbadetimi yapardım ancak hacdan sonra daha arttı"dır. Bunu tercih edenlerin çoğu %34,3 oranla ev hanımları, %22,9 oranla ücretliler, %14,3 oranla emekliler ve %4,3 oranla serbest meslek grubu olduğu görülmektedir. "Hacdan sonra dini yaşayışım zayıfladı" seçeneğini yalnızca ücretlilerden 1 kişi tercih etmiştir. Mesleki değişkenin dini emir ve yasaklara riayet açısından, hacca gitmeden önceki dini hayat arasındaki farklılaşma üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı söylenebilir.

	Mesleğiniz nedir ?				
	Serbest meslek	Ücretli	Emekli	Ev hanımı	
Aile ve yakınlarıma karşı küçük düşmeme		1 %1,4		1 %1,4	2 %2,9
Kutsal mekanları Unutmamak, aileme de hatırlatmak	4 %5,7	17 %24,3	8 %11,4	23 %32,9	52 %74,3
Herkes bir şeyler aldığı için bende aldım		4 %5,7	1 %1,4	3 %4,3	8 %11,4
Diğer		3 %4,3	3 %4,3	2 %2,9	8 %11,4
Toplam	4 %5,7	25 %35,7	12 %17,1	29 %41,4	70 %100,0
Ki kare = 5,252 df.9 p> 0,812					

Tablo 83: Mesleğiniz ve “Hacdan dönerken aile fertlerinize ve çevrenizdekilere hediye almanızdaki en önemli sebep nedir?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, "Kutsal mekanları unutmamak ve aileme de hatırlatmak" seçeneği %74,3 oranla ilk sırada bulunmaktadır. Bu seçeneği serbest meslek grubunun tamamı %5,7 oranla, ev hanımları %32,9 oranla, ücretliler %24,3 oranla ve emekliler %11,4 oranla tercih etmişlerdir. "Aileme ve yakınlarıma karşı küçük düşmeme" seçeneğini tercih eden yalnız ücretli ve ev hanımlarından 1'er kişi olduğu görülmektedir. "Diğer" seçeneğini tercih eden ücretli ve emeklilerden 3'er kişi ve ev hanımlarından 1 kişi olmuştur. Bu seçeneği seçme nedenlerine gelince; bu hediyelerle çocukları ve ziyarete gelenleri sevindirmek diyenlerin yanında hediye almadıklarını belirtenlerde olmuştur. Buna göre, mesleki değişken ile hacdan dönerken aile fertlerine ve çevredekilere hediye almadaki sebep arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir

	Mesleğiniz nedir ?				
	Serbest meslek	Ücretli	Emekli	Ev hanımı	
İnsanlar arası ilişkilere daha önem vermeye başladım		2 %2,9	1 %1,4	2 %2,9	5 %7,1
Daha önce çabuk kızardım şimdi sinirlerime hakim oluyorum		3 %4,3			3 %4,3
Başkalarına yardım etmeyi ve değer vermeyi önemser hale geldim	1 %1,4	3 %4,3	1 %1,4	4 %5,7	9 %12,9
Davranışlarımda daha seçici ve yapıcı olmaya özen gösteriyorum	2 %2,9	15 %21,4	9 %12,9	17 %24,3	43 %61,4
Haccımın ifası esnasında gereği gibi davranmadığım için suçluluk duymaktayım	1 %1,4		1 %1,4		2 %2,9
Hac İbadetimin yeterince zevkine ve sorumluluğuna varamadığımı anladım		2 %2,9		6 %8,6	8 %11,4
Toplam	4 %5,7	25 %35,7	12 %17,1	29 %41,4	70 %100,0
Ki kare = 20,841 df.15 p> 0,142					

Tablo 84: Mesleğiniz ve “Hac ibadetinin öncesi ve sonrası itibariyle kişiliğinizdeki değişimleri aşağıdaki ifadelerden birisiyle belirtebilir misiniz?” sorusuna verilen cevapların dağılımı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında "hac ibadetimin yeterince zevkine ve sorumluluğuna varamadığımı anladım" seçeneğini en fazla %8.5 oranla ev hanımları tercih etmiştir. En tercih edilen %61,4 oranla "davranışlarımda daha seçici ve yapıcı olmaya özen gösteriyorum" seçeneğidir. Bu seçeneğin %24,3'ünü ev hanımları, %21,4'ünü ücretliler, %12,9'unu emekliler ve %2,9'unu serbest meslek grubu oluşturmaktadır. Buna göre, mesleki değişken ile hac ibadetinin öncesi ve sonrası itibariyle kişilikteki değişimler arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir.

B. HAC İBADETİNİN SOSYAL BÜTÜNLEŞMEYE ETKİSİ İLE İLGİLİ BULGULAR VE YORUMLARI

Çalışmamızın bu bölümünde anket ve mülakattan elde edilen ham veriler, deneklerin demografik bilgileri göz önünde bulundurularak sosyal bütünleşmeye etkisi açısından ilgili anket soruları yorumlanmıştır. Ankete katılan hacıların, sorulara verdikleri cevaplar ile mülakat esnasında elde edilen düşünceleri de bu yorumlamaya katılmıştır.

Ankete katılan hacıların çoğunluğu 15-55 yaş grubu hacılar oluşturmaktadır. Daha önceki yıllarda hacca gitme yaşı daha çok yaşlılık dönemi diyebileceğimiz 56 ve üstü yaşlarda iken (Bkz. Tablo: 86) bu oranın daha genç yaşlara kaydığı görülmektedir (Bkz. Tablo: 1).

Cinsiyete göre dağılımda ise anketimize katılan hacıların 34'ünü kadın, 36'sını erkek hacılar oluşturmuştur (Bkz. Tablo: 22). Ülkemizde yıllara göre hacca gidenlerin cinsiyet dağılımına bakıldığında (Bkz. Tablo: 86) tüm yıllarda hacca giden erkeklerin oranı kadınlardan fazladır. Bayyigit'e göre bunun iki nedeni olabilir. İlki İslami kurallara göre kadının mahremsiz olarak uzun yolculuklara çıkamaması, ikincisi ise, yine ülkemizde geleneksel anlayıştan kaynaklanan kadının ekonomik bağımsızlığının olmamasıdır. Bu durum kadının ya kocası yada kendisine helal olabilecek bir erkeğin himayesinde hacca gideceğini mümkün kılar (Bayyigit, 1998: 87-88).

Anketimize katılan hacıların eğitim seviyelerinin oldukça yüksek düzeyde olduğu görülmektedir (Bkz. Tablo: 45). Yine hacca gidip anketimize katılan hacılara mesleki açıdan bakıldığında ilk sırada ev hanımlarının ve ücretli (işçi-memur)'lerin yer aldığı görülmektedir (Bkz. Tablo: 64).

Anketimizde yer alan sorularda “Farklı ülkelerden gelerek aynı mekanı paylaştığınız hacılar hakkındaki düşünceniz nedir?” sorusuna cevap olarak hacıların %5,9'u “Din kardeşliği tesisinin en güzel örneğini vermektedir” cevabını vermişlerdir (Bkz. Tablo: 7). Bu seçeneğe cevap verenlere değişkenler açısından bakıldığında; 15-55 yaş grubu, ilkokul ve fakülte mezunlarından ücretli erkekler ve ev hanımları ayanların oluşturduğu görülmektedir (Bkz. Tablo: 12, 28, 51, 70).

Ankete katılan hacılarla yapılan görüşmelerde hacıların tamamına yakını diğer ülkelerden gelen hacılarla aynı ortamda bulunmaktan duydukları sevinçlerini dile getirerek, aynı yer ve zamanda, aynı amaç için bir araya geldiklerini, aynı Allah’a ibadet ettiklerini ve aynı tarafa yöneldiklerini belirtip ilave olarak; dünyanın her tarafından gelmiş olan bu insanlarla dinde kardeş olduklarını, ırk, renk, dil ayırımı yapmadan omuz omuza, yan yana ibadet yaptıklarını ve bu nedenle İslam kardeşliğinin güzelliğini ve Peygamber ümmetinden olup birbirleriyle olan gönül bağlılığının yakinen müşahade edildiğini ifade etmişlerdir.

Bu ve benzeri görüşler, 'Hac ibadeti insanlar arasındaki dil, ırk, ve renk ayırımını ortadan kaldırdığı ve tüm dünya insanları arasında bütünleşme, eşitlik, kültürel etkileşimi sağlayıcı bir unsur olarak görülmektedir' varsayımımızı destekler niteliktedir.

Hac, dünyada mevcut çok çeşitli ırkları, bunların konuştuğu dilleri gözlemiş, ancak bu farklılıkların, sadece insanların birbirlerini tanıyarak iletişim kurabilmeleri için Allah tarafından alamet olarak yaratıldığının şuuruna varmıştır. Bunun yanında insanlar arasındaki bu farklılıkların birlik ve beraberliği engellemediğini, mevcut farklılıklarla birlikte Allah’a teslim olmanın her türlü vahdetin esasını oluşturduğunu fark etmiştir (Görgün, 1996: 399)

“Farklı ülkelerden gelen Müslümanlarla münasebetiniz olmadıysa sebebi nedir?” sorusuna anketimize katılan hacıların %84,4 oranında büyük çoğunluğu “dil bilmediğim için” cevabını vermişlerdir (Bkz. Tablo: 8). Ankete katılan hacılarla yapılan görüşmelerde hacılar dil bilmedikleri için yabancı hacılarla anlaşmada güçlük çektiklerini ifade etmişlerdir. Diğer ülkelerden gelenlerle ilişki kurup konuşabildiğini söyleyenler ise bunun nedeninin yabancı hacıların az da olsa Türkçe bilmelerinden kaynaklandığını belirtmişlerdir. Ayrıca Türk hacıları içerisinde ise dil bilen az ve bildikleri bu dili pratikte kullanamamaktadırlar. Hacılarla yapılan görüşmelere göre hac da hakim, ortak dil İngilizce’dir.

Bu soruların devamında hacılara “Hac ibadetinin Müslümanlar arası uluslar arası bir kongre olduğu fikrine katılıyor musunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Ankete katılan hacıların %65,7’si “evet” cevabını vermişlerdir (Bkz. Tablo: 9). Bu seçeneğe cevap verenler, 15-55 yaş grubu, ilkokul ve fakülte mezunu ücretli (işçi-memur) erkekler ve ev hanımlarıdır. Hacılarımız bu konuda hac ibadetinin farklı ülkelerden gelen insanları aynı duyguda birleştirip din kardeşliğini pekiştirdiği ve böylece yılda bir defa da olsa Müslümanların birbirinin ahvalini anladıklarını ifade etmişlerdir.

Hac, dünyanın her tarafından gelen Müslümanların aynı amaç için bir araya gelmelerine ve böylece kolektif bilincin oluşmasına imkan veren evrensel bir olaydır. Dilleri, renkleri, ırkları, ülkeleri, kültürleri, sosyal ve ekonomik durumları farklı olan milyonlarca Müslüman, aynı amaç ve aynı duygular içerisinde yek vücut olduklarını yaşayarak idrak ederler. Bu haliyle hac, Müslümanlar arası etkileşim ve iletişim için bulunmaz bir fırsattır. Böylece hac birbirleriyle tanış, birlikteliğin ve dayanışmanın da fırsatını bahşeder. Müslümanlar, kardeşlik duygularıyla birbirleriyle tanışıp, karşılıklı görüş alış verişinde bulunurlar, problemlerine birlikte çözüm ararlar. Bu yönleriyle hac

toplumsal bütünleşme ve kaynaşmanın bir anlamda uluslar arası bir boyutta gerçekleştirilmesidir (Keleş-Erul, 2004: 4).

Hac ibadeti sembolik beden duruşlarını, söz ve hareketler ile sembolik nesneleri ifade eder. Hac dış görünüşü itibariyle sembolleri andıran gerçekte ise çeşitli ruhi eğilimleri sağlayan birbirinden farklı davranışların toplamından ibarettir. Hacılarımıza dış görünüşü itibariyle sembolik olarak yerine getirdikleri hac ibadetlerinin (Arafat Vakfesi, Kabe Tavaf) yaptığı izlenimler sorularak bu izlenimlerin ferdi-sosyal etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Ankete katılan hacılar “Hac esnasında sizi en çok etkileyen hac ibadeti hangisi oldu?” sorusuna cevap olarak %45,7’si “Arafat Vakfesi”, %35,7’si “Kabe Tavaf” seçeneğini tercih etmişlerdir (Bkz. Tablo: 10).

“Arafat Vakfesi”nin hacıda yaptığı izlenim sorusuna hacılarımızın 15-55 yaş grubu, ilkokul-lise-fakülte mezunlarından ücretli(işçi-memur) erkeklerin oluşturduğu grubun %30,0 oranla “Bütün hacıların aynı tek gaye etrafında bütünleşmesi” seçeneğini tercih ettikleri görülmektedir (Bkz. Tablo: 12). Arafat, bütün insanlığın toplanmaya, ellerini semaya kaldırmaya ve Allah’tan af dilemeye çağıran, her rengiyle, her çizgisiyle bu manadan haber veren bir meydan (Miyasoğlu, 2001: 158). Arafat civarında toplanan milyonlarca insan yerden aldıkları son derece güçlü bir radyasyon ile beyinlerinden tek bir manada yayın yapmaktalar. Vakfe denilen olay, insanların bu tek mana üzere toplu “yönlendirilmiş dalga” yayınına yönelişleridir.

Arafat, müminin, Rabbinin huzurunda imanla, sebatla, umutla gerçekleştirdiği, bilinçli bir duruştur. Vakfe, inananların nefislerine karşı, birbirlerine karşı, başkalarına karşı ortaya koyduğu vakarlı ve kararlı bir duruştur. Bütün Müslümanların kardeş olduklarını, Hz.İbrahim’in milleti olan tek

bir din ve millet olduklarını, yek vücut olduklarını ispatlayan şanlı, asaletli bir duruştur (Keleş-Erul, 2004: 35).

Yine Arafat'ta Rabbine yönelen insan daha bu dünyada hiçbir yardımcısının bulunmadığı şartlarda O'nun huzurunda durmanın manasını, makam, servet, ilim gibi üstünlüklerin gerçek değerinin hesaba çekileceği zaman ortaya çıkacağını anlar. Arafat; uçsuz bucaksız bir toplanma yeri, insanlar iki parça kefene benzer örtülerle huzurdadır. Arafat meydanı adete mahşeri andırıyor, insanlar ise hesaba çekilmeyi bekliyorlar.

“Kabe Tavaf”ın hacıda oluşturduğu duygu ve düşünce “Kiblenin anlam ve önemini daha iyi kavradım” seçeneği ile cevap bulmuştur. Bu seçeneği %40.0 oranla tercih edenler 15-55 yaş grubu, ilkokul ve lise mezunu ücretli erkekler ve ev hanımlarıdır.

Kabe; varlığın, imanın, aşkın, gece ve gündüz ki namazlarımızın, ömrümüzün kiblesi. Her sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını ona doğru kılarız. Müslümanlar ömürleri boyunca günde beş defa namaz kılarlar. Her Müslüman, imandan sonra en faziletli ibadet sayılan namazın kiblesini oluşturan mübarek mekanı görmek, orada başta Hz.Muhammed(s.a.s) olmak üzere geçmiş peygamberlerin hak din uğrunda verdikleri mücadeleleri hatırlamak, asırlar boyunca birçok müminin namaz, dua ve niyazlarına sahne olan manevi atmosferde yaşamak ister, Bütün benliği ile Allah'a bağlanan mümin onun evini ziyaret etmeyi en büyük manevi zevk olarak telakki eder.

Tıpkı namaz kılarken olduğu gibi, Kabe'nin etrafında tavaf eden insanlar arasında hiçbir ayırım yoktur. Burada müminler eşitlenir. Kişiyi diğerinden ayıran hiçbir işaret veya alamet yoktur artık. Orada tevhidin simgesi olan birlik vardır.

Burada müminler denizinde kaybolmak ve toplulukta erimek gerekmektedir (Keleş-Erul, 2004: 23).

Kabe'nin etrafında herkes tanıdık olur, tüm farklılıklar yok oluyor. Hiç tanımadığın renk renk, boy boy insanlarla olan ortaklık gün yüzüne çıkar. İhramların yalınlığına uygun bir BİR'lik oluşur.

Tavaf, birlik adına tek tiplik yanılgısına düşer olan niceliksel bir eşitliğin karşı konulmaz ve tam zıddı olan farklılık içinde bir birliği ortaya koyar (Nasr, 2001: 40).

İnsan Kabe'yi tavaf ederken bütün sosyal vasıflarını sıfırlıyor. Tanpınar'ın dediği gibi "Bir avuç kum arasında bir kum tanesi oluyor ve böyle olduğunu dahi bilmiyor". Dünya ile ilgili bütün özelliklerini kaybediyor. Artık siz bir kadın, bir anne, bir hoca değilsiniz. Orada kendi kendinizle yeniden tanışıyorsunuz. Şahsiyetinizi tuğla tuğla söküp, tuğla tuğla yeniden inşa ediyorsunuz (Meriç, 2001 : 199).

Hac, ruhun Allah'a yükselişini temsil ettiğinden, Kabe hedef değil, belki sonsuzluğa ve bu manevi atmosfere geçişin başlangıcıdır.

“Zemzem” bir kardeşlik kanının sembolü. Kabe yüzüne kavuşmuş kutlu insanların yeryüzünün her tarafına taşıdıkları Zemzem, onu içen, Müslümanların damarlarında bir kardeşlik kanı gibi dolaşmakta (Lekesiz, 2001: 63).

Sa'y, Müslüman'ın sırf Allah istediği için katıldığı bir yürüyüşdür; Müslüman bu sayede kendisi gibi aynı yola girmiş, aynı niyet ve duyguları taşıyanlarla beraber koşmanın ne demek olduğunu fark eder.

Haccın unsurlarından her birinin hakiki önemini anlamak için dünyanın dört bucağından gelen Müslümanları Allah'ın Evi'nin önünde her yıl birleştiren, bütünleştiren bu benzersiz ibadetin dönüştürücü kudretini kavramak yeterlidir. Hac, her renk ve ırktan insanı kardeş yapan bir ruhun varlığını yansıtır.

Hac ibadetindeki izlenimleri tespit ile ilgili anket sorularımızda yer alan seçeneklerden biri "zihin dünyamda değişim ve dönüşüme vesile oldu" ifadesidir. İbadetler genelde, kişilik ve karakteri düzenleyici ve dengeleyici sistemler olarak anlaşılır. Anketimizde yer alan sorulardan "Hac ibadetinin öncesi ve sonrası itibarıyla kişiliğinizdeki değişimleri belirtebilir misiniz?" sorusuna cevap olarak "Vakfedeki topluluğun mahşerdeki topluluğa benzerliğini dikkate alarak davranışlarımda daha seçici ve yapıcı olmaya özen gösteriyorum" seçeneği %61,4 oranla 15-55 yaş grubu, ilkokul-lise ve fakülte mezunları ücretli (işçi-memur), emekli ve ev hanımlarının tercih ettiği görülmektedir. Hacılarımız ikinci olarak "Başkalarına yardım etmeyi ve değer vermeyi önemser hale geldim" seçeneğini tercih etmişlerdir (Bkz. Tablo: 21) 'Hac ibadetinin hem fert hem de insanlar arası ilişkilerde olumlu etkileri olduğu zannedilmektedir.' varsayımımızın olumlu yönde desteklendiği görülmektedir.

Hac, müminin ruh ve şahsiyetinde derin ve köklü tesirler bırakarak, kişinin kendi kendini yeniden keşf ve fethetmesinde önemli bir fonksiyon ifa etmektedir. İrşat ve ihtida olayları müstesna, insanın fikri, ahlaki tekamülünde en önemli değiştirici unsur hac ve umre gibi dini seferlerdir. Mukaddes topraklar ve onların hatırası, haccın ayırıcı izleri ve bunların ruhlar üzerinde bıraktığı tesirler yıllarca devam etmektedir. Cemaat kuvveti ve onun düşünce ve davranıştaki tezahürü gibi insanın ruh dünyasında meydana gelen pek çok tesirler söz konusudur (Bkz. Tablo: 21). 'Hac ibadeti, ferdin ruh ve şahsiyetinde derin ve köklü tesirler

birakmakta ve ferdin kendisini yeniden keşfetmesini ve değişimini sağlamaktadır' varsayımımız anlamlılık kazanmaktadır.

Mekke'de bu heyecanlı ibadetler muhteşem, ruhani şeylerin özelliklerini belirten faktörlerdir. Bu güç, derinlere gömülmüş duyguların, zamanla volkanik bir dağ gibi patlayışı ve inançların değişmesiydi. Bunlardan sonra dünyanın yenilenmesi, görünüşte biraz değişmesi, sabit eski kanaatlerin değişip insanlığa kazandırılması gelebilir (Uçman, 2001: 151).

Hac İbadetinin Sosyo-Kültürel Açıdan Genel Değerlendirilmesi ;

Günümüz din sosyolojisi ve din psikolojisi gibi batıda geliştirilmiş olan ilmi disiplinlerin sadece “sosyal realite” olarak değerlendirmeye alıştıkları dini fenomenoloji verilerini derlemek yerine, ibadet ve dini aksiyonların gücünü ve bu gücün eğitim, kalkınma ve erdemliğe sağlayacağı katkıları incelemeye yönelmek gerekir. Hac olayı da bunlardan biridir. Mukaddes mekanlarda, binlerce insanın katılımıyla müşterek dua ve duygularla yüklü olarak müşterek şuur ve heyecan içinde ifa edilen hac ibadeti, insanların gönüllerine benliklerine nüfuz etmekte, inanmış kalpler, mana ve şahsiyet bazında adeta yeniden yapılanmaktadır.

Hac tek başına maddi temelleri olan bir şey değil. Tek başına manevi yapısı olan bir şeydir. Bunların varlığı bütünlük kapsayan sembollerle düşünerek davranışlarımız için de doğru yolları bulma fırsatı açan bir büyük kapıdır, bir büyük makamdır (Cansever, 2001: 57).

Ayrıca hac, insanların kültür ufkunu da genişleten sosyal ve ilmi bir seyahattir. İnsanın etrafındaki dünya ile irtibat kurmasını, yine birtakım yerler görmesini sağlamaktadır. Hac yapmak için mukaddes yerlere gelen insan daha önce nazari olarak bildiği İslam kardeşliğini burada canlı olarak yaşamaktadır. Yeryüzünün neresinden gelirse gelsin, rengi, dili, ve ırkı ne olursa olsun bütün

Müslümanların kardeş olduğunu hissetmektedir. Dünyanın değişik bölgelerinden gelen din kardeşleriyle tanışır, dert ve sıkıntılarına ortak olur. Böylece hac sayesinde Müslümanların din kardeşliği ve yardımlaşma ruhunun gelişmesiyle sosyal bütünleşmeleri pekişir (Kayadibi, 1996: 12) (Bkz. Tablo: 7).

Hac ibadeti, Müslümanlar için yıllık en büyük İslam kongresini oluşturmaktadır. Dünyanın her tarafından gelen Müslümanlar bu kongreye katılarak diğer kardeşleriyle tanışma ve kaynaşma fırsatı bulurlar. Büyük bir sosyal fonksiyonu olan bu kongre, insana birçok menfaatler kazandırmaktadır. Müslümanların ümitlerini tazeleyip, yeis hallerinden uzaklaştırır. Çünkü cemaat, insanlar için sürekli bir ümit ve kuvvet kaynağıdır. Bu kongre, Müslümanların her ne kadar memleketleri birbirine uzak olsa dahi birbirlerinin hakkını gözetmeyi, aralarındaki İslam kardeşliğini, bütünleşmeyi ve iman bağına kuvvetlendirme konusunda önemli bir vesiledir (Tablo: 9).

Bu kongre dünyanın çeşitli bölgelerinden gelen ilim, fikir ve siyaset adamlarını bir arada toplayarak, Müslümanların bir hedefe ulaşabilmeleri, ümit ve ideallerini gerçekleştirmeleri, aralarında tanışıp görüşmeleri, yapılacak işler üzerinde tartışıp fikir telakkisinde bulunmaları bakımından oldukça önemlidir.

Hac; birlik, bütünlük ve kardeşlik mefhumunun fikir halinden fiil haline gelmesini temin eden bir ibadettir (Gündem, 2000: 7).

Mukaddes yerler Müslümanların tevhit akidesinin, kardeşliğinin, yardımlaşmalarının, kültür ve bilgi alış-verişlerinin maddi ve manevi dayanışmalarının sembolleştiği ve doruğa ulaştığı mekanlardır. Ayrıca, hac ibadetlerini yerine getirenler hac dönüşü kendisine, ailesine, topluma ve tümüyle insanlığa karşı sorumluluklarının bilinciyle yeni bir hayata başlamaktadır.

Dileđimiz tüm Müslümanların hac dan sonrada buralarda kazandıkları güzellikleri ülkelerine döndüklerinde muhafaza edip devam ettirmeleridir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmamızda, geleneksel dini anlayışın en somut örneklerinden biri olan haccın hem ferdi hem de sosyo-kültürel bir karakter arz ettiği ve toplumsal ilişkiler açısından önemi belirlenmeye çalışılmıştır.

Özellikle şunu belirtmek gerekir ki, hac evrensel bir olaydır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de yaşayan bütün din ve inanç sistemlerinde hac (ziyaret) vardır. Ancak hacca en büyük değeri veren İslam dini olmuş, Hz.İbrahim'le müesseseleşen bu ilahi geleneği yeniden organize etmiş, değişmez kurallarla çağlar boyunca yaşamasını sağlamıştır. Günümüz İslam toplumlarında dini tecrübenin pratik ifadesinin en önemlilerinden biri hac ibadetidir. Nitekim, yüzyıllar boyunca olduğu gibi günümüzde de toplumumuzun dini, ferdi ve sosyal hayatının vazgeçilmez unsurlarından birisinin de hac hadisesi olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada hac ibadetiyle kişisel ve toplumsal değişkenler arasındaki ilişkiler ele alınarak, dini pratikler arasında farklı özelliklere sahip haccın ferdi ve toplumsal hayatta ne gibi değişim ve etkileşimlere sebep olduğu araştırılmıştır. Hac ibadetinde geçici olarak da olsa İslam dininin birleştirme gücünü görmek, bu sosyal bütünleşmede ona bağlı olarak gelişen ahlaki değerler en belirgin özellikleriyle yaşanmaktadır.

Yapılan bu çalışmada hacca gitme eğiliminin oluşması ve karar aşaması, toplumsal değişkenlere göre farklılaştığı görülür. Geçmiş yıllara bakıldığında ülkemizde hacca gitme eğilimi daha çok yaşlılık dönemi olarak kabul ettiğimiz 56 ve üstü yaşlarda iken yapılan bu çalışmayla bu oranın daha genç yaşlara indiği

ve ankete katılan hacıların %72.9'unun 55 yaşının altında olduğu tespit edilmiştir (Bkz. Tablo: 1).

Anketimize katılan hacıların ekonomik durumları orta seviyenin üzerindedir. Eğitim düzeyleri ise oldukça yüksektir. Çoğunun ilkokul mezunu olmasıyla birlikte geçmişe nazaran fakülte ve üstü ile lise ve dengi mezunlarının da hacca genç yaşta gitmeyi tercih ettikleri ortaya çıkmıştır.

Özellikle bayan hacıların çoğu ilkokul mezunu olmakla eğitim seviyelerinin erkek hacılardan daha düşük olduğu ve haccın mali şartlarına sahip olmamalarına rağmen genelde eşleri, çocukları veya mahremi olmayan yakınlarıyla birlikte hacca gitmektedirler.

Hacıları hacca gitmeye motive eden faktörlerden en önemlisinin çevre olduğu tespit edilmiştir. Aile içi etkileşim, yakın çevrenin teşviki ve yaşın ilerlemesi sonucu çevre baskıları, hac kararının alınmasında önemli rol oynadığı ve hacca bir kere giden kişinin tekrar gitme arzusu duyduğu görülmüştür.

Yine hacıların hacca gidişini etkileyen en önemli sebeplerden birinin de insanların ruhen ve bedenen bu ibadete ihtiyaç hissetmeleri, çok büyük bir iştiaqla o beldeleri ziyaret etme arzusu taşıdıkları, gözlemlenmiştir.

Hacıların hacca gidişini etkileyen sebeplerin farklılığı, 'psiko-sosyal açıdan insanlar farklı beklentiler içerisinde bulunarak hacca gitmeye karar verilir' varsayımımızı olumlu yönde desteklemektedir.

Hac dini bir ibadettir. Her ne kadar dinin esası iman ise de inanan insan kuru bir imanla yetinemez. İnsanın inanç, düşünce ve duygu dünyasında yaşanan sübjektif olguları diğer bir ifade ile kalplerin derindeki dini yaşayış ve

tecrübeler davranış halinde dışa aksederler ki, genel anlamda bunlara ibadet denir. İşte hac da inancın dışa yansıması yönünde tezahür eden bir ibadettir.

Hac ortamında hacıların diğer ülkelerden gelen hacılara karşı bir dışlama veya önyargı olmadığı, hatta hac öncesi var olan bu düşüncelerin o mekanlarda muhabbete dönüştüğü, onlarla aynı ortamda bulunmaktan mutluluk duyduklarını belirtmekle beraber ilişkilerin istenen seviyede olmadığı görülmüştür. Bunun en önemli sebebinin de dil sorunu olduğu belirtilmiştir.

Hemen bütün ırklara mensup olan, fizyonomileri, psikolojik yetenekleri sosyal konumları ve coğrafi bölgeleri farklı bulunan birçok insanın katıldığı hac ibadeti günlerinde Mekke ve Medine'yi dolduran topluluklar birlik içinde çokluğun ve çokluk içinde birliğin tecellilerini ifade etmektedir. Bu dev topluluk çeşitli milletlerden oluşan Müslümanlara ülfet, tanışma ve uyum sağlamakta ilişki ve arkadaşlığın oluşmasına zemin hazırlamakla birlikte din kardeşliği ve yardımlaşma ruhunun gelişmesiyle sosyal bütünleşmeleri gerçekleşmektedir.

Hac esnasında yerine getirilen 'hac ibadet'lerinin hacılarımız üzerinde yaptığı izlenimlerin onların zihin dünyasında ve davranışlarında değişimlere sebep olduğu görülmektedir. Hacılar bu ibadetlerin kendilerinde oluşturduğu etki ile davranışlarında daha seçici ve yapıcı olmaya özen gösterdiklerini ve başkalarına yardım etmeyi ve değer vermeyi önemser hale geldiklerini belirtmişlerdir (Bkz. Tablo: 21).

"Kim Allah'ın sembollerine saygı gösterirse, şüphesiz ki bu, kalplerin takvasındandır" (Kur 'an-ı Kerim, Hac Suresi: 32). Hac, baştan sona sembollerle dolu bir ibadettir. Bir semboller haritasıdır adeta. Tavaaf, sa'y, Arafat'ta vakfe, şeytan taşlama vb. hac ile ilgili fiil ve davranışların hepsi de sembolik anlamlar taşımaktadır. Dıştan bakıldığında sembolik davranışlar şeklinde gözükten

hacdaki her fiil ve davranışın bir anlamı ve mümini eğitici ve bilinçlendirici bir yönü vardır.

Ayrıca hac ibadetlerinden olan vakfe, tavaf, sa'y vb. hac menasikinin yerine getirilmesi, dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Müslümanların gözlerini ve gönüllerini Arafat, Kabe, Safa-Merve gibi "İlahi semboller" olarak nitelendirilen mekanlara çevirmelerini saplamakta ve formel bir anlaşma olmaksızın bütün Müslümanları aynı zaman ve mekan içinde manevi bir ittifak anlayışına ulaştırmaktadır.

Hac ibadeti; temelde ferdin Allah'a yükselmesi, Adem'in yaratılış felsefesinin sembolik göstergesi iken sosyal planda; "bir yaratılış göstergesi", "bir tarih göstergesi", birlik göstergesi" ve "bir ümmet göstergesi"dir.

Ankete katılan hacıların hac mekanlarında farklı bir dünya ve manevi bir iklim içerisinde bulunmanın hazzını yaşadıkları, yıllarca özlem duydukları, umutlarının gerçekleşmesi hacılara apayrı bir sevinç ve mutluluk verdiği gözlemlenmiştir.

Hac dönüşü, ankete katılan hacıların aile ve çevrenin yaklaşımlarında olumlu pek çok değişimler söz konusudur. Hacılar, ailenin tavır ve davranışlarının daha sıcak olduğunu ve çevrenin bakış ve yaklaşımının daha temkinli ve saygılı olduğunu belirtmişlerdir.

Ayrıca ankete katılan hacıların dini emir ve yasaklara riayet açısından hac sonrasında dini hayatlarında ibadet ve diğer uygulamaların arttığına dair bir farklılaşmanın olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak bu ibadetle; fertlerin kendilerini yeniden keşfedebildiği, insan davranışı üzerinde önemli etkiler bıraktığı ve insanlar arasında dil, ırk, renk ve kültür ayrımını ortadan kaldırdığı tüm dünya Müslümanları arasında bütünleyici, ruhi bir unsur olarak görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır. Sonuçlara bakıldığında, tahminde bulunduğumuz varsayımlar anket uygulamamızın gösterdiği veriler doğrultusunda olumlu yönde desteklenmiştir.

Hac ibadetinin insanın psikolojik ve sosyolojik yapısına pek çok katkısının bulunduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca hac ibadetinin bu olumlu etkilerinin daha üst seviyelere taşınabilmesi için şu hususlar göz önünde bulundurulmalıdır;

1- Hacıların hacca gitmeden önce hac hakkındaki bilgilerini daha çok Diyanet tarafından verilen seminerlerden öğrendikleri tespit edilmiştir. Her geçen yılda diyanet kurumu tarafından organize edilen seminerlere katılım artmaktadır. Dolayısıyla diyanet kurumunun, hacı adaylarının; yaş ve eğitim düzeylerini dikkate alarak onların seviyelerine göre programlar tertip edip hem ruhen hem bedenen hem de bilgi bakımından onları hacca hazırlamalıdır.

2- Hac ibadetinin tanıtımı tüm yönleriyle yapılmalıdır. İnsanlara sadece bu ibadetin fıkhi boyutu anlatılmamalı, psikolojik ve sosyo-kültürel etkilerine de değinilmelidir. Kitle iletişim araçları kullanılarak hac ibadetini daha önce yerine getirmiş insanlar, orayı, o enerjiyi tatmış insanlar oranın kendilerine ve çevrelerine kazandırdıklarını anlatmalıdırlar. Bu konuda bilinçlendirilme yapılarak bilgi ve kültür seviyemizin yükseleceği umulmaktadır.

3- Ülkemizde genel eğilim bu ibadetin daha olgun yaşlarda gerçekleştirilmesi yönündedir. Hac ibadeti sırasındaki farkındalık, inancın ve güvenin güçlenmesi, din kardeşliği, kaynaşma ve bütünleşmenin yaşanması gibi derin deneyimlerin daha erken yaşlarda tadılması, hem bireyin, hem toplumun mutluluğuna katkıda

bulunacaktır. Bu katkılar göz önünde bulundurularak ülkemizde hac ibadetinin gerçekleştirilmesi, daha erken yaşlara alınmalı, bu yönde bilinçlendirilme yapılmalıdır.

4- Hacıların, farklı ülkelerden gelen Müslümanlarla ilişkilerinde istenilen seviyelere gelinebilmesinin en büyük sebebi dil farklılığından, dil bilinememesinden kaynaklanmaktadır. Bu noktada organizatör kuruluşların görevlendirdiği din görevlilerinin dil konusunda yeterliliğe sahip olmaları gerektiği ve böylece din görevlileri yardımıyla da hacıların farklı ülkelerden gelen Müslümanlarla daha iyi düzeylerde anlaşma, kaynaşma ve bütünleşmesi sağlanacak, olumlu ilişkiler üst seviyeye taşınmış olacaktır.

5- Hac mevsimi sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda bilimsel toplantılar, ticari, sinai ihtisas fuarları ve kültürel gösteriler ve yayınlar içinde önemli bir fırsattır. Böylesine büyük bir toplanmada, İslam ülkelerinin üst düzey yöneticilerinin katılımıyla, ülkeler arası ortak sorunların çözümü ve her alanda işbirliği için hac kongresinin düzenlenmesi ise yapılabilecek en güzel faaliyetlerden biri olarak görülmektedir.

6- Hacı, hacdan sonraki hayatını, hac günlerinde konsantre olduğu İslami yaşantı doğrultusunda sürdürme çabası içinde olmalıdır. İnsanlar hacıyı örnek bir Müslüman olarak görmek isterler. Hacı, İslam'ın onaylamadığı her türlü söz, fiil ve davranıştan uzak durmalı, hacda kazandığı güzel hasletleri korumalıdır. Hac, Müslüman'a, Müslümanların derdini dert edinme bilincini kazandırmış olmalıdır. Böylece hacı bütün Müslümanların aynı değerlere sahip olduklarını ve bu değerlerin kendileri için ortak bir zemin oluşturduğunu, din kardeşliğiyle birlikte bir bütünleşme sağladıklarını unutmamalı ve bunu toplumsal ilişkilerinde en iyi düzeyde yaşamalı ve yaşatmalıdır.

KAYNAKÇA

ADAM, Baki

1989 Dinlerde Hac İbadeti Üzerine Bir Araştırma, Ankara:
Ankara üniversitesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi)

AKKAYA, Veysel

2000 *Kabe Ve İnsan.*

AKPINAR, Ali

2003 “Kur 'an Ayetlerine Göre Hac İbadetinin Zaman Ve Daha sağlıklı Bir
İbadet İçin Bazı Teklifler”, Marife Dergisi, 1, Bahar: 89-107

ASLANTÜRK, Zeki

1999 *Araştırma Metod Ve Teknikleri* (İFAV)

BAYYİĞİT, Mehmet

1998 *Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye’de Hac Olayı.* (T. D. V. Y.)

CANSEVER, Turgut

2001 “Haccın Anlamı Üzerine”,
Yol Kültürü Dergisi (İSFALT Yayınları), 9, Ocak: 53-57

CEBECİ, Suat

1997 *Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri.*

CENGİZ, Ali

1967 Dört Mezhebe Göre Hac, Ankara:
Ankara Üniversitesi (Yayınlanmamış Lisans Tezi)

DEMİRCİ, Senai

2003 *Hac Günlüğü.*

-----2001 “Kabe Yolunda Dönüşen İki Hayat : Muhammed Esed-Malcolm X“,
Yol Kültürü Dergisi (İSFALT Yayınları), 9, Ocak: 164-176

DİNÇ, Hasan

2001 *Kutsal Topraklardan Esintiler.*

ERUL, Bünyamin ve E. KELEŞ

2004 *Haccı Anlamak.* (T. D. İ. B. Y.)

GAZZALİ

1978 *İhya-ı Ulum-id-Din, II*

GÖRGÜN, Tahsin

1996 Haccın Hikmetleri.

İslam Ansiklopedisi (T. D. İ. B. Y.), XIV, 397-399

GÜNAY, Ünver

2000 *Din Sosyolojisi.*

GÜZEL, Sertaş

1998 Hac İbadeti ve Haccın Davranışlara Etkisi, Ankara:
Ankara Üniversitesi(Yayınlanmamış Lisans Tezi)

HARMAN, Ö. Faruk

1996 Haccın Tanımı,
İslam Ansiklopedisi (T. D. İ. B. Y.), XIV, 382-386

HÖKELEKLİ, Hayati

1998 *Din Psikolojisi*.

İSLAMOĞLU, Mustafa

1998 *Hac Risalesi*.

KAPAK, Gündem

2000 "İslam'ın Işığında Haccın Manevi Boyutu",
Diyanet Aylık Dergisi, 11, Mart: 7-10

KAPTAN, Saim

1998 *Bilimsel Araştırma Ve İstatistik Teknikleri*.

KARA, Mustafa

2001 "Allah'ın Evine Gitmek, Muhammed'in Gül Bahçesine Girmek",
Yol Kültürü Dergisi (İSFALT Yayınları), 9, Ocak: 74-81

KARAMAN, Hayrettin

2001 "Haccın Anlamı Üzerine",
Yol Kültürü Dergisi (İSFALT Yayınları), 9, Ocak: 44-57

KAYA, Mevlüt

1998 *Din Eğitiminde İletişim Ve Dini Tutum*.

KAYADİBİ, Fahri

1996 “Sosyo-Kültürel Açıdan Hac”,
Diyanet Aylık Dergi, 64, Nisan: 12-13

KELEKÇİ, Cahide

1953 İslam’da Hac, Ankara:
Ankara Üniversitesi (Yayınlanmamış Lisans Tezi)

KÜÇÜK, Abdurrahman ve T. GÜNAY

1997 *Dinler Tarihi*

LEKESİZ, Ömer

2001 “Mescid-i Haram’daki Simgeler ve Anlamlar”,
Yol Kültürü Dergisi (İSFALT Yayınları), 9, Ocak: 36-43

MERİÇ, Ümit

2001 “Gönlün Gerekçelerine Aklın Akli Ermez”,
Yol Kültürü Dergisi (İSFALT Yayınları), 9, Ocak: 196-199

MİYASOĞLU, Mustafa

2001 “Necip Fazıl’ın Gözüyle Hac’dan Cizgiler Renkler ve Sesler”,
Yol Kültürü Dergisi (İSFALT Yayınları), 9, Ocak: 152-163

NASR, Seyyid Hüseyin

2001 “Kabe ve Haccın Anlamı”,
Yol Kültürü Dergisi (İSFALT Yayınları), 9, Ocak: 36-43

ÖĞÜT, Salim

1996 Haccın Eda Edilişı

İslam Ansiklopedisi (T. D. İ. B. Y.), XIV, 394-397

ŞEN, Nuran

2003 Hac İbadetinin Psiko-Sosyal Yönden Değeri, Sakarya:

Sakarya Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

ŞENTÜRK, Habil

1997 *Din Psikolojisi.*

-----,2000 *İbadet Psikolojisi.*

ŞERİATİ, Ali

1999 *Hacc.*

UÇMAN, Abdullah

2001 “Rıza Tevfik'in Hacc Hatıraları”,

Yol Kültürü Dergisi (İSFALT Yayınları), 9, Ocak: 136-151

ULUDAĞ, Süleyman

2001 “Haccın anlamı Üzerine”,

Yol Kültürü Dergisi (İSFALT Yayınları), 9, Ocak : 44-57

UYSAL, Veysel

1994 *Psiko-Sosyal Açıdan Oruç .*

YAZICI, Seyfettin

1999 *Mekke Ve Medine'deki Mübarek Yerleri Ziyaret .*

YAZIR, Elmalılı Hamdi

1995 *Hak Dini Kur'an Dili* (Sadeleştiren M.OKUMUŞ, M.UYANIK ve başkaları), II

YÜCEL, İrfan

1987 *Hac Rehberi* .

EK – 1 :

ANKET FORMU

Bu anket, Sosyal Bilimler, Din Sosyolojisi bilim dalında,Toplumsal İlişkiler Açısından Hac ibadeti Analizi ile ilgili yapılan araştırmada değerlendirmek üzere uygulanmaktadır.

Anket sorularına doğru ve samimi olarak cevap vereceğinize inanıyor, teşekkür ediyorum.

Hacer ŞAHİN

1- Yaşınız :.....

2- Cinsiyetiniz?

() Erkek () Kadın

3- Tahsil durumunuz?

() Okuma yazma bilmiyor () Fakülte ve üstü
() İlkokul mezunu () Yüksek Lisans ve üstü
() Lise ve dengi mezunu

4- Mesleğiniz nedir?

() Serbest Meslek (Çiftçi - Esnaf) () Emekli
() Ücretli (İşçi – Memur) () Ev Hanımı

5- Kur-an'ı Kerim okumasını biliyor musunuz?

() Çok iyi düzeyde okuyorum
() Biliyorum
() Az biliyorum
() Bilmiyorum

6- Hacca gitmenizdeki ilk amaç nedir?

- ☐ Allah rızasını kazanmak ve günahlardan arınmak
- ☐ Kutsal mekanları ziyaret etmek
- ☐ Hac görevini yerine getirmek
- ☐ Diğer

.....

7- Hac farızasını yerine getirmede bilgi elde etme yolları neler oldu ?

- ☐ T.V. , CD ve kitaplar
- ☐ Müftülük tarafından verilen seminerler
- ☐ Hacca gitmiş olanların tecrübelerin
- ☐ Hiç bilgi edinmedim (Daha önce bilgim olduğu için hiç bilgi edinmedim)

8- Hac ibadeti ifasında kimlerle beraberiniz?

- ☐ Eşim ve Çocuklarımla
- ☐ Sadece eşimle birlikte
- ☐ Yakın akrabamla birlikte
- ☐ Yalnız gittim

9-Hac yolculuğundaki gözlem ve duygularınız nelerdir?

- ☐ Hac ibadetine yoğunlaşma
- ☐ Sohbet ve ilahilerle dini duygularımızda değişme
- ☐ Farklı mekan arzusunun arttığı
- ☐ Dünyevi arzu ve isteklerin ötesine geçme
- ☐ Diğer

10-Farklı ülkelerden gelerek aynı mekanı paylaştığınız hacılar hakkındaki düşünceniz nedir?

- ☐ Bizlere nazaran daha çok yardım severler ve ibadetlerine dikkatli
- ☐ Din kardeşliği tesisinin en güzel örneğini vermektedir
- ☐ Hac ibadetine uymayan davranış bozuklukları
- ☐ Diğer

11-Farklı ülkelerden gelen Müslümanlarla münasebetiniz olmadıysa sebebi nedir?

- () Dil bilmediğim için
- () Gerek görmediğim için
- () İmkan ve fırsat bulamadığım için
- () Hac ibadetinin sosyal ve kültürel fonksiyonlarını yeterince kavrayamadığım için
- () Diğer

.....

12-Hac ibadetinin Müslümanlar arasında uluslar arası bir kongre olduğu fikrine katılıyor musunuz?

- () Evet
- () Hayır
- () Fikrim yok
- () Nedenini açıklayınız?

13-Hac esnasında sizi en çok etkileyen “hac ibadeti” hangisi oldu?

- () Kabe tavaf
- () Arafat vakfesi
- () Sa'y
- () İhram
- () Diğer

.....

14- Hacca gidişinizi etkileyen en önemli sebep nedir?

- () Hac farızasının şartlarına bu yıl ulaşmış olmam
- () Yakınlarımdan , çevrenin etkisi
- () Yaşımın ilerlemiş olması
- () Diğer

.....

15-Arafat vakfesinin hacıda yaptığı izlenim nasıl etki yapmıştır?

- () Bütün hacıların aynı tek gaye etrafında bütünleşmesi
- () Allah'ın huzurunda bulunmanın oluşturduğu duygu seli
- () Günahlardan arınma heyecanı
- () Allah'ın huzurunda hesaba çekilme kaygısı
- () Diğer

.....

16-Hac İbadetinde Şeytan Taşlama olayını nasıl değerlendiriyorsunuz?

- () Sembolik olarak içimdeki şeytanı taşıdığımı düşünüyorum
- () Şeytan taşlamanın rahatlığını hissettiğimi düşünüyorum
- () Şeytanın üstesinden geldiğimi düşünüyorum
- () Şeytan taşlamada zorluk ve sıkıntılarla karşılaştım
- () Diğer

.....

17-Kabe Tavaflı esnasında duygu ve düşünceler nelerdir?

- () Kiblenin anlam ve önemini daha iyi kavradım
- () Zihin dünyamda değişim ve dönüşüm olduğunu anladım
- () Peygamberlerin birlikteliğini ve tevhidin hayatımızda yerini daha iyi kavradım
- () Siyah örtüsü olan bir yer olarak gördüm
- () Diğer

.....

18-Size göre hacda kurban anlamı ve önemi nedir?

- () Allah'ın emrinin olduğunu ve yakınlık ifade ettiğini düşünüyorum
- () Kurban kesmenin nefsi öldürme ve zihinsel dönüşüme vesile olduğunu düşünüyorum
- () Kurban kesiminin hac ibadetine uygun yapıp yapılmadığını dikkate alırım
- () Diğer

.....

19-Zemzem içerken neler hissettiniz?

- ☐ Zemzem suyunun şifa olduğunu düşündüm
- ☐ Zemzemin tarihçesindeki oluşumunu düşündüm
- ☐ Zemzem içmenin ruhsal ve zihinsel uyanışın bir kaynağı olduğunu düşündüm

- ☐ Zemzem normal bir sudur
- ☐ Diğer

.....

20-Hac ortamı size hangi duyguları yaşattı?

- ☐ Tüm insanların Allah katında eşit olduğunu
- ☐ Mahşer gününü hatırlatması
- ☐ Din kardeşliğinin önem kazanması
- ☐ Beşeri istek ve arzulardan ulvi değerlere geçiş
- ☐ Diğer

.....

21-Hacı olduktan sonra aile fertlerinizin ve çevrenizin, size karşı davranışlarında ne tür değişiklikler oldu?

- ☐ Aile fertlerinin tavır ve davranışları daha sıcak oldu
- ☐ Çevrenin bakış ve yaklaşımı daha temkinli ve saygılı oldu
- ☐ Aile , ve çevrede değişiklik olmadı
- ☐ Gösterilen güzel davranışlar karşısında hacca gitme arzusu oluştu

22-Dini emir ve yasaklara riayet açısından, hacca gitmeden önceki dini hayatınız arasında nasıl bir farklılaşma oldu?

- ☐ Hacca gitmeden önceki dini hayatımda ibadete ve diğer dini uygulamalara yeterince yer yoktu, şimdi yapmaya çalışıyorum
- ☐ Eskidende ibadetimi yapardım ancak hacdan sonra daha da arttı
- ☐ Hacdan sonra dini yaşayışım zayıfladı
- ☐ Hiçbir farklılaşma olmadı

23-Hacdan dönerken aile fertlerinize ve çevrenizdekilere hediye almanızdaki en önemli sebep nedir?

- () Aile ve yakınlarıma karşı küçük düşmeme
- () Kutsal mekanları unutmamak ve aileme de hatırlatmak
- () Herkes bir şeyler aldığı için bende aldım
- () Diğer

.....

24-Hac ibadetinin öncesi ve sonrası itibarıyla kişiliğinizdeki değişimleri aşağıdaki

ifadelerden birisiyle belirtebilir misiniz?

- () İnsanlar arası kişilere daha fazla önem vermeye başladım
- () Daha önce çabuk kızardım şimdi sinirlerime hakim oluyorum
- () Başkalarına yardım etmeyi ve değer vermeyi önemser hale geldim
- () Vakfedeki topluluğun mahşerdeki topluluğa benzerliğini dikkate alarak davranışlarımda daha seçici ve yapıcı olmaya özen gösteriyorum
- () Haccımın ifasından sonra gereği gibi davranmadığım için suçluluk

duymaktayım

- () Hac ibadetimin yeterince zevkine ve sorumluluğuna varamadığımı

anladım

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI ORGANİZASYONU İLE 1995 YILINDA HACCA GİDENLERİN CİNSİYET VE YAŞ DURUMUNA GÖRE DAĞILIMI															
ERKEK								BAYAN							
0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM	0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM
6	10	307	1401	3331	7592	8335	20982	5	21	261	1050	3576	6617	5709	17239

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI ORGANİZASYONU İLE ÇANKIRI İLİNDEN 1995 YILINDA HACCA GİDENLERİN CİNSİYET VE YAŞ DURUMUNA GÖRE DAĞILIMI															
ERKEK								BAYAN							
0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM	0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM
	1	2	7	18	66	73	167		1	2	5	27	59	37	131

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI ORGANİZASYONU İLE 1996 YILINDA HACCA GİDENLERİN CİNSİYET VE YAŞ DURUMUNA GÖRE DAĞILIMI															
ERKEK								BAYAN							
0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM	0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM
2	15	361	1532	3687	8047	7864	21508	2	37	328	1217	3841	6576	4876	16877

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI ORGANİZASYONU İLE ÇANKIRI İLİNDEN 1996 YILINDA HACCA GİDENLERİN CİNSİYET VE YAŞ DURUMUNA GÖRE DAĞILIMI															
ERKEK								BAYAN							
0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM	0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM
		1	5	10	49	57	122		1	2	2	16	37	27	85

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI ORGANİZASYONU İLE 1997 YILINDA HACCA GİDENLERİN CİNSİYET VE YAŞ DURUMUNA GÖRE DAĞILIMI															
ERKEK								BAYAN							
0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM	0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM
	20	608	1730	4068	7570	6760	20756	2	66	390	1314	4031	6331	4534	16668

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI ORGANİZASYONU İLE ÇANKIRI İLİNDEN 1997 YILINDA HACCA GİDENLERİN CİNSİYET VE YAŞ DURUMUNA GÖRE DAĞILIMI															
ERKEK								BAYAN							
0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM	0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM
		2	5	15	52	50	124		1	1	4	19	47	26	98

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI ORGANİZASYONU İLE 1998 YILINDA HACCA GİDENLERİN CİNSİYET VE YAŞ DURUMUNA GÖRE DAĞILIMI															
ERKEK								BAYAN							
0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM	0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM
2	29	672	1977	4532	8143	6759	22114	2	71	484	1567	4577	6834	4519	18054

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI ORGANİZASYONU İLE ÇANKIRI İLİNDEN 1998 YILINDA HACCA GİDENLERİN CİNSİYET VE YAŞ DURUMUNA GÖRE DAĞILIMI															
ERKEK								BAYAN							
0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM	0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM
		3	6	25	63	48	145		1		2	31	54	24	112

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI ORGANİZASYONU İLE 1999 YILINDA HACCA GİDENLERİN CİNSİYET VE YAŞ DURUMUNA GÖRE DAĞILIMI															
ERKEK								BAYAN							
0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM	0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM
2	27	859	2234	4888	8637	6459	23106	5	139	629	1941	5086	6954	4224	18978

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI ORGANİZASYONU İLE ÇANKIRI İLİNDEN 1999 YILINDA HACCA GİDENLERİN CİNSİYET VE YAŞ DURUMUNA GÖRE DAĞILIMI															
ERKEK								BAYAN							
0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM	0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM
	1	3	5	21	58	33	121		1	2	6	28	43	26	106

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI ORGANİZASYONU İLE 2000 YILINDA HACCA GİDENLERİN CİNSİYET VE YAŞ DURUMUNA GÖRE DAĞILIMI															
ERKEK								BAYAN							
0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM	0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM
6	86	1212	2787	5811	8738	5833	24473	7	172	915	2405	6149	6882	3749	20279

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI ORGANİZASYONU İLE ÇANKIRI İLİNDEN 2000 YILINDA HACCA GİDENLERİN CİNSİYET VE YAŞ DURUMUNA GÖRE DAĞILIMI															
ERKEK								BAYAN							
0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM	0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM
		4	3	25	47	40	119		2		11	31	59	25	128

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI ORGANİZASYONU İLE 2001 YILINDA HACCA GİDENLERİN CİNSİYET VE YAŞ DURUMUNA GÖRE DAĞILIMI															
ERKEK								BAYAN							
0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM	0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM
4	127	1744	4134	9834	1284	7446	36137	19	316	1350	3966	1033	1077	5222	31982

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI ORGANİZASYONU İLE ÇANKIRI İLİNDEN 2001 YILINDA HACCA GİDENLERİN CİNSİYET VE YAŞ DURUMUNA GÖRE DAĞILIMI															
ERKEK								BAYAN							
0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM	0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM
		3	8	57	115	52	235			6	16	66	89	40	217

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI ORGANİZASYONU İLE 2002 YILINDA HACCA GİDENLERİN CİNSİYET VE YAŞ DURUMUNA GÖRE DAĞILIMI

ERKEK								BAYAN							
0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM	0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM
14	173	1552	3697	7956	8934	4848	27174	20	270	1230	3726	8003	7174	3132	23555

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI ORGANİZASYONU İLE ÇANKIRI İLİNDEN 2002 YILINDA HACCA GİDENLERİN CİNSİYET VE YAŞ DURUMUNA GÖRE DAĞILIMI

ERKEK								BAYAN							
0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM	0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM
	1	6	16	56	73	41	193		1	8	34	63	60	31	197

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI ORGANİZASYONU İLE 2003 YILINDA HACCA GİDENLERİN CİNSİYET VE YAŞ DURUMUNA GÖRE DAĞILIMI

ERKEK								BAYAN							
0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM	0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM
26	199	1415	3269	7180	7719	3841	23649	33	322	1312	3775	7669	6405	2710	22226

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI ORGANİZASYONU İLE ÇANKIRI İLİNDEN 2003 YILINDA HACCA GİDENLERİN CİNSİYET VE YAŞ DURUMUNA GÖRE DAĞILIMI

ERKEK								BAYAN							
0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM	0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM
	1	4	14	45	51	36	151	1	2	7	20	50	55	18	152

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI ORGANİZASYONU İLE 2004 YILINDA HACCA GİDENLERİN CİNSİYET VE YAŞ DURUMUNA GÖRE DAĞILIMI

ERKEK								BAYAN							
0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM	0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM
20	281	1671	3804	8509	9076	4094	27455	38	404	1497	4536	9545	7498	2680	26198

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI ORGANİZASYONU İLE ÇANKIRI İLİNDEN 2004 YILINDA HACCA GİDENLERİN CİNSİYET VE YAŞ DURUMUNA GÖRE DAĞILIMI

ERKEK								BAYAN							
0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM	0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70->	TOPLAM
		6	14	51	67	42	180		2	8	31	56	60	19	176

ÖZET

İslam dininin temel ibadet şekillerinden olan hac, hem ferdin bizzat ruhi yapısını hem de toplumla olan yönünü içermektedir.

Çünkü hac, inançlı insanların aynı amaç için bir araya gelip etkileşim, iletişim içerisinde bulunarak kolektif bilincin oluşmasına imkan sağlayan evrensel bir hadisedir.

Hac ibadetini yerine getiren hacıların, bu ibadetten nasıl ve ne şekilde etkilendiğinin araştırılıp toplumsal ilişkiler açısından hac ibadetini analiz etmek bu araştırmanın asıl amacını oluşturmaktadır.

Bu çalışma teorik ve ampirik (uygulamalı) olarak iki ana kısımdan oluşmaktadır. Teorik kısımda genel manada hac kavramı ve sembolik anlatımı üzerinde durularak bazı dinlerde hac ibadeti konusuna yer verilmiştir. Hacca sosyo-kültürel açıdan bakış konulu bölümde hac ibadeti sosyal bütünleşme, sosyal eşitlik, kişilik değişimi ve sosyo-kültürel etkileşim açısından ele alınmıştır.

Ampirik (uygulamalı) kısımda ise, uygulamalı olarak 70 denek üzerinde çalışılmış olup elde edilen veriler psiko-sosyal ve özellikle toplumsal ilişkiler açısından haccın sosyal bütünleşmeye etkisi göz önünde bulundurularak değerlendirilmeye tabii tutulmuştur.

Sonuç bölümünde ise, değerlendirme ve öneriler yer almış olup konunun genel bir muhtevasına gidilmiştir.

SUMMARY

The pilgrimage which is one of the basic worship ways of İslam, includes both psychological structure of the individual and the social aspect of him.

Because the pilgrimage is a universal phenomenon that enables the formation of collective consciousness by the believing peoples coming together at the same aim and being in interaction and communication.

It is the main aim of this research telling in what ways and how the pilgrims who perform their pilgrimages have been affected by this worship and analyse it in terms of social relations.

This work consists of two main parts; one of them is empirical and the other is the orical, in the orical part. We generally focus on the concept of pilgrimage and symbolic introduction and the other pilgrimages in some other religions. In the part that we take the pilgrimage within social evitural aspect, we examine the pilgrimage worship, social integration, social egvality, personality variety, and social and cultural interaction.

In empirical part, we have worked with 70 subjects and the ovteomes have been evaluated concerning the effect of the pilgrimage upon social integration especially in terms of social and psycho-social relations.

In conclusion part, there are evaluations and suggestions and the general content of the matter.

